

INDRE BILLEDER, SELV OG EKSISTENS

Receptiv musikterapi med senhjerneskedede

Af Søren Hald

Speciale i musikterapi
Institut for musik og musikterapi
Aalborg Universitet 2004

Vejledt af Hanne Mette Ochsner

223.014 tegn incl. mellemrum, svarer til (223.014/2400) 93 normalsider

Forsidebilledet er tegnet af en senhjerneskedet kvinde (frk. A) 20/11, 2002.

INDHOLDSFORTEGNELSE

TITELBLAD	1
INDHOLDSFORTEGNELSE	3
1. INDLEDNING	5
1.2 AFGRÆNSNING AF PROBLEM	6
1.3 MINE FORUDSÆTNINGER	8
2. LÆSEVEJLEDNING OG FREMGANGSMÅDE	11
2.1 LÆSEVEJLEDNING	11
2.2 FREMGANGSMÅDE	12
3. MUSIKTERAPIEN I AC. PÅ HØSKOV KOLLEGIET	14
3.1 MUSIKTERAPEUTISK INSPIRATION	14
3.2 KLINISK METODE	16
4. KLIENTGRUPPEN - SENHJERNESKADEDE	22
4.1 KONSEKVENSEN AF SKADENS PLACERING I FORHOLD TIL MUSIKTERAPIEN	26
4.2 HJERNEN OG MUSIK	29
4.3 KAPITLET OPSUMERET I FORHOLD TIL DET KLINISKE ARBEJDE	31
5. METODE OG DATABEHANDLING	34
6. PRÆSENTATION AF KLIENTER OG FANTASIREJSER	40
6.1 CASEN FRK. A	40
6.2 CASEN FRK. B	45
7. SELVDOMÆNER	52
7.1 SEKS SELVDOMÆNER	52
7.2 KAPITLET OPSUMERET I FORHOLD TIL DET KLINISKE ARBEJDE	66
8. EKSISTENTIEL FILOSOFI OG TERAPI	70
8.1 EKSISTENTIEL FILOSOFI	70
8.2 EKSISTENTIEL PSYKOTERAPI IFØLGE YALOM	71
8.3 DØDEN	76
8.4 FRIHEDEN	80

8.5 EKSISTENTIEL ISOLATION	82
8.6 MENINGSLØSHEDEN	85
8.7 KAPITLET OPSUMMERET I FORHOLD TIL DET KLINISKE ARBEJDE	87
9. METAPERSPEKTIVERING	89
9.1 RYDAHLS MUSIKATIVE NARRATIVE MATFOR-MODEL	90
9.2 DET INTRAPSYKISKE RUM	91
9.3 DET INTERSUBJEKTIVE RUM	92
9.4 KLIENTGRUPPEN (KAP. 4) SET GENNEM RYDAHLS MODEL	95
9.5 STERNS SEKS SELVDOMÆNER SET GENNEM RYDAHLS MODEL	96
9.6 YALOMS GRUNDVILKÅR SET GENNEM RYDAHLS MODEL	99
9.7 RYDAHLS MODEL, KLIENTGRUPPEN (KAP 4), STERN OG YALOM SAT I FORHOLD TIL DET KLINISKE ARBEJDE	102
10. KONKLUSION	106
11. PERSPEKTIVERING AF SPECIALE	109
12. LITTERATURLISTE	112
12.1 BØGER	112
12.2 ARTIKLER	115
13. BILAG	118
BILAG 1 DIRIKTIV GUIDNING - BALL OF LIGHT OVERST TIL DANSK	118
BILAG 2 EKSEMPEL PÅ REFERAT	120
BILAG 3 FRK. AS REFERATER OG FANTASIREJSER	122
BILAG 4 FRK. BS REFERATER OG FANTASIREJSER	146
14. SUMMARY	185

1. INDLEDNING

For 30 måneder siden gjorde jeg mig en række overvejelser omkring min fremtid som musikerapeut. Jeg spurgte blandt andet mig selv om, hvilken klientgruppe jeg kunne tænke mig at arbejde med, når jeg engang blev færdiguddannet - hvilken type arbejde ville give mening for mig. Hvor kunne jeg forudse en afvekslende hverdag, med mulighed for faglig og personlig udvikling? Årsagen til disse overvejelser var, at jeg stod foran min 7./8. semester praktik i forbindelse med kandidatdelen af min uddannelse, og jeg havde et ønske om at specialisere og målrette den resterende del af mit studie¹. Resultatet af mine overvejelser blev, at jeg de sidste 2½ år målrettet har fordybet mig i litteraturen omkring den klientgruppe, som under en bred betegnelse kaldes senhjerneskedede. Jeg har desuden i mine to praktikker været på to forskellige genoptræningscentre for senhjerneskedede. I min 7/8 semesters praktik var jeg på Nordjysk Center for Erhvervet Hjerneskeade i Sindal og i min 9. semesters praktik var jeg tilknyttet træningsgruppen på Høskov Kollegiet i Viby. Grunden til at jeg finder det musikterapeutiske arbejde med denne klientgruppe interessant er, at det befinder sig i spændingsfeltet mellem den naturvidenskabelige forståelse af hjerneprocesser og den humanistisk funderede oplevede virkelighed. Samtidig giver det mening for mig at være en del af en proces, hvis mål det er at generhverve og udvikle en række almen menneskelige kompetencer, som på grund af hjerneskadens i forskelligt omfang kan være kompromitteret².

Den største udfordring for mig rent personligt i dette arbejde, har været mødet med livets skrøbelighed. Jeg har måttet erkende, at skridtet fra et almindeligt liv til et liv som handicappet kun tager få sekunder. Mødet med den meningsløshed, som sådan et skifte repræsenterer, var og er en stor personlig udfordring for mig. Jeg fandt værktøjerne til at håndtere mine egne tanker om livets skrøbelighed og meningsløshed i den eksistentielle psykoterapi (Yalom 1998).

Yalom fik på den måde en stor betydning for mit arbejde og jeg blev med Yalom i tankerne opmærksom på, at flere af de senhjerneskedede klienter fra min praktik og efterfølgende arbejde på Høskov Kollegiet, kunne siges at have problemer med, at tage ansvaret for, og finde en mening med deres

¹ Se evt. den artikel jeg skrev til fermenaten jan 2002 (Tanker og Handlinger inden 7./8. semesters praktik, Fermenaten)

² I min brug af ordet kompromitteret er jeg inspireret af hjerneforsker Antonio Damasio (1999) som bruger ordet som en reference til de kompetencer som en hjerneskeade kan have forstyrret eller "compromised".

liv. Samtidig har der i dette arbejde også vist sig andre eksistentielle temaer som vedrørte livets skrøbelighed og den eksistentielle isolation (ibid.).

Et andet område jeg er blevet opmærksom på i forbindelse med mit arbejde med senhjerneskedede er, at flere af de aspekter, som er med til at konstituere selvet kan være kompromitteret i forbindelse med hjerneskade. Det kan eksempelvis være oplevelsen af at være et selv, der består over tid, et handlende selv eller oplevelsen af at være et verbalt selv.

1.2 AFGRÆNSNING AF PROBLEM

Som nævnt lå min 9. semester praktik på Høskov Kollegiet. Jeg har siden været ansat en dag om ugen med henblik på at videreføre det arbejde, jeg startede i min praktik. Jeg har derfor igennem det sidste år arbejdet musikterapeutisk med senhjerneskedede mennesker i to vidt forskellige grupper.

I den ene af grupperne arbejder vi med aktiv musikudøvelse - målsætningerne er her primært af fysisk og social karakter, såsom stemmetræning, motorisk koordination, gruppefølelse, autonomi, indlevelse, etc. Arbejdet i den anden gruppe, som vil være dette speciales omdrejningspunkt, er tilrettelagt som hukommelsestræning, hvor klienternes eget oplevede materiale i forbindelse med fantasirejser skal huskes fra session til session. I denne gruppe bruger vi musikken receptivt, dvs. lyttende i forbindelse med fantasirejserne. Med tiden har jeg fået øjnene op for, at klienterne i denne gruppe i forbindelse med hukommelsestræningssessionerne præsenterer en række eksistentielle problemstillinger. Dette er f.eks. sket i en samtale om erfaringer med selvmord, hvor en klient sagde, at hun efter et selvmordsforsøg, var kommet til en erkendelse af, at hun stadig kunne vælge, hvad der skulle ske med hende. Hun fortalte med andre ord om den proces, som havde ledt hende til en anerkendelse af hendes personlige frihed og ansvar. Derudover havde jeg en tiltagende fornemmelse af, at fantasirejserne havde underliggende temaer, som havde at gøre med oplevelsen af den eksistentielle isolation og angsten for livets endeligt. Gruppen udvidede derfor efter 11 sessioner arbejdskontrakten fra udelukkende at arbejde med hukommelsen til også at arbejde med de præsenterede problemstillinger. Fokus i gruppen blev flyttet fra ren hukommelsestræning til også at omhandle indsigt med henblik på bl.a. at øge selvværdet, acceptere sine "dårlige" sider, finde en

mening med livssituationen, oplevelsen af at være handicappet i en verden af ikke handicappede. Fokus blev således flyttet fra en undervisende og træningsrettet form til en indsigtsgivende form. Som jeg i kap. 3.2 vil komme nærmere ind på, bevarede formen en hukommelsestrænende funktion.

At få en hjerneskade påvirker givetvis den måde, det enkelte menneske tænker om og oplever sig selv på. Det er mit indtryk, at arbejdet i gruppen har været med til at styrke den hjerneskadedes selvfølelse og været med til at give dem en mere integreret selvoplevelse i retning af det Stern (1985/2000) kalder selvkonstans. En sådan forandring i selvet kan have mange årsager; En kunne være, at den nære relation i gruppen har ændret på selvoplevelsen, en anden forklaring på forandringen kunne være, at noget af arbejdet i gruppen har været af eksistentiel karakter, og at klienterne ad den vej har fået frigjort psykisk energi. En tredje forklaring kunne være, at træningen af hukommelsen har givet resultater, og at klienterne nu har en øget følelse af kontinuitet i deres liv. Disse mulige forklaringer vil jeg senere vende tilbage til.

Gruppen havde indledningsvis en klar målsætning som en hukommelsestræningsgruppe, og interventionerne var klart definerede i forhold til den metode, Torben Moe har præsenteret i to artikler angående koncentrations- og hukommelsestræning med senhjerneskadede (Moe 1997/1999). Målsætningerne og arbejdet har som nævnt ændret sig fra udelukkende hukommelsestræning til også at tage udgangspunkt i andre sider af klienternes livssituation. Mine indledende overvejelser i forbindelse med skrivningen af dette speciale gik derfor i retning af - på baggrund af det kliniske materiale - at vurdere, om der havde været en forandring, i den måde klienterne oplevede sig selv. Dette både mht. klienternes oplevelse af sig selv i forhold til dets livssituation (eksistentielt), men også klienternes mere subjektive oplevelse af at være et selv. Jeg var interesseret i at få et overblik over klienternes præsenterede eksistentielle temaer. Undervejs i dette arbejde begyndte jeg også at overveje, hvilke kognitive kapaciteter det kræver at arbejde indsigtsrettet, og jeg fandt det nødvendigt at indsnævre, hvorledes forskellige typer af hjerneskader kan vanskeliggøre denne type arbejde. Fordi jeg i det kliniske arbejde bruger musik, fandt jeg det også nødvendigt at belyse musiks påvirkning af hjernen.

Disse indledende overvejelser og forundringer førte til følgende problemformulering:

Hvad kendetegner senhjerneskadete menneskers intrapsyriske oplevelse i musikterapien?

- *På hvilken måde kan hjerneskadens placering have indflydelse på det musikterapeutiske arbejde? - og klientens evne til at arbejde indsigtsrettet?*
- *Hvilken funktion kan musikken siges at have i det musikterapeutiske arbejde med denne klientgruppe?*
- *Er det på baggrund af det kliniske arbejde muligt at beskrive en forandring i klienternes selvoplevelse? - og i bekræftende fald hvilken?*
- *Er det på baggrund af det kliniske arbejde muligt at identificere klienternes eksistentielle temaer? - og har der i bekræftende fald været en forandring i deres forhold til de eksistentielle temaer?*

1.3 MINE FORUDSÆTNINGER

Min problemformulering lægger op til, at jeg med dette speciale vil "videnskab" omkring forskellige elementer af mit arbejde med senhjerneskadete. For at du som læser kan forholde dig til den viden jeg skaber, er det vigtigt at jeg først redegør for mit menneskesyn og teoretiske udgangspunkt mm. Om disse overvejelser skriver Bateson:

"Videnskab er, ligesom kunst, religion, handel, krigsførelse og søvn, baseret på forudsætninger. Den adskiller sig imidlertid fra de fleste andre former for menneskelig aktivitet derved, at den videnskabeliges tankes vej ikke alene fastlægges af forskerens forudsætninger, det er også deres (forskerens) målsætning at afprøve og revidere gamle forudsætninger og skabe nye. I forbindelse med den sidste aktivitet er det klart nok ønskeligt, at forskeren er bevidst om og i stand til at formulere sine egne forudsætninger.(...) Sidst og vigtigst er det nødvendigt for den, der læser videnskabelige redegørelser, at han kender skribentens forudsætninger" (Bateson 1979/1991:13).

Overordnet har jeg et ønske om, jf. problemformuleringen, at beskrive et andet menneskes oplevelse og forandring i en musikterapeutisk setting. Mit første problem er her, at jeg ønsker at tilvejebringe en viden om det at være menneske, hvilket i sagens natur er umuligt, idet jeg ikke kan vide noget med sikkerhed om andre mennesker end mig selv. Samtidig har jeg

et ønske om, at du som læser skal få en indsigt i de tanker, jeg har gjort mig omkring det at være et senhjerneskadet menneske i en musikterapeutisk setting. Og eftersom mine tanker, hviler på en række forudsætninger, må min indledende opgave derfor være, at formulere mine forudsætninger således, at du som læser undervejs i læsningen, kan forholde dig til det læste ud fra mine forudsætninger.

Min grundlæggende forudsætning i denne sammenhæng er den skoling, jeg har med mig fra 5 års musikterapistudier på Aalborg Universitet. Jeg er her uddannet til at udøve musikterapi på mange måder indenfor et bredt spekter af forskellige klientgrupper. Den teoretiske undervisning jeg har modtaget, har taget sit afsæt i den psykodynamiske/analytiske diskurs, men også andre diskurser som for eksempel den socialpædagogiske og spirituelle er repræsenteret på studiet. Selvom denne brede skoling har gjort mig eklektisk i min tilgang til terapi, og dermed også i min forståelse af mennesker generelt, hviler min oplevelse af verden og mennesket dog stadig på en række forudsætninger eller grundantagelser. Disse bygger på egne erfaringer samt teoretikere og filosoffer som socialkonstruktivistene Kenneth Gergen, den eksistentielle psykoterapeut Irvin Yalom, Filosofen Martin Heidegger og udviklingspsykologen Daniel Stern, mfl.

Mine grundantagelser vil være til stede hele specialet igennem, og jeg vil, hvor jeg finder det passende, udfolde, udfordre og uddybe dem. Mine aksiomer eller grundantagelser er:

- Alle mennesker har ret til og mulighed for at opleve lykke.
- Der findes en objektiv virkelighed, men fordi et menneskes oplevelse altid er subjektivt, er virkeligheden noget, vi som mennesker konstruerer sammen.
- Mennesket har et grundlæggende behov for at forbinde sig til og skabe mening og sammenhæng mellem den indre og den ydre verden.
- Mennesket er livet igennem psykologisk set fleksibelt – dvs. vi er alle i princippet i stand til at forhandle, rekonstruere og genskabe den indre struktur, hvis den af den ene eller anden grund ikke længere fungerer optimalt.

- Denne konstrueringen, forbinden, skaben mening og sammenhæng samt rekonstruktion sker på baggrund af relationen. Mennesket oplever sig selv i forhold til alt det andet (relationen).

Jeg har i hele skriveprocessen forsøgt at tage udgangspunkt i følgende citat af filosofen Hegel:

”Menneskets fremskridt i erkendelse, når det opdager, at dets grundlæggende forestillinger ikke lader sig bekræfte i virkeligheden, består i at se forholdet mellem tanke og virkelighed på en ny måde” (Hegel i Nerheim et al 2000:168).

Min ambition har med andre ord været, at nå til nye erkendelser af mit arbejde med senhjerneskedede. Se nye sammenhænge mellem de tanker, jeg har gjort mig og den virkelighed som har udspillet sig i musikterapien. De nye sammenhænge, jeg har søgt at sande, er samtidigt under indflydelse af mine grundantagelser og menneskesyn. Som en konsekvens af dette begrænser dette speciales nye erkendelser sig til at kredse om, hvorledes senhjerneskedede mennesker i musikterapien (relationen) kan restrukturere og skabe mening i deres subjektivt oplevede liv. Dette fordi jeg finder virkeligheden, som den opleves, mere interessant end den virkelighed som kan måles og dechifrerer.

Jeg vil i det næste afsnit beskrive specialets opbygning (læsevejledning) og den fremgangsmåde, jeg har valgt med henblik på at besvare min problemformulering.

2. LÆSEVEJLEDNING OG FREMGANGSMÅDE

Først en læsevejledning, dernæst en præsentation af grundtanken bag specialiets opbygning.

2.1 LÆSEVEJLEDNING

Kap. 3 Musikterapien i Aktivitetscentret på Høskov Kollegiet

I dette kapitel vil jeg først præsentere de fysiske rammer for det kliniske arbejde. Dernæst vil jeg kort redegøre for to af inspirationskilderne til dette arbejde, nemlig musikterapeuterne Torben Moe og Benedicte Scheiby. Dernæst vil jeg belyse, hvorledes det kliniske arbejde har taget sig ud. Jeg vil blandt andet redegøre for overvejelserne bag de enkelte faser i mine sessioner. Jeg vil også komme ind på overvejelserne omkring mit valg af musik til fantasirejserne og udviklingen i terapiens målsætninger.

Kap. 4 Klientgruppen - senhjerneskedede

I dette kapitel beskrives indledningsvis nogle af årsagerne bag hjerneskaeder. Dernæst vil jeg, med henvisning til Benedicte Scheiby (2002), præsentere en række terapeutiske temaer som hun har erfaret at senhjerneskedede mennesker ofte arbejder med. Dernæst introduceres neurologen Antonio Damasio's antagelser omkring det, at fornuften og emotionerne er en del af samme system i hjernen. Efterfølgende vil jeg se på de terapeutiske konsekvenser af en hjerneskaade placeret i de områder i hjernen som varetager emotionerne og fornuften, dette i forhold til Scheibys terapeutiske temaer. Herefter vil jeg se på, hvordan musik påvirker hjernen. Slutteligt vil jeg opsummere hele kapitlet i forhold til den i kapitel 3 præsenterede kliniske metode.

Kap. 5 Metode og databehandling

Dette kapitel vil starte med en indføring i hvorfor jeg har valgt den kvalitative tilgang. Hvad mit datamateriale består af og hvilke begrænsninger det har og hvordan jeg har efterbehandlet det. Herefter vil jeg præsentere mine metodiske og etiske overvejelser. Slutteligt vil jeg redegøre for de overvejelser jeg har haft mht. valg af teori og analyse.

Kap. 6 Præsentation af klienter og deres fantasirejser

Dette kapitel vil præsentere to klienters fantasirejseforløb fra musikterapien på Høskov kollegiet. Jeg vil gøre rede for de to klienters (frk. A og frk. B) baggrund, fantasirejseforløb og min indledende subjektive vurdering.

Kap. 7 Selvdomæner

Kap. 7 er en indføring i Daniel Sterns teori om den subjektive selvoplevelse. Dette kapitel vil søge en afklaring af de dynamikker, som udgør den senhjerneskadedes subjektive selvoplevelse. Jeg vil desuden analysere klienternes fantasirejser ud fra de kriterier, Stern opstiller for de enkelte selvoplevelsesdomæner. Der vil sluttelig være en opsummering hvor jeg forholder Sterns teori til det kliniske arbejde.

Kap. 8 Eksistentiel filosofi og terapi

I dette kapitel vil der først være en kort præsentation af den eksistentielle filosofi. Dernæst en gennemgang og præsentation den eksistentielle psykoterapeut Irvin D. Yaloms tanker og teorier mht. eksistentiel terapi. Jeg vil også i dette kapitel analysere klienternes fantasirejser, denne gang ud fra den eksistentielle teori. Dette kapitel vil slutte med en kort opsamling hvor jeg forholder Yaloms teori til den kliniske praksis.

Kap. 9 Metaperspektivering

Dette kapitel vil være en introduktion til en ganske ny musikterapeutisk metateori som Henrik Rydahl (2003) præsenterer i sit speciale, Musikterapeutiske Narrativer. Dernæst vil jeg forholde Kapitel 4, Yalom og Stern til Rydahls model. Til sidst vil jeg perspektivere mit kliniske arbejde i forhold til modellen.

Kap. 10 Konklusion

Konklusionen vil tage udgangspunkt i problemformuleringen.

Kap. 11 Perspektivering af speciale

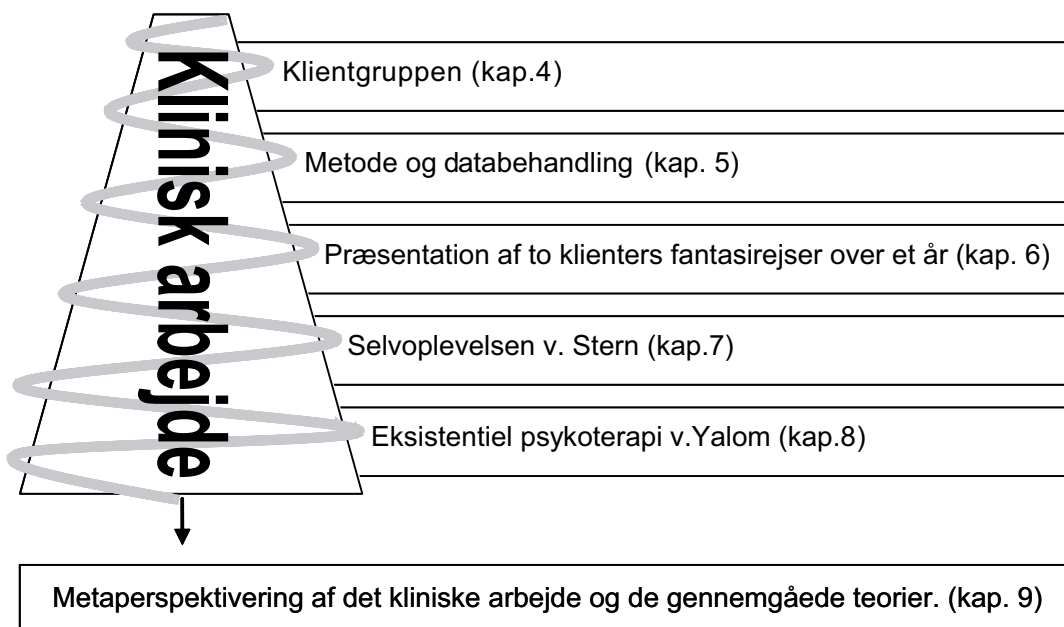
Hvad kunne jeg have gjort anderledes og hvad kan jeg gøre i fremtiden mht. til forskning og arbejde. Kritik punkter og hvad har jeg lært.

2.2 FREMGANGSMÅDE

Udgangspunktet i skrivningen af dette speciale har været den hermeneutiske cirkel, der dækker over det princip, at forståelsen af et objekt i sin hel-

hed forudsætter en forståelse af de enkelte dele, som naturligvis på sin side atter forudsætter en forståelse af helheden, således at fortolkningen foregår i en slags "cirkel" mellem del og helhed (Wulff 1990). Kjørup (1996) argumenterer for, at i stedet for at kalde det en "cirkel" som indikerer stilstand, skulle det hedde en "spiral", idet den samlede viden akkumuleres som i en spiral. Specialets opbygning kan derfor ses i forhold til den hermeneutiske spiral, hvor hvert kapitel indkredser en lille del af helheden for til slut i hvert kapitel at opsummere i forhold til helheden, som i dette tilfælde er mit kliniske arbejde. Jeg har i kap 7 og 8 valgt at stille fokus på to dele af det kliniske arbejde, nemlig selvoplevelsen og eksistentielle temaer.

Nedenstående figur illustrerer specialets opbygning, hvor helheden er det kliniske arbejde (kap.3). I kap. 4 beskriver jeg den del af helheden som udgøres af klientgruppen. I kap. 5 er mit fokus overvejelser angående præsentationen af det kliniske arbejde. Kap. 6 er en opsummeret fremstilling af klienternes produkt fra det kliniske arbejde. I kap. 7 analyserer og tolker jeg på det kliniske arbejde ud fra Sterns teori. I kap. 8 gør jeg det samme bare ud fra Yaloms teori. Slutteligt træder jeg i kap. 9 et skridt tilbage og anskue det kliniske arbejde og de gennemgåede teorier gennem en metamodel. Alle kapitlerne slutter med, at jeg forholder det gennemgåede til det kliniske arbejde. Det kliniske arbejde vil således fungere som specialets røde tråd.

Figur1

3. MUSIKTERAPIEN I AKTIVITETSCENTRET PÅ HØJSKOV KOLLEGIET

Dette kapitel vil være en indføring i det musikterapeutiske arbejde, som er dette speciales udgangspunkt. Først vil jeg beskrive rammerne, dvs. Høskov Kollegiet. Dernæst vil jeg beskrive, hvorledes arbejdet har udfoldet sig i praksis. I beskrivelsen af min kliniske praksis vil jeg først, meget generelt, beskrive to teoretiske retninger indenfor musikterapi, som har været mine primære inspirationskilder. Sidst i dette kapitel vil jeg gennemgå, hvorledes min metode tager sig ud i praksis.

Høskov kollegiet var førhen et botilbud for unge handicappede, men er nu en selvejende institution med driftsoverenskomst med amtet, som på forskellig vis yder service i forhold til senhjerneskedede mennesker. Høskov kollegiet huser således fire programmer: Boenheden og Bofællesskabet som er et botilbud for hjerneskedede som har brug for daglig pleje, Træningsgruppen som er et 10 måneders genoptrænings- og afklaringsprogram for nyligt hjerneskedede og Aktivitetscentret som er et dagtilbud for senhjerneskedede fra nærområdet. Jeg var i min praktik tilknyttet Træningsgruppen, men hukommelsestræningstilbudet blev efter praktikken en del af Aktivitetscentrets tilbud.

3.1 MUSIKTERAPEUTISK INSPIRATION

Den primære inspirationskilde til mit musikterapeutiske arbejde på Høskov Kollegiet er musikterapeut Torben Moe. Denne rolle skyldtes både hans dokumenterede arbejde med senhjerneskedede på specialundervisningscentret for voksne i Roskilde, men også at han i min 9. semester praktik fungerede som min supervisor. Det arbejde, Torben Moe har lavet med senhjerneskedede, er en modificeret form for guidet imagery and music (GIM). GIM er en receptiv musikpsykoterapeutisk retning grundlagt af amerikaneren Helen Bonny i 70'erne. I traditionel GIM lytter klienten til specielt udvalgt klassisk musik, mens hun³ befinder sig i en let ændret bevidsthedstilstand. Sessionen er individuel, og klienten er undervejs i dialog med terapeuten omkring sine fysiske, mentale eller eksistentielle problemer i billedlig, metaforisk form (Bonde et al 2001).

³ Da jeg selv er mand og de klienter/brugere jeg senere vil præsentere i min casefremstilling begge er kvinder, har jeg valgt at bruge kønnet 'hun' når jeg omtaler klient/brugere.

Sessionerne i GIM varer ca. 1½ time og kan inddeles i 4 faser: Fase 1 (20 min) er en problemformulerings og fokusflytnings fase, hvor sessionens tema findes og klientens fokus flyttes fra den ydre til den indre verden. Fase 2 (5 min) består af induktion, afspænding og fokusering på temaet. Fase 3 (30-45 min) er selve fantasirejsen, hvor terapeuten, i dialog med klienten og ledsaget af musik, guider klienten på en indre rejse. Fase 4 (15-25 min) er en fastholdelse af oplevelserne i musikrejsen, samt en samtale om indholdet. GIM er i sin oprindelige form rettet imod selvudvikling, spirituel udvikling, neurotiske forstyrrelser og indenfor det somatiske område: Cancerpatienter og døende (Bonde et al 2001).

Moes modificerede metode til brug i arbejdet med senhjerneskadede adskiller sig på flere områder fra GIM. Den vigtigste forskel er, at målet ikke længere er personlig udvikling i traditionel psykodynamisk forstand, men i stedet en træning af klientens hukommelse samt strukturerings- og koncentrationsevne. Moe kalder af den grund sit arbejde undervisning og ikke terapi, og klienterne for elever. Et vigtigt argument for at bruge musik i denne type arbejde er, at musik vækker affekt både i form af fysiske reaktioner (rislen ned af ryggen, sug i maven, ect) men også på det kognitive/emotionelle niveau i form af erindringer og associationer (Moe 1999). De indre billeder, stemninger, lugte og sansninger m.m. som eleven producerer og oplever under den guidede musikflytning, er det materiale, eleven skal strukturere, huske og genfortælle. Moes målsætning er at udvikle elevens forestillingsevne, som netop er en basal del af hukommelsen. Terapeutens opgave er, at skabe overensstemmelse mellem guidningen og musik-valget, således at elevens opmærksomhed og engagement fastholdes optimalt. Elevens opmærksomhed fastholdes af bevægelserne i musikken, guidningen inspirerer elevens fantasi og forestilling (Moe 1999).

Jeg har efter min praktik udviklet videre på den hukommelses- og koncentrationstræning Moe beskriver i sine artikler fra 1997 og 1999 (Moe1997/1999). Dette har jeg gjort ved at tilføje nogle af de øvrige idéer fra GIM, men også nogle af de ideer som musikterapeut Benedicte Scheiby har præsenteret i sine artikler om arbejdet med senhjerneskadede (Scheiby 1999/2002). Scheiby var en af grundlæggerne af musikterapistudiet i Aalborg, og selvom hun forlod studiet i 90'erne, mener jeg, at hun stadig er at betragte som talskvinde for det fremherskende teoretiske udgangspunkt på studiet. Udover at have inspireret mig, kan hun derfor ses som repræsentant for den terapeutiske grundholdning, jeg fra studiet har bragt med mig i mit arbejde.

Benedicte Scheibys teoretiske baggrund er den analytiske musikterapi, som oprindeligt blev grundlagt i 70'erne af violinisten Mary Priestley. Priestley søgte at forene en psykoterapeutisk forståelse af terapeut/klient-forholdet med en musikalsk kunstnerisk udfoldelse i improvisationerne." (Bonde et al 2002). Priestley definerede selv analytisk musikterapi således:

"Analytisk musikterapi er betegnelsen for den analytisk orienterede symbolske brug af improviseret musik, udøvet af musikterapeuten og klienten. Den anvendes som et kreativt redskab, gennem hvilket man kan udforske klientens indre liv og bane vejen for vækstprocesser og større selvbevidsthed" (Priestley 1994 i Bonde et al 2002:93)

Scheiby beskriver i en række artikler sit musikterapeutiske arbejde på et 'long-term rehabilitation hospital' i USA. Hendes klienter er 18 år eller der over, og de kan have forskellige diagnoser, hvor bl.a. forskellige hjerneskaeder er en stor del af dem. En vigtig pointe i Scheibys terapeutiske arbejde er, at hun tager udgangspunkt i den enkelte klients behov. Hun tilpasser altså terapien efter klientens behov, hvilket også har været min målsætning i mit arbejde. Derudover har jeg også bragt den analytiske tilgang til musikterapi med mig i mit arbejde.

3.2 KLINISK METODE

Mit kliniske arbejde har udviklet sig meget fra jeg startede i min praktik på 9. semester og til nu ca. 1½ år efter. Jeg startede med at have en struktur og målsætning meget lig Moes. Strukturen ligner stadig Moes men med tiden har målsætningen, inspireret af Scheiby og klienterne, udviklet sig. Jeg vil i min præsentation af den kliniske metode tage udgangspunkt i den nuværende form og målsætning.

Terapien foregår i gruppe. Gruppen var en kort periode nede på to klienter men nu er den igen oppe på tre. Sessionerne varer ca. 2 timer og er struktureret på følgende måde.

1. Genkaldelse af den foregående session og fantasirejse (15 min)
2. Samtale om de emner som optager gruppen (45 min)

3. Klarlægning af fantasirejsetema på baggrund af samtalen (10 min)
4. Induktion (5-10 min)
5. Selve fantasirejsen (5-10 min)
6. Samtale om fantasirejsen og tegning af fantasirejsen. (30 min)

Med jævne mellemrum laver vi en opsummerende session, hvor vi læser referaterne fra de 6-10 foregående sessioner.

Jeg vil nu redegøre for nogle af de overvejelser der ligger bag de enkelte faser.

Fase 1, genkaldelse af foregående session:

Hukommelsen, struktureringsevnen og koncentrationen bliver trænet ved, at klienterne skal genfortælle det, de kan huske fra den forrige session. Vi anvender både tegningerne og referaterne til at genkalde fantasirejsen samt samtaleemnerne fra forrige session. Tegningerne kan ses som et fysisk billede af forrige sessions fantasirejse, og kan som sådan være med til at stimulere erindringen af de indre billeder og samtaletemaer m.m. fra forrige session. Samtidig får klienterne ved at genfortælle deres oplevelser sat deres liv ind i en historisk og narrativ sammenhæng.

Fase 2, samtalefase:

Samtalerne hjælper mig til at identificere den nye sessions tema. Samtidig er den med til at give mig et billede af, hvor meget og hvordan jeg kan udfordre klienterne. Jeg spørger i denne fase ind til, hvad der for tiden optager klienterne. De emner, som de bringer på banen, kan enten være påvirket af erindringen fra forrige session og skaber på den måde sammenhæng mellem sessionerne, eller de kan være af en helt anden karakter og have relation til klienternes umiddelbart levede liv. Emnerne kan f.eks. være af eksistentiel karakter "Er der en mening med, at jeg har fået en hjerneskade", "Min oplevelse med selvmord har gjort mig opmærksom på, at jeg i mit liv har et valg - vil jeg leve mit liv? eller dø?" eller "Hvordan kan jeg komme til at elske og acceptere mig selv som handicappet". Samtaletemaerne kan også være af mere social karakter hvor gruppen forholder sig til konflikter fra hverdagen. Dette kan f.eks. være i forhold til medbeboere, familie, mig eller andet personale.

Fase 3, klarlægning af fantasirejsen:

Denne del har ændret sig meget siden forløbet startede. I starten forberedte jeg fantasirejsetemaerne og guidningen hjemmefra. I de første 10 - 15 sessioner var min målsætning udelukkende at skabe indre billeder, som klienterne skulle huske, og jeg var på grund af mine manglende erfaringer ikke specielt fleksibel med hensyn til at ændre på det, jeg havde forberedt.

Fra 16. session begyndte fantasirejsetemaerne i højere grad at have relation til tidligere samtaleemner og fantasirejser. Jeg begyndte at se generelle tendenser og problematikker, som jeg mente kunne tåle at blive udfordret og bearbejdet yderligere i fantasirejserne.

Fra 24. session er fantasirejse-temaerne opstået i sessionerne. Min idé med fantasirejserne har altså ændret sig. Jeg er blevet opmærksom på, at jeg med fantasirejserne kan skabe et bindeled mellem narrative fra samtalen og fantasirejsen. Derfor tager udformningen af fantasirejsetemaerne nu udgangspunkt i samtaletemaerne. Gruppen er medforhandler af fantasirejsens startbillede, og den bevægelse den indre rejse skal tage. Forhandlingen tager udgangspunkt i de underliggende temaer, jeg har fornemmet i samtalen, og i praksis er det ofte mig som formulerer to-tre fantasirejsetemaer som gruppen så forhandler om. Gruppemedlemmerne trænes således også i at forhandle og i at foretage valg. Der ligger også implicit i denne form en øvelse eller træning for gruppemedlemmerne i at varetage ansvaret for deres personlige situation.

Fase 4, induktion:

Inden fantasirejsen starter, laver jeg en induktion som er en fokuserings og afslapningsøvelse. Denne handling har ikke ændret sig meget siden starten. Dog har jeg ikke længere nedskrevet, hvad jeg vil sige. Bonde og Moe (2002) skriver desuden, at hvis terapiens formål er at få styr på det indre liv, er det vigtigt, at afslapningsøvelsen er den samme hver gang. Jeg har derfor i alle sessioner benyttet den samme øvelse "ball of light" oversat til dansk (Bilag 1). Induktionen tjener desuden som overgangen til selve fantasirejsen. Bonde og Moe (2002) skriver følgende om induktionen:

"Induktionens formål er at ændre bevidsthedens indstilling; en overgivelse til andre tids/rum-forhold. Fokuseringen er en nødvendig foranstaltning for at begrænse valgmulighederne og diffusiteten i dette åbne oplevelsesrum"⁴(Bonde, Moe 2002:39).

⁴ Her må de mene den indre oplevelse i forbindelse med musiklytningen.

Fase 5, fantasirejsen:

Klienterne sidder på dette tidspunkt med lukkede øjne.

Jeg lader afslapningsøvelsen glide over i fantasirejsen. Dette gør jeg ved at opfordre gruppemedlemmerne til at lade musikken ledsage dem over i det aftalte startbillede. Eftersom fantasirejsen kan have forskellige idegrundlag, er der ikke en bestemt måde, jeg guider selve fantasirejsen på. Til tider er guidningen meget direktiv, andre gange mere åben. Hvis rejsens formål for eksempel er at fastholde og udforske en indre tilstand, vil jeg typisk give klienterne et indre billede, som de kan udforske omfanget af, og jeg vil løbende bede dem vende tilbage til udgangspunktet. Andre gange er jeg meget lidt direktiv, hvis temaet f.eks. er: "Mig selv i en meningsfuld situation i fremtiden". Så vil jeg typisk starte fantasirejsen i et indre billede af nutiden (som klienterne selv har valgt inden start) og på et tidspunkt bede dem springe frem i tiden. De skal så selv udforme og skabe det nye indre billede, i overensstemmelse med de indskydelser de får. I både den direkte og ikke direkte form, vil jeg undervejs i fantasirejsen spørge ind til den emotionelle oplevelse, og bede klienten bemærke og huske de ting de ser, mærker, dufter, føler eller hører. Bilag 1 er et eksempel på en direktiv guidning fra en af de første sessioner. Eftersom fantasirejsen foregår i gruppe, kan klienterne ikke fortælle, hvad de oplever undervejs, men må huske det til efter fantasirejsen. Min opgave som terapeut er her at få min guidning til at passe sammen med bevægelserne i musikken og de tilstande, jeg fornemmer hos klienterne. Jeg skal endvidere få rejsen til at slutte på en måde, som bringer klienten tilbage i rummet (Moe 1999).

Fase 6, samtale om og tegning af fantasirejsen:

Her fortæller klienterne om deres fantasirejse, og jeg noterer ordret ned, hvad de fortæller. Den indre oplevelse bliver gjort til en del af klienternes fortælling eller narrativ. Nogle gange er det aktuelt at sætte de indre billeder i forhold til samtaleemnet og deres generelle livssituation, og andre gange får rejsen lov til at stå alene som en ny del af deres livsfortælling. Min opgave er, at hjælpe klienten med at validere deres oplevelse og sætte den i forhold til "virkeligheden". Jeg er desuden opmærksom på, om jeg ser en udvikling i forhold til tidligere sessioner. Hvis jeg ser en sådan, vil vi typisk udforske, hvad denne udvikling kan have baggrund i. Når alle har berettet om deres fantasirejse, tegner de et billede, som enten i bogstavelig forstand forestiller fantasirejsen eller et billede som udtrykker deres indre tilstand.

Efter sessionen er det kutyme at klienterne sætter sig i aktivitetscentrets cafe og hygger sig sammen. Mens de sidder der, skriver jeg et referat af sessionen, hvor jeg beskriver samtalen og deres fantasirejse (se bilag 2). Klienterne får udleveret referaterne ca. 30 minutter efter sessionen, og som oftest når de også at læse dem, inden de tager hjem. De kan således nå, at kommentere på det jeg har skrevet, hvilket de indtil nu kun har gjort i bekræftende vendinger. Klienterne validerer på den måde det, jeg har skrevet. Samtidig får klienterne et rimelig struktureret og opsummerende narrativ omhandlende 2 timer af deres levede liv. Det er min tanke, at de ved hjælp af referatet har mulighed for at genkalde sig oplevelsen i sessionen, og de stemninger de befandt sig i. Gruppens oprindelige formål angående hukommelsestræning har som vist fået en indpakning i emner og temaer, der er stimulerende for selve hukommelsen, ved at emnerne er vedkommende og aktuelle for gruppemedlemmerne.

3.2.1 VALG AF MUSIK

En vigtig opgave for mig som terapeut er musikudvælgelsen. Jeg har både benyttet musik, som jeg selv har afprøvet, men også støttet mig op af de musikprogrammer som GIM metoden foreskriver (se Bonde og Moe 2002). Jeg har primært benyttet mig af klassisk musik. For at give klienterne en chance for at huske fantasirejsen vælger jeg, på nuværende tidspunkt, ikke musik, som er længere end 5-10 minutter. Da musikoplevelse er individuel, og jeg samtidig befinder mig i en læresituation, har det også været vigtigt for mig at afprøve forskellige typer af klassisk musik. Jeg har til tider valgt musik, som måske har været for udfordrende. Musikken har i de tilfælde virket forstyrrende i modsætning til at understøtte deres rejse. Klienterne har her været en god indikator, idet de i disse situationer har mistet grebet om deres fantasirejse.

3.2.2 FORANDRING OG UDVIDELSE AF MÅLSÆTNING

Gruppen har som nævnt udbygget terapiens målsætninger fra at være ren hukommelsestræning til også at have intrapsykisk bevægelse som målsætning. En forandring der gik fra en trænings- og lærings-strategi til også at omfatte en indsigtsgivende fremgangsmåde. Klienterne definerede disse nye udbyggede målsætninger i 11. og 18./19. session, og de har fungeret som en ledetråd i arbejdet siden. Klienternes egne målsætninger er; 'At blive bedre til at elske sig selv', 'øge selvværdet og selvtilliden' samt at 'blive bedre til at være alene'. Jeg har søgt en bevægelse i retning af målsætningerne på forskellige måder. Bl.a. ved at lade fantasirejserne være et sted hvor klienterne har kunnet gøre sig erfaringer med deres indre oplevelses-

verden. Disse erfaringer er blevet behandlet i gruppen ud fra forskellige diskurser. Den eksistentiale har her været den altoverskyggende diskurs. Jeg har forsøgt ikke at pådutte klienterne mit verdenssyn og holdning, men har, hvor det har været muligt, præsenteret forskellige forholdemåder, tolkninger og syn på det materiale, de har præsenteret. I forhold til målsætningerne har det været vigtigt for mig, at klienterne selv har taget ansvar for deres liv, og den proces, terapien giver mulighed for.

Mødet mellem terapeut og gruppemedlemmer var, som nævnt indledningsvis, styret fra terapeutens indfaldsvinkel. Jeg var i praktik og skulle afprøve mine tillærte metoder og teknikker. Dette ændrede sig da jeg gennem mit personlige arbejde i højere grad blev i stand til at høre det eksistentielle indhold i gruppemedlemmernes materiale.

Gruppemedlemmerne er som nævnt mennesker, der har været udsat for en beskadigelse af visse dele af hjernen. I næste afsnit vil jeg introducere læseren til denne klientgruppe og nogle af de problemstillinger, som en hjerneskade rejser.

4. KLIENTGRUPPEN - SENHJERNESKADEDE

Dette kapitel vil stille fokus på den gruppe af mennesker, som i voksenlivet har fået en skade i hjernen. Dvs. mennesker som har levet et normalt liv, med en normalt udviklet krop og hjerne, men som nu lever et liv præget af en hjerneskade, og de forandringer der følger. Følgevirkningerne af en hjerneskade varierer alt efter skadens placering. Hjernen er et komplekst organ, og en detaljeret forståelse af hvilke hjerneområder der varetager hvilke funktioner er ikke nødvendigt for forståelsen af musikterapi-klienternes bevægelse hvad angår selvoplevelsen og eksistentielle temaer. Jeg vil i dette kapitel starte med at beskrive de forskellige årsager til hjerneskade. Dernæst fokusere jeg på klientgruppens generelle terapeutiske temaer og hvilke hjerneområder der kan tænkes at være bestemmende for, at intrapsykisk arbejde er muligt. På baggrund af at jeg i mit kliniske arbejde bruger musik, vil jeg slutteligt belyse hvorledes musik påvirker hjernen.

4.0.1 ÅRSAGER TIL HJERNESKADER

Årsagerne til senhjerneskader er mangeartede, men de kan opdeles i tre kategorier:

1. Apopleksi⁵ cerebri: F.eks. bristede blodkar i hjernen eller blodpropper i hjernen.
2. Traumatiske hjerneskader: Hjernen er blevet påført en skade udefra f.eks. et slag eller stød.
3. Andre årsager: Infektioner dvs. meningitis, svulster, forgiftning og iltmangel i forbindelse med hjertestop.

I Danmark rammes ca. 10.000 årligt af apopleksi. Ud af denne gruppe overlever kun 6000, deraf de fleste med varige mén. Derudover rammes ca. 12.000 af en form for kranietraume. Mange slipper her uden varige mén, men en del får dog efterfølgende gener så som hovedpine, hukommelses- og koncentrationsbesvær. Den sidste kategori er mere svingende i antal. (www.hjernesagen.dk 2003)

4.0.2 HJERNENS OPDELING

Hjernen fungerer som en samlet kompleks enhed. I sin form er den delt i en højre og en venstre halvdel. Gennem forskning er der opnået en viden om hvorfra en række funktioner styres. Generelt siger man at venstre hjerne-

⁵ Det at et organ af indre årsager holder op med at fungere (Hansen 1999).

halvdel varetager sproget, opbevaringen af data, analysen, kodningen og logikken. Højre hjernehalvdel varetager oplevelsen af helhed/sammenhæng, musik, billeder, følelser, abstrakte indtryk (Gade 1997). En skade i venstre hjernehalvdel vil derfor i de fleste tilfælde medføre en eller flere af følgende symptomer: Afasi dvs. tab af sprog, apraksi dvs. tab af evne til at udføre bestemte handlinger, agnosi dvs. tab af genstandsgenkendelse, kropsskemaforstyrrelser, rum-/retningsforstyrrelser, topografisk agnosi dvs. tab af evnen til orientering i vante omgivelser, motorisk apraksi, tidsopfattelses problemer. En skade i højre hjernehalvdel vil tilsvarende medføre en eller flere af følgende symptomer: Organisk betinget depression, neglekt (nægtter at være syg), agnosi, apraksi, kropsskemaforstyrrelser, fragmenteringstendens, tidsopfattelses problemer (Gade 1997).

Det er muligt at genoptræne en række af de funktionstab, som en hjerne-skade medfører. De mennesker jeg har mødt i forbindelse med arbejdet på Høskov, kommer der for en stor dels vedkommende, netop fordi de der tilbydes målrettet træning af forskellig art. Der er dog også visse fælles mentale eller psykologiske problemstillinger/temaer for mennesker, der er ramt af en skade i deres hjerne.

4.0.3 TEMAER EFTER HJERNESKADE

Scheiby (2002) nævner en række terapeutiske temaer, som senhjerneska-dede ofte bringer på banen i musikterapien. Scheiby benævner ikke typen af hjerneskaeder, så jeg antager, at der er tale om generelle terapeutiske temaer for senhjerneskaadede mennesker. Temaerne, som jeg her gengiver i forkortet form, er:

- Troen på at jeg er god nok, som jeg er, selvom jeg mangler visse kropsdele.
- At tage initiativ og ansvar.
- At finde mening i noget som syntes meningsløst.
- Problemer med ikke at have kontrol og at tage kontrol.
- Følelsesmæssige udtryk; identifikationen, frigørelse og integration og deling af følelsesmæssige udtryk.
- Skabelsen af et rum hvor klienten kan skifte imellem at være og gøre (at lytte og spille).

- Arbejde med følelsen af enhed og separation – afhængighed og uafhængighed.
- Oplevelsen af via musikken at være forbundet med et andet menneske kropsligt, mentalt og spirituelt.
- Oplevelsen af at få adgang til ubevidste tanker og følelser via den musikalske aktivitet (Scheiby 2002:122-127).

Jeg kan genkende mange af disse temaer fra mit eget arbejde. Men hvilke overvejelser bør man som terapeut gøre sig, inden man kaster sig ud i denne type emotionelt og kognitivt arbejde med denne klientgruppe? Hvordan skaber hjernen, på baggrund af vores tanker og følelser, en retning i vores liv? Hvilken betydning har hjerneskadens placering? Er der eksempelvis typer af hjerneskader, som umuliggør arbejdet med ovennævnte temaer? Næste afsnit vil være et forsøg på at besvare disse spørgsmål.

4.0.4 KROP, HJERNE, FØLELSE OG FORNUFT

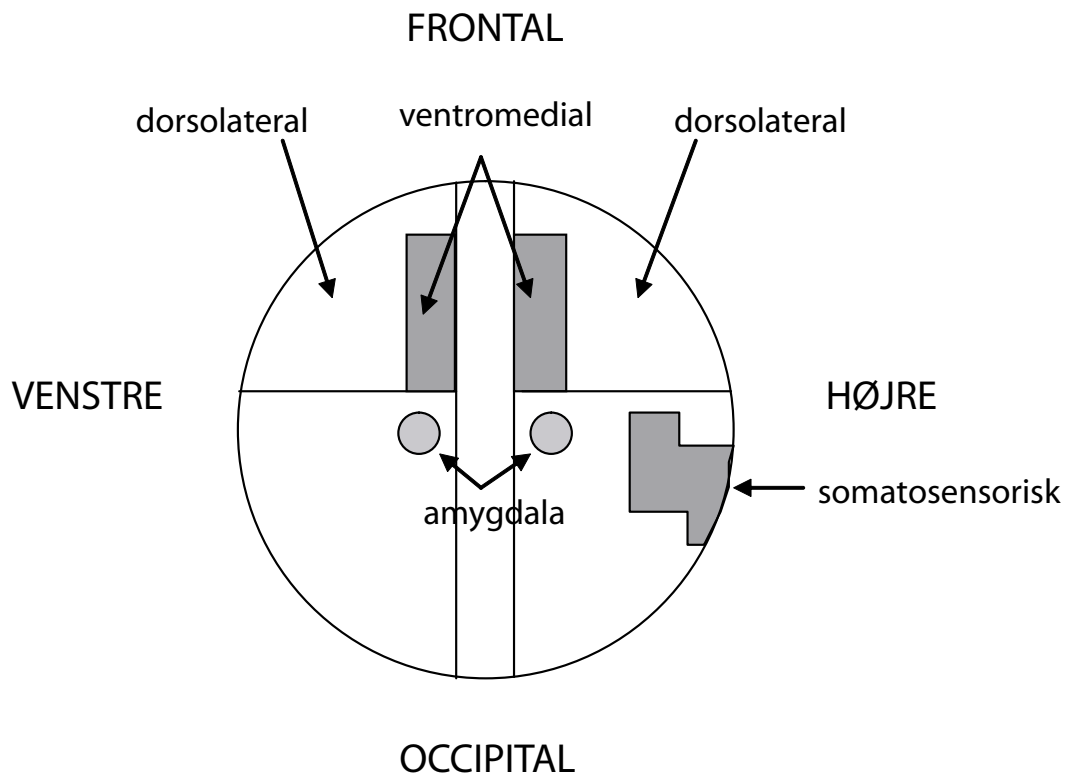
Hjernen består af et utal af specialiserede undersystemer. Disse undersystemer kan f.eks. bearbejde sansninger, huske tidligere sansninger eller påvirke de andre undersystemer i hjernen (eller i det perifere nervesystem). Undersystemerne indgår i andre systemer, og jo mere kompleks den enkelte sansning eller aktivitet er, jo flere systemer skal arbejde sammen. Tilsammen bliver alle undersystemerne til det supersystem, vi kalder hjernen (Damasio 1999). Hjernen er at betragte som et supersystem af systemer, som tilsammen hjælper os til at reagere adækvat på omgivelsernes stimuli. Kroppen og sanserne "opfanger" indtryk fra omverdenen, hjernen bearbejder inputtene fra omverdenen, og vi reagerer derpå enten bevidst eller ubevidst. I reaktionen er der elementer fra fornuften og fra følelserne. To sider af psyken som traditionelt set er blevet betragtet som to uforenelige størrelser. Men faktisk er det, det modsatte som er tilfældet – følelserne er en integreret bestanddel af fornuftens mekanismer. Hjerneforsker og neurolog Antonio Damasio (1999) beskriver det således:

"Der syntes, kort sagt at være en samling af systemer i den menneskelige hjerne, der konsekvent varetager den målrettede tankeproces, vi kalder rationel tænkning, og den udvælgelse af reaktioner, vi kalder beslutningsprocesser, med en særlig vægt på det personlige og sociale område. Samme samling af systemer er også forbundet med emotion og følelse og er delvist helliget behandlingen af kropssignaler" (Damasio 1999:89).

Damasios argumentation bygger på psykologiske analyser af senhjerne-skadede hvis skade var placeret i de områder, jeg om lidt vil komme ind på. Damasio forklaring på hvorfor fornuft og emotion er en del af samme system er, at den emotionelle komponent hjælper den normalfungerende hjerne med at vælge den ene mulighed frem for en anden – samt at fastholde beslutningen over tid. Fornuften eller intellektet opstiller altså forskellige muligheder eller løsningsforslag, mens følelsernes opgave er at hjælpe os til prioritere og give vores sansninger, indskydelser, planer og tanker en handlingsmæssig retning.

Nedenstående tegning (figur 2) viser de hjerneområder, hvis beskadigelse kompromitterer både aspekter af rationel tænkning og emotionsprocesser. Jeg vil i næste afsnit uddybe dette.

Figur2, tegning fra Damasio 1999:89

4.0.5 RATIONEL TÆNKNING, EMOTIONERNE OG KROPSSIGNAL-PROCESSERNE

Med henvisning til figur 2 vil en skade i det ventromediale præfrontale område kompromittere både rationel tænkning/beslutning og emotion/følelse - dette især på det personlige og sociale plan. Er skaden derimod placeret i det dorsolaterale område (udenfor det ventromediale) vil skaden stadig kompromittere rationel tænkning og beslutning, men i et andet mønster. Enten er defekten gennemgribende på alle områder, eller også rammer skaden mere selektivt således, at operationer med ord, tal objekter eller rum rammes hårdere end operationer på det personlige og sociale område (Damasio 1999). En skade i det somatosensoriske område i højre hemisfære vil kompromittere både rationel tænkning/beslutning og emotion/følelse og desuden forstyrre de basale kropssignalprocesser (ibid.). Amygdala spiller en central rolle hvad betingede⁶ emotioner angår. En skade i dette område vil derfor kompromittere det emotionelle kredsløb og respons (Gade 1997).

En hjerneskade i et eller flere af ovennævnte områder vil overordnet set, i forskelligt omfang, komplicere terapi hvor målet er bevægelse i klientens oplevelse af sig selv personligt, emotionelt og socialt.

4.1 KONSEKVENSEN AF SKADENS PLACERING I FORHOLD TIL MUSIKTERAPIEN

Indledningsvis må det pointeres, at musikterapi er effektiv såvel i genoptræningsøjemed som i indsigtsgivende terapi. I det følgende er tænkt på musikterapiens muligheder, når skader er placeret i et af de i figur 2 angivne områder og med indsigtsgivende terapi for øje.

4.1.1 KONSEKVENSEN AF HJERNESKADENS PLACERING I FORHOLD TERAPEUTISKE TEMAER

Ifølge Damasio (1999) vil selv en lettere skade i de præfrontale og somatosensoriske områder gøre det svært for den hjerneskadede at sortere de valgmuligheder, som livet stiller op. Terapien vil i de tilfælde formentlig komme til at handle om at tage kontrol over eget liv samt at tage initiativ/ansvar. Sidder skaden i det dorsolaterale område, og såfremt den ikke påvirker operationer på det personlige og sociale område, vil jeg mene, at terapi af eksistentiel karakter som eksempelvis det at finde mening, er muligt.

⁶ se Gade (1997:385) om Pavlovs hunde og betinget frygt mm

Dette dog med det forbehold at en dorsolateral skade kan medføre inert⁷, hvilket kan vanskeliggøre, at en forandring bliver manifesteret i handling.

Set i forhold til de af Scheiby nævnte terapeutisketemaer, omhandlende den følelsesmæssige frigørelse, integration og deling, vil en skade i det ventromediale præfrontale hjerneområde kompromittere det senhjerneskaadedes menneskes emotionelle oplevelse og udtryk. En forudsætning for indsigtstrettet terapi vil normalt være, at klienten kan opleve en sammenhæng mellem de emotioner, hun har omkring sit liv, og det liv hun rent faktisk lever, det man kunne kalde emotionel reliabilitet. Hvis dette ikke er tilfældet, vil det terapeutiske arbejde starte her – dvs. med at skabe sammenhæng mellem de oplevede følelser og de trufne beslutninger.

Damasio nævner endnu et vigtigt område, der - som jeg ser det - har betydning for den menneskelige vilje. Området er den forreste del af gyrus cinguli-cortex (en del af det limbiske system). I dette område...

”(...) er der et så nært samspil mellem systemerne i tilknytning til emotionen/følelse, opmærksomhed og arbejdshukommelse, at de er energikilden til både ydre handling (bevægelse) og indre handling (tankeliv, rationel tænkning)” (Damasio 1999:89).

En skade i dette område vil vanskeliggøre terapi idet al indskydelse til indre og ydre bevægelse er kompromitteret. Terapien vil i de tilfælde formentlig være rettet imod en generel vækning af de mekanismer som bevidst og ubevidst omsætter indre mentale indskydelser til psykisk eller fysisk bevægelse. Scheiby omtalte, at musikterapien med senhjerneskaadede mennesker kan handle om at tage initiativ og ansvar. Dette tema vil sikkert være en bestanddel i det terapeutiske arbejde med et menneske hvis hjerneskaade er placeret i tilknytning til den forreste del af gyrus cinguli-cortex.

Opsummerende kan det siges, at følelserne/emotionerne er en stor del af vores fornuft. Dette fordi den del af vores fornuft som prioriterer og fastholder beslutninger m. m., er afhængig af emotionerne. I indsigtstrettet terapi er forandringen, hvis målet er forandring, afhængig af, at klienten kan fastholde beslutninger over tid. Dette er ikke altid muligt, hvis hjerneskaaden sidder i de omtalte hjernesystemer. I problemformuleringen spørger jeg blandt andet om det er muligt at arbejde indsigtstrettet med senhjerneskaadede mennesker? Til svar på det har jeg indtil nu fundet, at hvis de i figur 2 viste områder i hjernen, i nævneværdigt omfang, er beskadiget, vil emotio-

⁷ Manglende fleksibilitet mht. at påbegynde handling og derefter stoppe handlingen igen (Gade 1997)

nelt og kognitivt arbejde være vanskeligt. Fordi denne type arbejde kræver, at klienten på både det personlige og sociale plan kan reflektere og træffe beslutninger omkring fremtiden.

4.1.2 KROPPEN SOM FØLELSERNES SÆDE

Det er almindelig kendt, at emotioner påvirker, og opleves i og med kroppen. Tænk som eksempel på løgnedetektorer som måler puls/sved som ubevidste følelsesmæssige reaktioner, eller udtryk som blød i knæene, sommerfugle i maven, hårene i nakken rejser sig, halsen snører sig sammen osv. Det neurale netværk som normalt tillægges ansvaret for følelserne, er det limbiske system, men Damasio (1999) har tillige fundet ud af, at de før omtalte præfrontale kortikale områder, samt de hjernesektorer der afbilder og integrerer signaler fra kroppen også spiller en vigtig rolle i oplevelsen af følelser. Damasio kommer frem til følgende:

”Kernen i en følelse er måske ikke en flygtig mental kvalitet knyttet til en genstand, men snare den direkte perception af et specifikt landskab: Kroppens landskab” (Damasio 1999:14)

Perception af følelserne gennem kroppen sker i det tidligere nævnte somatosensoriske område i hjernen. Fysiske lammelser i forbindelse med hjerneskade medfører ikke nødvendigvis emotionelle forstyrrelser, da der i det somatosensoriske område også er en ”som-om” sløjfe, dvs. at en emotion fortsat kan mærkes, som om den sad i kroppen selvom dele af kroppen er lam (Damasio 1999).

Det syntes for mig åbenlyst, at kropskontakt er en forudsætning for integrering af emotionerne – og dermed også en bedring af de kognitive kapaciteter som er nødvendige for at kunne arbejde med indsigtsrettet terapi. Dette fordi fornuft, emotion og kropsprocesser er dele af samme system i hjernen.

Jeg har nu set på hvilke hjerneområder, der har betydning for fornuften og følelserne og deres indbyrdes afhængighed og således gjort overvejelser angående hvilke hjerneområder, der er vigtige for indsigtsrettet terapi.

I næste afsnit ønsker jeg at belyse hvordan hjernen reagerer på musik - hvilke hjerneområder har betydning for musikperceptionen m.m.

4.2 HJERNEN OG MUSIK

Musik er i princippet først musik, når det opleves. Oplevelsen registreres i hjernen og påvirker derved hele det komplekse system. I denne sammenhæng finder jeg det aktuelt, at definere hvad der her forstås ved musik: Musik er en synergi af delelementerne såsom lydbølger, forskellige tonehøjder, dynamikker, periodiske udsving, osv. Jeg forstår altså musik som den gestalt eller det fænomen, den subjektive lytter eller udøver oplever.

Hvis vi forsøgsvis reducerer musik til auditive signaler, er det muligt at identificere hvilke hjerneområder der tidligt i lytteprocessen bliver aktiveret. Disse områder er hovedsagligt placeret i den øverste del af temporallappen. De to hjernehemisfærer deler ifølge den tyske musikpsykolog Eckart Altenmüller (2003) dette indledende lyttearbejde imellem sig således, at den øverste del af venstre temporallap varetager de hurtige processer så som registrering af toneskift, mens øverste del af højre temporallap varetager den spektrale analyse⁸. Når en hjerne begynder at bearbejde signalerne, bliver det meget mere komplekst, fordi de forskellige aspekter af musik bliver processeret i forskellige om end overlappende neurale netværk i begge hemisfærer. Selv når vi reducerer musik til dets delelementer, er det umuligt at identificere generelle musikalske netværk i hjernen, idet hjernen, med hensyn til musik, er fleksibel. Altenmüller udtrykker:

"The actual network engaged in a defined (music) processing task is not fix, but is subject to short and long term plastic changes, allowing at early processing stages for adaptation and compensations in case of damage to certain brain substrates" (Altenmüller i Peretz 2003:351).

Altenmüller(2003) fremhæver desuden, at det neurale arbejde i løsningen af en enkelt musikalsk opgave, som eksempelvis at identificere en akkordkadence, afhænger af den musikalske skoling eller træning som den enkelte har modtaget. Han skriver:

"Brain substrates of music processing reflect the auditory learning 'biography', the personal experiences accumulated over time". (Altenmüller i Peretz 2003:349)

På trods af, at det for nuværende ikke er muligt identificere de netværk, som processerer den musikalske oplevelse, mener den canadiske psykolog Isabelle Peretz (2003), at der er meget som tyder på, at mennesker fra føds-

⁸ Oplevelsen af lyden i forhold til dens frekvens.

len besidder et musikalsk neuronnetværk. I et forsøg hvor alle forsøgspersonerne var intelligente, men alle medfødt tonedøve, fandt hun, at ingen af forsøgspersonerne kunne skelne de toneændringer som normalt får en melodi til at 'skurre' i ørene. Men de kunne nemt skelne toneændringen i spørgsmål som 'er hun fransk?' (Ill. videnskab, nr.15/2003:15). Peretz skriver endvidere:

"Music seems to serve needs that are so important to humans that their brain has dedicated some neural space to its processing. It remains to demonstrate that these music-specific networks are fulfilling needs that are not optional but have adaptive value" (Peretz 2003:201)

Disse musik-perceptions-neuron-netværk er således ikke blevet identificeret, men ifølge Peretz er det sandsynliggjort, at de er til stede i menneskehjernen

Endnu mere komplekst bliver det, hvis musik formidles fra hjernen og ud gennem stemmen eller et instrument. Det hjerneforskningen indtil nu har fundet er, at det er individuelt, hvilke områder i hjernen der arbejder, i forbindelse med musiklytning og musikudøvelse. Hvilke områder der arbejder, har noget med den enkeltes musikalske baggrund og træning at gøre. Den seneste forskning inden for dette område viser, at vedholdende musikalsk motorisk og perceptuel træning kan ændre de neurologiske strukturer. Gottfried Schlaug skriver om dette:

"Although self-selection for musicianship by individuals with innate functional and structural brain differences cannot be completely ruled out. There is now more and more evidence to support the notion that musical training will lead to changes in brain function and structure" (Schlaug i Peretz 2003:377)

Der er således delte meninger angående spørgsmålet: Om der findes "musikcentre" i hjernen? Alle er dog enige om, at musik i omfattende grad påvirker og træner hjernen. Bonde og Moe (2002) har følgende antagelser om musikkens generelle effekt på hjernen:

- Musik kan aktivere en strøm af oplagret hukommelsesmateriale.
- Genkaldelsen af erindringer kan forstærkes emotionelt af musik.

- Musik kan påvirke "peptider", som er stofforbindelser i hjernen som udløser endorphiner, der fremkalder naturlig opstemthed og fungerer som en naturlig bremseklods for smerteoplevelsen (Bonde og Moe 2002).

Opsummeret i forhold til hjerneskadede kan musikkens mangeartede påvirkning af hjernen ses som en kvalitet, idet hjernen har brug for at blive trænet for ikke at henfalde (Gade 1997). De netværk Perez (2003) omtaler handler, som jeg ser det, kun om evnen til at opleve melodien. Musik er også dynamik, puls/rytme, klangskift osv., alt sammen områder af musikken som hendes tese ikke behandler.

Musikudøvelse eller musiklytning, inkluderer neurologisk set mange af hjernens områder og centre. F.eks. den visuelle og kinæstetiske oplevelse af instrumentet, den auditive strukturering og bearbejdning, tonernes emotionelle påvirkning, den kropslige oplevelse af lydbølger, den motoriske bevægelse ved udøvelse, osv. Det er derfor som Concetta M. Tomaino skriver:

"Almost impossible to lose all aspects of music perception" (Tomaino 2002:33)

Musik kan derfor siges at være et særdeles brugbart værktøj i arbejdet med senhjerneskadede.

4.3 KAPITLET OPSUMMERET I FORHOLD TIL DET KLINISKE ARBEJDE

Jeg har i dette afsnit valgt ikke at beskæftige mig eksakt med hukommelsen, dette på trods af at det kliniske arbejde startede ud som hukommelses- og koncentrationstræning. Dette valg skyldes den retning min problemformulering lagde op til, nemlig en undersøgelse af hvorvidt eksistentielt arbejde med denne klintgruppe er muligt. Dernæst kan tilføjes, at hukommelsestræningen blev implicit i arbejdet med de indsigtsgivende temaer. Forstået på den måde at træningen af hukommelsen fortsatte, blot med livsaktuelle emner.

Det står klart, at den arbejdsmetode jeg præsenterede i kap. 3, ikke er anvendelig på alle typer af hjerneskadede. Hvis klienten f.eks. har afasi vil

formidlingen af den indre oplevelse og fantasirejsen i høj grad være kompromitteret. Lammelser kan desuden vanskeliggøre tegning af fantasirejsen. Fordi terapien foregår i gruppe kræver det også et minimum af social kompetence at deltage i samtaledelen. Den sociale kompetence kan være beskadiget ved en skade i det ventromediale præfrontale område. Hjerne-skader kan også medføre hørehandicaps, hvilket igen, alt efter handicapets omfang, vil vanskeliggøre denne arbejdsmetode.

De terapeutiske temaer Scheiby nævner, vil på forskellig vis kunne tages op i musikterapien, og danne udgangspunkt for både samtale og fantasirejse. Fantasirejsen kan, hvis klienterne f.eks. arbejder med afhængighed/separation, tage udgangspunkt i den enkelte klients nuværende oplevelse af forbundethed. I de tilfælde vil gruppen, inden selve fantasirejsen, aftale hvor de gerne vil have, at fantasirejsen bevæger sig hen – enten mod separation eller forbundenhed.

Det er desuden sandsynligt, at en hjerneskade som har kompromitteret fornuftens og emotionernes netværk vil bevirke, at denne type arbejde ikke er muligt. Dette så vi ud fra drøftelsen af Scheibys terapeutiske temaer i forhold til Damasio's fornufts-emotions netværk (jf. kap.4.1.1). For lige at runde den af, vil jeg tilføje, at musikterapeutisk arbejde med mennesker hvor fornufts og emotions områderne i hjernen er skadet, ville kræve en mere direkte og aktiv musikalsk interaktion. Dette gøres for at inddrage kroppen og de nonverbale signaler og oplevelser mere. Vi så desuden, at musikalsk træning og udøvelse kan ændre strukturer i en normal hjerne (jf. Gottfried Schlaug 2003). På baggrund af dette, er det muligt at antage, at musikalsk træning og interaktion, også kan være med til at restrukturere en skadet hjerne.

Med hensyn til den måde hvorpå jeg har brugt musik i forbindelse med fantasirejserne, viser forskningen, at musik aktiverer et bredt spekter af hjerneområder, og alene det kan på den måde være med til at træne og skabe nye forbindelser i hjernen. I forhold til min praksis knytter disse nye hjerneforbindelser sig til indre billeder og stemningstilstande. Og fordi musikken, som nævnt, kan vække en strøm af lagret hukommelsesmateriale, er der i metoden også en mulighed for, at klienter med hukommelsestab kan komme til at genkalde en tabt fortid.

Den måde, vi opfatter musik på, er afhængig af den måde, vi har lært at lytte til musik på. Musikkens emotionelle dimension kan påvirke genkaldelsen

af ellers glemt materiale. Den kan også være det organiserende aspekt af en indre oplevelse, dette fordi musikens stemnings og spændingsskift m.m. skaber en retning over tid.

Jeg har nu set på forudsætningerne for og forskellige aspekter af det kliniske arbejde. Det næste jeg vil gøre er, at reflekterer over hvordan jeg bruger de data, jeg har – som er referaterne fra det kliniske arbejde. Næste kapitel vil derfor være en indføring i de forskningsmæssige overvejelser jeg har haft mht. brugen af referaterne i dette speciale.

5. METODE OG DATABEHANDLING

Jeg har tænkt mig at bruge referaterne fra musikterapien, som den data der skal hjælpe mig til at få en dybere indsigt i den enkelte klients livsverden. I musikterapien har jeg oprigtigt ønsket at møde og forstå det senhjerneskaadede menneske. Det er det ønske, jeg bringer med mig over i denne efterfølgende forskningsmæssige bearbejdning af terapiforløbene. Helt konkret ønsker jeg jf. problemformuleringen, på baggrund af referaterne, at undersøge og beskrive klienternes forhold til eksistentielle temaer, og om der er sket ændringer i klienternes selvoplevelse. Inden jeg kan gøre dette, vil jeg i dette kapitel præsentere de forskningsmæssige overvejelser.

5.0.1 DATAMATERIALET

Mit data består af to klienters (frk. As og frk. Bs) referater fra musikterapien på Høskov Kollegiet. Jeg har valgt at benytte mig af referater indsamlet igennem et helt år. Fra 14. september 2002 til 1. oktober 2003, i alt 2 individuelle + 37 gruppesessioner. Referaterne er blevet valideret af klienterne, idet de er blevet udleveret ca. 30 minutter efter hver session. Klienterne har som oftest haft mulighed for at kommentere på det, jeg har skrevet. Referaterne er at læse i bilag 3 præsenteret i den form, som jeg har udleveret dem i, i forbindelse med opsummeringssessionerne. Forskellen på den form referaterne har, når de første gang bliver udleveret, og den form de har i opsummeringssessionerne, er meget lille. Selve teksten er den samme, men jeg undlader overskrift og henvisning til hvornår næste session er. Bilag 2 er et eksempel på den form referaterne har, når de første gang bliver udleveret til klienterne.

Idet datamaterialet, så vidt muligt er en ordret gengivelse af det, som blev sagt lige efter fantasirejserne, kan data ses som et validt udtryk for den måde, klienterne narrativt forholdt sig til deres indre billeder i den givne situation.

Det terapeutiske arbejde var igennem de første 25-30 sessioner ikke påvirket af mit ønske om at gøre det til genstand for forskning – data fra de sessioner er derfor ikke påvirket af mit ønske om at "videnskabeliggøre" terapiforløbet. De sidste 12 sessioner kan muligvis være påvirket af mit ønske om at bruge dem i forbindelse med dette speciale, og jeg ser da også en lille ændring i data mht. omfanget af referaterne fra samtalerne

5.0.2 FORBEHOLD MHT. DATA

Det datamateriale jeg anvender, er nedskrevne referater af det, klienterne selv har fortalt. Referaterne udgør hver især et narrativ. Læst i sammenhæng, kan de ses som et terapeutisk narrativ, som strækker sig over en etårig periode. Referaterne har den begrænsning, at de ikke beskæftiger sig med de musikative (forklares i kap. 9.) sider af musikterapien. Idet jeg primært har fokuseret på den verbale gengivelse af fantasirejserne og samtalerne i gruppen, har jeg ingen data, som beskriver den nonverbale del af gruppens arbejde. Nu, hvor jeg har arbejdet med Sterns udviklingsteori (kap. 7), er jeg blevet opmærksom på, at selvoplevelsen i høj grad også giver sig til kende i måden, de enkelte medlemmer relaterer sig til hinanden på, hvordan det kropslige udtryk er, hvordan den emotionelle interaktion er m.m. Datamaterialet har derfor den begrænsning, at den kun omhandler klienternes narrative gengivelse af deres fantasirejse, og min narrative gengivelse af samtalen.

5.0.3 EFTERBEHANDLING OG PRÆSENTATION AF DATA

For at overskueliggøre data har jeg reduceret i det. Helt konkret har jeg gennemlæst de enkelte fantasirejser og skrevet stikord til dem. Derefter har jeg sammenskrevet stikordene således at indholdet fra fantasirejsen blev bevaret. Jeg har desuden valgt at lade de af klienternes formuleringer som umiddelbart ikke lod sig opsummere stå som citater. Data har været igennem det Robson (2002) kalder "data reduction". En proces hvor forskeren opsummerer og udvælger de relevante dele af data. Data bliver desuden præsenteret i det Robson (2002) kalder et "time-orderd matrix". Dvs. fantasirejserne fremstår i den rækkefølge klienterne har haft dem. Denne præsenteringsform er valgt ud fra et ønske om at beskrive forandringen indenfor forskellige områder af deres fantasirejser. En forandring som er sket over tid. De opsummerede data er at finde i næste kapitel. Den del af data som består af referaterne fra samtalen er at finde i bilag 3 (frk. A) og 4 (frk B).

5.0.4 MÅLET OG METODEN

Målet for min forskning er viden om og indsigt i klienternes forhold til eksistentielle temaer, og om der er sket ændringer i klienternes selvoplevelse. Disse forhold lader sig ikke beskrive i entydige værdiangivelser. Ej heller kan der ud fra mine data generaliseres til enhver lignende kontekst. Forskningsmetoden kan derfor beskrives som kvalitativ. Om dette skriver Forinash og Lee (1998) i Ansdell og Pavlicevic (2001):

"Qualitative research has an emergent focus or design, in which the research methodology evolves, rather than having a preset structure or method, thus allowing the process to determine the direction of the investigation... In qualitative research the aim is not to produce predictive generalizations, but rather a more concentrated and in-depth application of the findings. Results generated are context bound" (Ansdell, Pavlicevic 2001:134).

Dette harmonerer meget fint med, at min forskningsmetode har udviklet sig undervejs, og at de resultater jeg når frem til, ikke har et generaliserende, men et beskrivende formål. Ansdell og Pavlicevic (2001) beskriver endvidere ni karakteristika, som følger den kvalitative tilgang til forskning. Disse karakteristika kan alle siges, at beskrive den proces dette speciale har været igennem. De ni karakteristika, som jeg her gengiver med kommentarer og i forkortet form er:

- Procescentreret. Det vil sige fokus i forskningen er processen og ikke produktet.
- Personligt. Forskeren er selv dataindsamlere. Subjektivitet bliver ikke betragtet som et problem men som en ressource.
- Naturligt eller kontekstbundet. Forskningen er ikke foretaget i et laboratorium, men kommer fra en naturlig kontekst, som musikterapien i denne sammenhæng repræsenterer.
- Eksplorativ. Forskningsmetoden kan udvikle sig undervejs – målet er ikke at bekræfte eller afkræfte et statement, men at undersøge og udvikle en forståelse, hvilket tillader forskeren at "skifte hest" undervejs.
- Deskriptiv eller komparativ. Målet er ikke at tælle eller opmåle, men at beskrive.
- Fortolkning. Mangel på distance fra det udforskede er ikke et problem. Selvom det er vigtigt at skelne mellem hvornår man beskriver og hvornår man tolker, så inddrager begge processer subjektet.
- Den kvalitative metode søger ikke bred forståelse, men en dyb og snæver forståelse af fænomenet.

- Intra- disciplinært. Målgruppen for forskningen er som oftest fra samme faggruppe.
- Refleksiv. Forskeren forholder sig undervejs kritisk refleksivt til de ting han finder frem til.

(Ansdell og Pavlicevic 2001:135-140)

De ni punkter kan alle siges at beskrive dele af mit forskningsforløb. Således beskæftiger min analyse sig med klienternes proces, og selvom processen selvfølgelig kan ses som terapiens produkt, betragter jeg ikke processen som et produkt. Jeg har desuden på mange måder været involveret som et subjekt i klienternes proces, og jeg kan i den forbindelse også beskrives som dataindsamlings-instrument, idet det er mig som har skrevet referaterne. Rent metodisk kan det beskrives som et problem, at jeg selv er den, der har foretaget terapien, og samtidig er den, der analyserer på den. Det vil sige, at jeg har haft to roller; en terapeutrolle og forskerrolle. Dette problem kunne jeg være kommet omkring ved at inddrage flere subjekter i min analyse, men jeg har af hensyn til omfanget af specialet valgt ikke at gøre dette. Datamaterialet kommer fra en "real life" kontekst, hvilket principielt gør processerne virkelighedsnære. Mine tolkninger flytter imidlertid fokus fra reallife ind i en abstrakt narrativ verden. Den eksplorative del af forskningsprocessen har omhandlet at undersøge og finde ord for de processer, jeg indledningsvis blot fornemmede, var i terapien. Målet med forskningen har ikke været at måle størrelsen eller mængden af eksistentielle temaer, men at undersøge og beskrive på baggrund af de i problemformuleringen nævnte spørgsmål. Fortolkning er en stor del af den senere analyse og i den vil jeg fokusere på to snævre områder af klienternes proces – selvdomæner og eksistentielle temaer. Jeg ser selv en bred målgruppe for dette speciale, idet jeg primært har ønsket at vække eftertanke omkring denne klientgruppes selvoplevelse og eksistentielle temaer. Målgruppen kan derfor både være musikterapeuter, men også andet behandlerpersonel som arbejder med senhjerneskadede. Jeg har forsøgt at forholde mig refleksivt til de gennemgåede teorier hele specialet igennem, og vil gøre dette endnu mere i kap. 9, hvor jeg forholder mig metateoretisk til de gennemgåede teorier.

5.0.5 TILLADELSER OG ETISKE OVERVEJELSER

Jeg så tidligt i specialeskrivningsprocessen et etisk problem i forhold til mit ønske om at offentliggøre mit indsamlede datamateriale. I første session gav klienterne deres tilladelse til, at jeg brugte materialet fra terapien i forbin-

delse med interne universitetsopgaver (formidlingseksamen)– hvilket dog ikke blev aktuelt. Jeg har derfor efterfølgende måttet indhentet tilladelse til at bruge materialet i forbindelse med mit speciale. Det etiske problem er her, at jeg har placeret klienterne i en svær situation, fordi det kan opfattes som en udfordring af vores relation, hvis de valgte at sige nej. På den anden side vidste klienterne, da jeg spurgte dem, hvad det var for noget materiale, de sagde ja til at jeg brugte. Jeg fortalte desuden om de teorier, jeg ville benytte mig af i analysen af deres fantasirejser. De virkede på ingen måde skeptiske over for mit ønske, de var nærmere glade for, at jeg fandt dem så interessante, at jeg ville skrive om dem. Jeg har derfor fået skriftlig tilladelse til, i anonymiseret form, at benytte materialet i forbindelse med min kandidatopgave og anden offentlig publikation.⁹ Jeg har i dette speciale valgt ikke at tage datamateriale med fra sessioner som lå efter klienterne gav deres tilladelse. Dette for at gardere datamaterialet imod "forurening" hvad angår fokus og processen i terapien, dette både fra klienternes og min side. Dvs. at datamaterialet står relativt rent fra en "real life" kontekst. Relativt fordi jeg i de sidste 12 sessioner var begyndt at overveje brugen af referaterne som data.

5.0.6 OVERVEJELSER MHT. TEORI OG ANALYSE

Mine problemformulerings spørgsmål går på, at undersøge om to persons subjektive selvoplevelse forandres i en tidsperiode, hvor de har deltaget i musikterapi. Ligeledes ønsker jeg at undersøge og belyse de samme to personers stillingtagen og bevægelse angående eksistentielle problemstillinger. Som nævnt har jeg været fyldt af et ønske om at forstå det andet menneske. Med hensyn til den forstående forskningstype skriver de to forskere Launsø og Rieper (1993):

"Kernespørgsmålet i de forstående undersøgelser kan formuleres som 'hvad er X?', hvor 'er' refererer til de kvaliteter, strukturer, udviklingstræk mv., X har. X opfattes som en helhed forankret i en kulturel, social og historisk sammenhæng" (Launsø og Rieper 1993:24)

Mit 'X' er i denne henseende klienterne fra gruppen og mit 'er', referere til de eksistentielle temaer og forandringen i klienternes selvoplevelse.

Mine kernespørgsmål vil set i dette perspektiv lyde:

1. Hvad er forandringen i klienternes selvoplevelse og sker der en forandring i selvoplevelsen?

⁹ (se evt. G. Ansdell, M. Pavlicevic 2001:99-109 som beskriver etiske overvejelser i forbindelse med forskning)

2. Hvad er klienternes eksistentielle temaer og sker der en forandring?

Den forandring jeg ønsker at beskrive ser jeg gennem nogle teoretiske briller, om dette skriver Launsø og Rieper:

”I den forstående undersøgelse er forskeren overladt til konfrontation med sine egne teoretiske og kreative færdigheder, indlevelsessevne, sensitivitet eller mangel på samme, og kan ikke beskytte sig bag metodeteknikker. Teorier indgår i tolkningsprocesser, som benævnes den hermeneutiske spiral eller dialektik” (Launsø og Rieper 1993:28)

Jeg vil i kapitlerne 7 og 8 redegøre for to teoretiske udgangspunkter. De første teoretiske briller jeg påfører mig, handler om selvets udvikling. Dernæst følger et kapitel, hvor brillerne, som jeg påfører, vil være med den eksistentielle terapies glas. Det er min hensigt i de kapitler at forholde mig teoretisk, kreativt, indlevende og sensitivt i tolkning af data. Jeg har valgt, at min analyse af casen skal ske samtidig med præsentationen af teorierne. Jeg har, for at holde teori og analyse adskilt, placeret analysedelen i felter med grå baggrund. Ved at præsentere analysen/tolkningen og teorien i sammenhæng, håber jeg, at læseren får en helhedsoplevelse af klienternes proces. Denne fremgangsmåde hvor fortolkning og for forståelse indgår i et cirkulært forløb er netop princippet bag det hermeneutiske paradigme – og spiral (jf. kap. 2.2).

Videnskabsteoretisk står det hermeneutiske paradigme i modpol til de naturvidenskabelige paradigme. I det naturvidenskabelige paradigme opfattes mennesket som en afgrænset ting, hvori og hvormed der sker noget, og det mennesket gør ses som et kausalt forhold (Moe 2000). Det hermeneutiske paradigme derimod er ifølge Moe:

”(...) en videreudvikling af den dagligdags forståelse af mennesker som personer, der gør noget (er aktive centre for handlen), og hvor man opfatter det, mennesker gør, ikke som processer der skal forklares kausalt, men som handlinger, der skal forstås eller fortolkes ud fra hvordan, personen opfatter sig selv og sin situation, ud fra hvad personen tilsigter, ud fra de grunde, personen har til at handle, som han gør. (...) I forskningsmæssig sammenhæng betyder det en konstant analytisk bevægelse, mellem det fænomen der belyses og den teoretiske struktur, der hidtil er dannet for at forstå fænomenet. Målet er ikke at skabe en endelig, fikseret model, men tværtimod, at cirklen skal forstås som en vital spiral der altid er i bevægelse” (Moe 2000:77)

Af den grund præsenteres tolkning og teori samtidig. Næste kapitel vil være en gennemgang af to klienters fantasirejser.

6. PRÆSENTATION AF KLIENTER OG FANTASIREJSER

Jeg har valgt at præsentere to klienter og deres musikterapiforløb. De to klienters proces og problemstillinger er vidt forskellige. En indføring i begge cases vil give en mere nuanceret oplevelse af musikterapien og de temaer og problemstillinger, klienterne hver især har haft berøring med.

Jeg vil i præsentationen af forløbene primært referere til fantasirejserne. Dette fordi analysen vil knytte an til fantasirejserne. Jeg vil i analysen også i begrænset omfang benytte referaterne af samtalerne. Grunden til at jeg primært vil benytte fantasirejserne er, at de så vidt muligt, er en ordret transskription af klienternes fortælling. Fantasirejserne er, sat overfor min subjektive opsummeringer af samtalerne, den mest valide del af data. Klienternes fantasirejser præsenteres her opsummeret, udfra de overvejelser jeg redegjorde for i kap 5.0.3. Når jeg i fremlægningen citerer klienterne direkte, står teksten i citationstegn. De to første sessioner var en introduktion til metoden og foregik derfor individuelt. Der har siden været enkelte sessioner, hvor frk. B var den eneste, som kunne komme. Disse har derfor også været individuelle.

Først vil jeg præsentere frk. As baggrund og min indledende subjektive vurdering. Derefter vil jeg i opsummeret form redegøre for frk. As fantasirejser. Efterfølgende vil jeg præsentere frk. B og hendes fantasirejser på samme måde.

6.1 CASEN FRK. A

Frk. A er en kvinde på ca. 25 år. Hun blev tidligt i livet adopteret fra et land i Asien. Inden hun fik sin hjerneskade arbejdede hun som mellemløber i en servicevirksomhed. Hun fik for ca. 6 år siden et hjertestop som et resultat af et pille- og stofmisbrug. Hjertestoppet forårsagede en 'pletvis' hjerneskade som følge af iltmangel til hjernen. Hjerneskadens fysiske/motoriske påvirkninger har aftaget med årene, og der er nu ingen synlige følger af skaden. Frk. A har som følge af skaden svært ved at orientere sig på nye steder, og har desuden svært ved at lære nye navne og lignende. Frk. A havde kort før musikterapiens start mistet sin kæreste gennem nogle år. Hun gik derfor til psykolog og fik antidepressiv medicin. Boede ved terapiens start

i et bofællesskab for senhjerneskedede, men bor nu sammen med sin nye kæreste i en lejlighed.

6.1.1 MIN SUBJEKTIVE OPLEVELSE EFTER DE FØRSTE 5 SESSIONER

Min subjektive oplevelse af Frk. A ved terapiens start var en meget udadvendt og socialt opsøgende kvinde. Hun havde og har desuden tendens til at idealisere mandefigurer – blandt andet sin far og undertegnede. Frk. A havde, og har det fortsat svært ved at forholde sig passivt - har det godt med at være i centrum af samværet. Det er mit indtryk, at hendes søgen efter reaktioner fra omverdenen, skal ses som et behov for at mærke, at hun er – hvis hun ikke interagerer med verden oplever hun ikke, at hun er til. Derudover virker hendes oplevelse af verden polariseret. Andre mennesker er tilsyneladende enten gode eller onde, søde eller dumme.

6.1.2 FANTASIREJSERNE

I de to første sessioners fantasirejse, som foregik individuelt, bevæger frk. A sig alene rundt i en kæmpe have. Hun gav udtryk for, at det ikke var rart at være alene i haven, hun ville gerne have selskab. Bortset fra det, var det en hyggelig have. Hun oplevede desuden at blive væk i haven, men valgte at have tiltro til at det var godt sådan.

I den 1. sessions fantasirejse var hun ikke i interaktion med hverken haven eller de børn som på afstand legede i den. I 2. session interagerer hun med, og påvirker billedet af haven, ved at kravle op i et træ, og ved at gå ud af haven.

I 1. session med gruppen oplevede frk. A i fantasirejsen, at være hovedperson i sin egen film. Det var en sort/hvid film, som ikke tiltalte Frk. A. Så hun gik ud af filmen og biografen for at finde en, som ikke var i sort/hvid. Uden for biografen/filmen faldt hun ned gennem universet, den oplevelse beskrev hun som okay.

I 2. fantasirejse med gruppen befandt hun sig helt alene på en lang flot strand. Vejret var godt og vandet blåt. Hun var dog ved "at gå amok over" at være alene.

I 3. fantasirejse med gruppen befandt frk. A sig i en skov, liggende på ryggen, under et træ så højt at det var uden slutning. Skoven duftede godt af mos.

I 4. sessions fantasirejse "vælter" Frk. A rundt oven i "mange mennesker" til "midsommerfest" på en ødegård oppe i Sverige. Folk drak hjemmebrændt, der "duftede af sensommer" og det var hyggeligt. Hendes forældre var desuden også til stede.

I 5. sessions kiggede hun op i universet efter verdens centrum, "det sted hvor alting drejer rundt om". Hun oplevede, at hendes fikspunkt er der, hvor hun selv er.

I 6. session var hun en kæmpe i en verden med små mennesker og huse. De andre mennesker blev bange, når hun prøvede at kontakte dem, og de løb væk. Oplevelsen beskrev hun som underlig og "helt vildt træls".

7. session aflyste frk. A

I 8. sessions fantasirejse holdt hun fest på en luksus lystyacht, som lå udfor en Bounty ø. Det var med tjenere mm. Hun hoppede i vandet, lo, legede og plaskede i vandet. Oplevelsen var "vildt fedt"

I 9. session var hun og hendes nevø alene i en legetøjsbutik. Nevøen var "sød og kær", han løb rundt og fandt legetøj, som frk. A skulle tage ned fra hylderne mm.

Hun kunne ikke komme til at betale for legetøjet, hvilket var "træls" på grund af at nevøen var med, bortset fra det, var oplevelsen hyggelig. Hun gav desuden udtryk for en nervøsitet overfor, om nevøen skulle blive bøsse begrundet i hans interesse for "pigelegetøj". Slutteligt gik de sammen ud for at lege.

10. session var afslutningen på min praktik og vi evaluerede forløbet.

I 11. sessions fantasirejse befandt frk. A sig på en sandstrand ved en sø oppe i Sverige sammen med sin kæreste. De tog sol og var nøgne. Oplevelsen var "helt vildt hyggelig".

I 12. sessions fantasirejse havde frk. A en oplevelse af at være "helt vildt sej" til at stå på snowboard. Hun kunne "mærke i benene, hvordan det var at stå på snowboard". Stedet var hvidt og vildt flot. Fjeldet var højt, og "det gik helt vildt meget ned af". Hun var helt alene på fjeldet, og det var okay.

13. session aflyste frk. A.

14. session var en rejse til barndomshjemmet. Hun genkaldte sig et af sine barndomshjem, og bevægede sig rundt i det. Hun kunne genkalde flere detaljer, en gynge, træterrassen, 3 stuer, mm. Det var sommer, og oplevelsen var "ret hyggelig". Hun var alene i hjemmet. - Har to søskende, men de var ikke med i oplevelsen.

15. session aflyste frk. A

I 16. sessions fantasirejse mødte frk. A en høj krystalhvid skinnende enhjørning som hun red/fløj på hen over skove, moser og marker. Frk. A syntes "det var rigtig hyggeligt at flyve sammen med den".

I 17 session befandt hun sig i et lyst og "klinisk hvidt" soveværelse. Der var spejle over sengen. Kæresten kom ind i soveværelset, han var dejlig, solbrun og nøgen. Han kiggede på hende - hun kiggede tilbage stående i døren, og hun så godt ud i en lang hvid kjole. Derpå havde de sex under spejlet.

18. session blev aflyst af frk. A

I 19. session startede fantasirejsen i hendes søsters soveværelse, hvorefter hun faldt i søvn.

20. session aflyste frk. A

I 21. session var opgaven for klienterne i fantasirejsen at bevæge sig udenfor deres krop og observere sig selv udefra. Frk. A syntes ikke, det hun så, var fedt - "det var noget møg". Hun så hvordan hun så ud, og det var "fy for satan". Frk. A. udtrykte, at hvis hun ikke var sig selv, ville hun ikke kunne lide sig selv. Hun havde en oplevelse af, at hun var mærkelig. Hun sluttede af med at sige: "Jeg siger aldrig mere noget til nogen".

I 22. session var opgaven i fantasirejsen at gå ombord på et skib og sejle af sted. Hendes indre billede var en "kæmpe coast yacht... nærmest en færge", som var hendes egen. Der var mange mennesker ombord på hendes færge. Vandet var klart, de drak drinks og der var fest. Oplevelsen var hyggelig.

23. og 24. session aflyste frk. A

25. sessions fantasirejse handlede om at mødes med en ven og tage afsked. Hun mødte en ven fra barndommen. "Det var i orden at møde ham - han lignede sig selv". Det var et naturligt møde, hvor de havde det sjovt. Hun

syntes også, det var rart at møde en, som ikke sagde: "Jeg havde ellers hørt du var død". Afskeden var "helt i orden" og naturlig.

26. sessions fantasirejse var en rundrejse i kroppen. Frk. A tog på ubådstogt rundt i sin krop. Hun så hvordan alle de knogler, hun havde haft brækket, var groet sammen igen. Hun bemærkede, at nogle af hendes tarme var blå. Oppe i hjernen var det ikke sjovt på grund af skaden, og hun kunne ikke finde ud igen. Frk. A syntes, det var "fedt nok at sejle rundt i det indre". Hun tog afsked i øret.

I 27. sessions fantasirejse var opgaven først at rejse et halvt år frem i tiden og se sig selv, derefter et og et halvt år længere ud i fremtiden. Frk. A oplevede fremtiden, som var den på film. Hun var ikke blevet ældre, og alting var mere tjekket inklusiv hende selv. Hun tog desuden længere frem i tiden end guidningen lød. Dette begrundede hun med, at hun ved at se to år ud i fremtiden blev frustreret over, "at der ikke var sket mere". To år ude i fremtiden så hun sig selv sidde på Høskov og "lave de samme kedelige ting" og grine af "de samme fjollede vitser".

28., 29., 30., session aflyste frk. A

I 31. session var guidningen, at frk. A skulle forsøge at se sig selv i en meningsfuld situation på det personlige plan. Hun var i fantasien sammen med en veninde i det samme sommerhus, som de havde været i, da de var børn og lige var blevet veninder. Det var hyggeligt at være der igen, og de snakkede om andre ting end dengang, men på samme hyggelige måde. De snakkede også om det samme som dengang, drenge. Der var kun hende og veninden. Senere i fantasien spiste hun grillmad og hyggede sig med venindens forældre.

32. session aflyste frk. A

I 33. session var opgaven i fantasirejsen at finde et sted med ro til at være sig selv. Frk. A kom i fantasien gående hen af en gågade og satte sig på en bænk. Der faldt hun "ned og ned og ned". Til sidst var hun "nede og der var roligt - virkelig roligt". Det havde været "godt nok" på gaden, men nede var der ro omkring hende. Stedet var "nærmest velour i mørkerøde og mørkegrønne farver og det blæste lidt, så det bevægede sig". Det var et rart og roligt sted, på trods af, at der ikke var ro i frk. As hoved.

I 34. session var oplægget til fantasirejsen, at frk. A skulle gå fra et sted i naturen og ind i et hus. I huset skulle hun smide en tung frakke, hvorefter hun lettet for frakken skulle bevæge sig rundt i huset. Frk. A's fantasirejse startede i en skov. Der fandt hun et "hyggeligt" "skovhus", som var "pænt udefra". Da der ikke var nogen, der svarede, da hun bankede på, gik hun bare ind. Det var "det fedeste hus indenfor", og det var større, end det så ud til udefra. Hun smed jakken, som var en gammeldags filtjakke, hvorefter hun gik rundt og så på husets værelser. Nogle var hyggelige med stearinlys, men et var "spøgelsesagtig", helt sort, forfalden og med edderkoppe-spind. Hun tog afsked ved indgangsdøren. Huset så også hyggeligt ud ved fantasirejsens slutning. Hun havde været helt alene i huset.

35. session aflyste frk. A

36. sessions fantasirejse var lidt speciel. Den handlede om, at to sider af frk. A skulle møde hinanden. Hun havde kort tid forinden skiftet fornavn til det navn, hendes biologiske mor havde givet hende. Denne handling repræsenterede også en symbolsk handling, hvor hun sagde farvel til den gamle frk. A og goddag til en ny frk. A. De to sider af hende skulle i denne session mødes i fantasien. I fantasirejsen var hun ikke på noget bestemt sted. De to sider af hende mødtes og snakkede sammen. Den nye frk. A var pæn, moden, høj og pæn i tøjet og hun syntes, at den gamle frk. A var forkælet, træls og en pisse irriterende møgunge. Den gamle frk. A var lille, havde kasket på, hættetrøje og joggingbukser, og hun syntes, at den nye frk. A var voksen og klog.

Frk. A syntes, at det var lidt forvirrende og kunne ikke finde ud af, hvordan fordelingen mellem de to sider skulle være.

37. session aflyste frk. A

6.2 CASEN FRK. B

Frk. B er en kvinde i 50 års alderen. Før hun fik sin hjerneskade, arbejdede hun som lærer/ pædagog og var ugift. For ca. 15 år siden var frk. B udsat for en ulykke, som gav hende en traumatisk hjerneskade. Skaden ramte primært øverst i venstre hjernehalvdel, men højre hjernehalvdel blev også skadet. Hjerneskaden har bevirket, at hun har spasticitet i højre hånd og

lammelser i højre ben, hun er derfor kørestolsbruger. Venstre hånd ryster desuden noget.

I hverdagen i aktivitets centret har Frk. B primært kontakt med Frk. A og personalet - men ikke de øvrige brugere. Hun foretrækker som oftest at sidde alene og læse eller male. Hun har desuden hukommelsesproblemer, hvilket var årsagen til, at hun i første omgang blev anbefalet at komme med i gruppen.

6.2.1 MIN SUBJEKTIVE OPLEVELSE EFTER DE FØRSTE 5 SESSIONER

Frk. B virkede verbalt meget usammenhængende og havde svært ved at indgå i og forholde sig til den verbale dialog i gruppen. Hun gav endvidere udtryk for vrede over den situation, hendes hjerneskade havde placeret hende i. Hun havde desuden en psykologisk og terapeutisk interesse med sig, fra sin fortid.

6.2.2 FANTASIREJSERNE

1. session, hvor frk. B var eneste klient, beskrev frk. B et sted med "masser af græs" og grønne grene, der kyssede græsset. Stedet var et "håbefuldt sted", og hun havde lyst til at røre det hele. Græsset var "frit tryllegræs", som groede til musikken, "det vokser men bliver ikke længere" så "man kan lægge sig og gemme sig i det". Der stod bundter af georginer i "farvestrålende orange, gule, rødtoner" som bøjede sig for vinden. Der duftede af parfume, og der var et fredeligt snoet bækkeløb med livgivende vand

I 2. individuelle session oplevede hun i fantasirejsen at stå midt i et stort tomt duftende rum. "Bevidstheden og livet er i rummet, og der er alting og ingenting i rummet". "Rummet er frit", "der er ingenting men alting"

I 1. session med gruppen oplevede frk. B i fantasirejsen en sort/hvid film med langsom underlægning af trommer og harpe. Det var en film med lyd og udflydende "langsomme skikkelser" og menneskelige figurer. Den var ikke livsglad. "Det passer til det her" (tiden umiddelbart efter hjerneskaden) "langsomt vågner man op og er til".

I 2. session beskrev frk. B: "En stor sandørken man ku' gå ud i". Stedet var "althed og uendelig rummeligt". Hun kunne være, og hun både gik og løb. Vinden førte hende rundt, akkompagneret af musikken. Der var en stor krydret velduft.

I 3. sessions fantasirejse oplevede frk. B en stor flade med kæmpe store sæbebobler med et menneske i hver af boblerne. Sæbeboblerne var sammen, men rørte ikke hinanden. Hun sagde: "Generelt for mennesker, vi rører ikke hinanden".

I 4. session oplevede frk. B. "noget grønt grønt noget med baggrund af guitar-spil og harpe". I billedet var der en kæmpe stor bolig af kæmpe natursten og med stråtag. Der gik, og svævede lidt, et menneske rundt. Hun lagde sin hånd på kæmpestenen og gav den varme.

I 5. sessions fantasirejse oplevede frk. B. en stor, blød, fredelig og grøn eng – et engtæppe. Engen bugtede sig op og ned. Der var en sagte vind, som fik græsset til at bølge. Der var også stille guitar musik.

I 6. session oplevede frk. B. igen et stort græsareal, men denne gang med masser af højhuse på. Højhusene var uden etager, men med masser af glas. Hun var iklædt engle tøj og "ligesom svævede rundt" og fløj ind i højhusene. I husene var der store tomme rum, og masser af lys. Det var et stille og ubefærdet sted. Stedet duftede af en krydret parfume, som var "mere vidtspændende end sidst".

7. session aflyste frk. B

I 8. session var frk. B. i et "kæmpe landskab med bjerge, træer, græsgange og vand der klukker". Hun var sin "ånd eller følelse", en "svævende engel med vinger", der fulgte musikken, hvor musikken var livet. Hun havde en følelse af at være et levende væsen, der fløj ud over bjerge, hav og græs.

Hun så sig selv som en ånd, ligesom session før, "men nu fløj den gennem et hjerterum". Frk. B sagde, at englen, som var hende selv, "prøver at være håbeful", som "også er et udtryk for romantik".

I 9. session oplevede frk. B. igen en stor græs eng. Det var en "alenetur", hvor hun svævede over græsset. Der var røde blomsterkviste og en enkelt "uskyldshvid" blomst. Nogle gange slog hun foden mod en sten og blev tvunget til at kigge op. Hun mente, at stenslagene repræsenterede realiteterne.

10. session var afslutningen på praktikken og evaluering af forløbet, og derfor uden fantasirejse.

11. sessions var en "stærk oplevelse" for frk. B. Hun oplevede et stort grønt evighedsrum med enkelte træer og en rolig blæst. Hun "var der alene og svævede rundt i alt det grønne". Billedet tiltalte hende både følelses- og synsmæssigt. Hun tolkede på symbolerne i billedet og sagde at det grønne var håbets farve og træerne symboliserede hårdhed. Hun sagde også, at tidligere var hendes slagsang yesterday - "jeg var uden håb - nu oplever jeg håb".

12. sessions fantasirejse var også en "solo rejse". Frk. B. var "som sædvanlig iklædt lang kjole og svævede rundt". Hun var i et stort univers "præget af grønhed - præget af håb", men der var også "noget rødt - noget kærlighed". Hun sagde, at hun havde ændret sig lidt og nu i højere grad så "mulighedernes mulighed".

I 13. session var frk. B. alene med mig, og jeg forsøgte med guidningen at skabe et indre billede af en flod. Hun startede med at se en masse vand vælte frem. Vandet startede som lille og bredte sig så ud. Herefter åbnede hun øjnene og symboliserede i stedet over, hvad musikken fortalte hende. Det hun beskrev var, at hun både var i vandet og i luften, svævende i kroppen. En oplevelse af noget "du vil og du kan". En "følelse af gigantthed" og alle de "nuancer man kan opleve som menneske".

I 14. session var opgaven i fantasirejsen, at frk. B. skulle genkalde sig sit barndomshjem. Hun fortalte om det hus, hun havde boet i som barn sammen med sin søster og mor. Hun beskrev, at hun først i 12-13 års alderen fik kontakt med sin far. På trods af, at frk. B. sprang lidt rundt i detaljerne var der en kronologisk rækkefølge i hendes narrativ.

I 15. session var frk. B. alene med mig. Temaet var en have. Hun beskrev en have med langt viftende græs og siv, som nåede op over hovedet. Der var træer, og på jorden var der "tulipanagtige blomster i røde, gule og guld". Når hun kravlede, kunne hun kun se græs. Når hun rejste sig op, ændrede billedet sig alt efter hvilken vej, hun vendte. Stedet havde masser af natur, som ikke var "påvirket af andre mennesker". Fordi det hele var grønt, sluttede hun af med at sige: "Det giver håb om fremtiden - alt bliver gult om lidt. Vintertiden er overklarheden og alt er nøgent - græsset visner væk". Hendes følelse af haven var, at "der er frihed for alt - er ikke bundet til noget".

I 16. session var guidningen at mødes med et dyr og tage på rejse med det. Hendes dyr var en tryllehund, en cockerspaniel, som kunne skifte størrelse alt efter frk. Bs behov. Hun svævede af sted med hunden ved sin side på et stort areal. Enten passede hunden på hende, eller også gav den trøst. Den kunne også gøre hende usynlig; "det vil sige uden forpligtelser".

I 17. session var guidningen at skabe et rum og invitere en person ind. For frk. B var stedet et tryllested – "det rum din krop laver, når den svæver". Hun inviterede hele sin omverden ind, men var i tvivl om, hvorvidt der var nogen.

I 18. session beskrev frk. B et græsareal med et bjerg bagved. Hun fløj rundt i græsset. Hun beskrev bjerget som "ens verdens positive og negative sider. På bjerget er man enten oppe eller nede". Hun udtrykte: "Man må acceptere, at man enten er oppe eller nede".

I 19. session var frk. B i sit indre rum. Hun var den eneste person der, og hun svævede af sted. Hun vidste, at der var en grænse eller kant, men så den ikke. Hendes "ånd svævede på musikken rundt i følelsesverdenen".

I 20. session var frk. B sammen med den person, som er hendes skygge. Hun syntes, det var dejligt at tale med og blive underholdt af sin skygge. Hun syntes også, "det var lidt tosset", fordi det netop var hendes skygge. Hun sluttede af med at sige, at den vigtigste person er hende selv.

21. sessions fantasirejse var en kombination af flere tidligere. Frk. B. oplevede den grønne verden med bjerge og bakker, og hun talte med sin skygge. Derudover så hun sig selv være grøn i forskellige nuancer og sluttede af med at sige: "For at kunne klare mine medmennesker må jeg kunne klare mig selv".

22. sessions fantasirejse handlede om "følelsen af at være på samme sted og flyve af sted samtidig". "Følelsen af at der sker mange ting for en, og alligevel sker der ikke noget". Hun sagde desuden, at "modsætninger er en del af det at være menneske".

I 23. session var opgaven at skabe et rum og herfra se frem i tiden. Frk. B beskrev et blomstertæppe. Hun forholdte sig til musikken og komponisten ved bl.a. at sige, at han måtte have levet i en anden verden, og hvis han maledes, ville han gøre det med store brede strøg.

I 24. session var guidningen i fantasien at finde en egenskab, som hun gerne ville ændre ved sig selv. Hun havde en oplevelse med vigtigheden af ærlighed overfor sig selv. Hun vidste godt, at hun ikke altid var ærlig overfor sig selv.

I 25. session var guidningen, at hun skulle mødes med en ven og tage afsked. Hun mødte sit spejlbillede, men tog ikke afsked, idet hun "hele tiden, trods alt, er et helt menneske"

I 26. session var opgaven at rejse rundt i kroppen og opleve. Hun var en "lille engel der fløj rundt inde i kroppen". Den mødte modstand i det dårlige ben og armen. "Den lille hvide engel kunne klare mange ting, men de handicappede steder havde hun svært ved".

27. sessions opgave var at rejse frem i tiden. I frk. Bs fremtid var hendes ånd mere grøn og hun fik mere og mere kontrol over sig selv. "Der var engang, det var ligesom om mine følelser vibrerede udenfor". Men nu "går det bedre og bedre".

I 28. session havde frk. B en positiv oplevelse af at ledsage sig selv i et landskab med græs, træstammer og vand. Hun fandt det vigtigt at acceptere hendes situation, som den er nu, dette for at komme videre. I fantasien accepterede hun sin situation.

29. session var en opsummeringsgang og derfor uden fantasirejse

I 30. session var der kun frk. B og jeg. Opgaven i fantasirejsen var at skabe et billede af fremtiden. Hun så i fantasien blomster i blomster og oplevede musikken som meget opbyggende. Hun så sig selv som en engel, der fulgte musikken, og som "trængte helt ind i hjertet".

31. sessions guidning var at opleve noget meningsfuldt på det personlige plan. Hun beskrev sig selv som en flyvende engel med store vinger. Hun fortalte, at en meningsfuld oplevelse er, når hun er følelsesmæssigt engageret.

I 32. session var opgaven at møde nye mennesker. Frk. B oplevede "flere kunstværker, billeder og skulpturer som virkelig talte til" hende. Det var "som en person" sagde til frk. B "kig, få dig en oplevelse". Farverne i det rum, hun var i, var mørkegrønne, sorte og mørkerøde.

I 33. session handlede fantasirejsen om at finde ro. Frk. B. fandt ro på en grøn græsplæne, med solen oven over. Hun svævede rundt og musikken lå som en dyne og indhyllede alt. Hun omfavnede en lysende universkugle og holdt den helt ind til hjertet. Det gav frk. B en rolig følelse.

I 34. session var hun der ikke.

I 35. session var opgaven at to sider af frk. B (Marianne og Anne) skulle mødes på en eng. Anne var på samme størrelse som frk. B, mens Marianne var kæmpe stor og altfavnende, klædt i røde og hvide farver. Frk. B kunne klappede Anne på skulderen, men ikke Marianne, hende kunne frk. B i stedet kærtegne. De to kunne næsten ikke være i samme billede, men når de rørte hinanden, var der en oplevelse af enhed. Hun sluttede af med at sige: "En accept af mig selv i min fulde helhed, både plusser og minusser".

I 36. session mødtes Marianne og Anne igen. "De smeltede ikke sammen til en", men "de gav hinanden lov til at være, som de er hver især". Stedet de mødtes var en stor græsplæne med blålig himmel og "uskyldige skyer over". Noget af frk. B kunne gå lige ind i Marianne, og noget af hende kunne gå ind i Anne. Frk. B mente, det var vigtigt at forstå, at de var én og samme person.

I 37. session var opgaven at mærke de forskellige følelser og sider af én. Frk. B fandt, at accepten af hele oplevelsen var vigtig. Hun oplevede, at hendes følelser blev flyvende, og de ligesom kiggede på hende, og hun kunne se, hvordan hun havde det. Det var vigtigt for hende at forstå, at livet er både og.

Efter denne gennemgang af frk. As og frk. Bs fantasirejser vil jeg i næste kapitel redegøre for Sterns (1985/2000) teori om selvoplevelsen og forholde dele af klienternes fantasirejser til teorien.

7. SELVDOMÆNER

I musikterapien udtrykker de senhjerneskedede, såvel i samtale som fantasirejse og tegninger, deres oplevelse af verden og af sig selv. De beretter i fantasirejsen og samtalen direkte og indirekte om deres selvoplevelse. Et af spørgsmålene fra problemformuleringen var, om der har været en forandring i klienternes selvoplevelse. Jeg har, for at indsnævre selv-begrebet, valgt primært at fokusere på den subjektive oplevelse af at være et selv. Det teoretiske udgangspunkt i belysningen af den subjektive selvoplevelse vil være Daniel Stern, som ud fra spædbarnsforskningen og egen behandlererfaring, har konstrueret en forståelsesramme som belyser spædbarnets subjektive selvoplevelse og sociale udvikling. Med afsæt i det oplevende selv, betragter han barnets udvikling, som en fortløbende glidende proces, hvor ændringer i selvets værensform og den motoriske udvikling befordrer ændringer i interaktionen og relationen til omgivelserne (Stern 1985/2000).

Stern når frem til sin teori om barnets subjektive verden ved at observere barnets interaktion og reaktioner på omverdenen. Ud fra observationerne forestiller han sig barnets selvoplevelse. Dvs. at han, på baggrund af barnets møde med verden, dedukterer hvorledes barnets subjektive oplevelse og organisation af den ydre og indre verden må være (ibid.). De forskellige subjektive oplevelser af selvet deles af Stern op i domæner, som jeg kommer ind på senere. Det interessante i denne sammenhæng er ikke barnets subjektive selvoplevelse, men at alle selvdomænerne består livet igennem.

Dette kapitel vil først overordnet præsentere Sterns selvdomæner. Dernæst vil selvdomænerne blive uddybet et efter et. Kapitlet vil endvidere introducere "de grå bokse" som er analysen af klienternes kliniske materiale. Efter hver præsentation af et selvdomæne vil der være en analyse af klienternes fantasirejser. Analysen vil ske ud fra de kriterier Stern opstiller for de enkelte selvdomæner. Analysen vil identificere hvilket selvdomæne fantasirejsen primært kan tænkes at være oplevet i. Til slut i kapitlet vil jeg forholde teorien og analysen til det kliniske arbejde.

7.1 SEKS SELVDOMÆNER

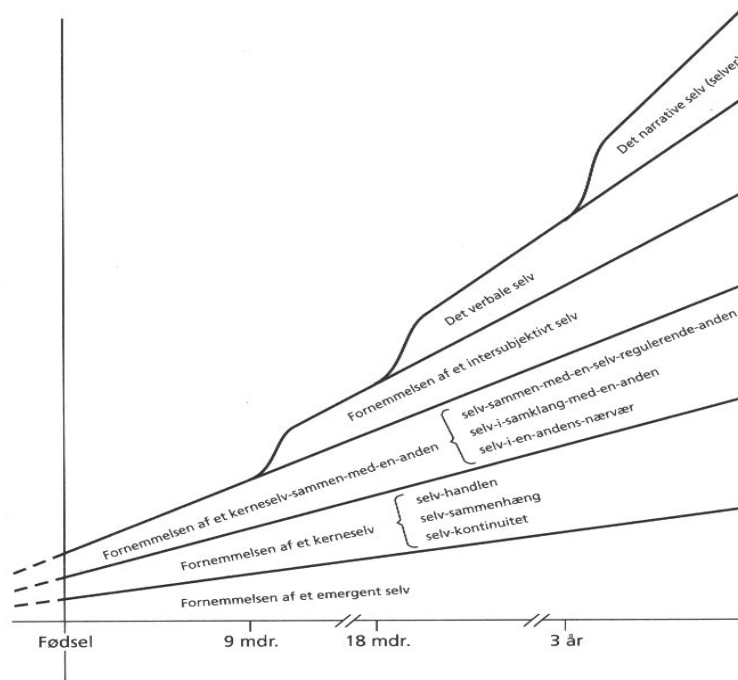
Som det fremgår af figur 3 arbejder Stern med seks¹⁰ selvdomæner. Barnet vil igennem de første 3 leveår via vækst og fysisk udvikling samt interakti-

¹⁰Oprindelig arbejdede Stern med fire selvdomæner, men kommer i 2000-udgaven af sin bog med en række uddybende tilføjelser og ændringer til sin teori. Han flytter bl.a. kerneselvtilblivelsen og tilføjer to selvdomæner, nemlig kerneselv-sammen-med-en-anden og det narrative selv (Stern 1985/2000). Jeg har taget udgangspunkt i 2000 udgaven.

on med verden, opbygge og udbygge disse selvdomæner. De er at betragte som parallelle selvdomæner, som fra start til slut ledsager mennesket livet igennem. Et menneskes subjektive selvoplevelse er summen af integrationen af alle selvdomæner.

De tidligste fornemmelser af 'væren' eksisterer før selvrefleksion og sprog. Det kan f.eks. være fornemmelsen af at have en fysisk sammenhæng eller en fornemmelse af indre stemning eller vilje. Sammenfattende kan disse tidlige selvforførmelser beskrives som; nonverbale oplevelser med et selv-oplevende individ i centrum. Oplevelsen af at være et afgrænset individ i samspil med verden, opstår med andre ord meget tidligt i livet, hvis ikke før fødslen (ibid.).

Figur 3, Stern(2000:14)

De seks selvforførmelser, som figuren ovenfor illustrere, indebærer også seks forskellige relateringsformer til omverden. Dette fordi den subjektive selvoplevelse har en central rolle i organisationen af den sociale oplevelse (ibid.). Den voksnes selvoplevelse vil, på grund af erfaringer m.m., naturligt være mere nuanceret end barnets, men ifølge Stern vil det voksne men-

neskes subjektive oplevelse af sig selv, og sit sociale liv, være præget af en række meget tidligt grundlagte selvoplevelses- og selvrelateringsmåder (ibid.). Når jeg i det følgende bruger betegnelsen selvdomæner, skal de ses som en form for kasser i hvilken de forskellige selvoplevelser og fornemmelser kan samles i.

7.1.1 DET EMERGENTE SELV

Barnet fødes med en, udenfor bevidstheden, fornemmelse af et emergent selv. Den mentale proces, som denne selvoplevelse indebærer, kan ses som en undersøgende og organiserende interaktion, der indebærer muligheden for, gennem interaktionen, at lære en ny livssituation nærmere at kende. Den gryende organisering af subjektive oplevelser vil være det indre univers eller oplevelses-matrix hvorfra tanker, perceptioner, handlinger mm. på et senere tidspunkt i livet, vil udspringe fra. Følelsesmæssige vurderinger og opfattelser senere i livet, har sit udspring i det emergente selvdomæne.

Den subjektive organisering af nye tildragelser udspringer fra denne oplevelsesform. Stern skriver:

”Al læring og kreative handlinger begynder på det emergente relateringsdomæne. Kun dette domæne har at gøre med tilblivelsen af organisering, som udgør det centrale i skaben og læring” (ibid:111)

I takt med at barnet får en mere nuanceret oplevelse af verden, vokser fornemmelsen af at være et selv. Spædbarnet oplever både den voksende fornemmelse af at være et selv, men også selve selvskabelsesprocessen. Den type bevidsthed, der i denne periode er tale om, er den som kaldes primærbevidsthed (Stern 1985/2000). En type bevidsthed som ikke er selvrefleksiv, ikke verbaliseret og kun består i nuet. Barnets referencepunkt i denne primære bevidsthed er kroppen. Dette fordi alle mentale oplevelser - perception, følelse, kognition og erindring - ledsages af input fra kroppen. Barnet skaber i nuet, med kroppen som referencepunkt, sammenhæng mellem dets handlinger, dets indre følelsetilstande og erindringen om alt dette (ibid.). Kroppen er referencepunktet, fordi det er igennem kroppen, barnet oplever momentane tilstande af arousal, aktivering, muskelspænding, velvære, sult, tørst eller mæthed og velbehag. Kroppen sender og modtager forskellige signaler til og fra hjernen, og på baggrund af disse signaler begynder barnet at organisere sin verden. Disse signaler fra kroppen bliver ikke be-

vidste, men udgør en kontinuerlig baggrundsmusik - eller livsmusik, som Stern kalder det. Forandringer eller modulationer i denne baggrundsmusik er det Stern kalder vitalitetsaffekterne¹¹. Når vitalitetsaffekterne kobles med en mental aktivitet som perception, følelse, kognition og/eller erindring muliggøres og skabes selvet.

Barnet skaber så at sige sammenhæng i sin verden ved at koble sanseindtryk fra den ydre verden med sanseindtryk fra den indre verden - vitalitetsaffekter (ibid.).

Dette stemmer overens med den tidligere gennemgåede teori af Damasio (1999), som pegede på, at følelserne perciperes via kroppen samt, at de spiller en betydningsfuld rolle i det, vi traditionelt set kalder fornuft - dette diskuteres senere i kap. 7.2, hvor jeg forholder teorien til det kliniske arbejde.

Hos det voksne menneske genfindes denne tidlige selvtilstand som primær bevidsthed. Primær bevidsthed er i nuet og opstår ved sammenkobling af baggrundsinputtet fra kroppen med en intentionel genstand - dvs. den fysiske eller psykiske genstand, bevidstheden er rettet imod. Inputtet fra kroppen specificerer, at det er individet selv, som lige nu har en oplevelse med den fysiske eller psykiske genstand, som opmærksomhed er rettet imod. Der opstår i nuet en fornemmelse af et selv, som oplever den intentionelle genstand. Oplevelsens indhold kan være hvad som helst, det vigtige her er fornemmelsen af at være tilstede i en oplevelse. For hvert øjeblik af primær bevidsthed, opleves og situeres det selv, der oplever verden. Vitalitetsaffekternes dynamiske kvalitet giver selvoplevelsen en kontur over tid (ibid.).

Et andet vigtigt redskab i spædbarnets organisation af verden er barnets evne til at percipere amodalt, hvilket betyder, at de kan overføre information fra en sansemodalitet til en anden - f.eks. vil barnet efter en kinæstetisk oplevelse af en nubret sut, visuelt foretrække samme sut. Stern gisner om hvorledes denne sansemodusoversættelse er mulig. Hans forslag er, at barnets sansning kodes eller oversættes til en 'amodal repræsentation', som derefter kan erkendes i en hvilken som helst sansemodus. Barnet tænker ikke nubret sut, men oplever eller sanser en kontur, en kontur som derefter genkendes visuelt. Barnet oplever ikke syn, lyde, berøring og benævnelige genstande, men snarere former, intensitet, rytme/varighed, konturer og temporale mønstre (ibid.).

¹¹ Affekter i forbindelse med stemthed, eller stemning, oplevelseskvaliteter så som brusende, flydende, eksplosiv. Vitalitetsaffekter står i kontrast til de kategoriale følelser som er vrede, glæde, sorg, frygt (Hansen et al 1999).

Hos det voksne menneske er den tværmodale perception lidt mere kompleks, idet vi som voksne har erfaringer, et beskrivende sprog og andre indtryk der spiller ind i vores sansning af verden. Vi har også tillagt os forskellige vaner med hensyn til sansefokus i vores oplevelse af verden.

Case eksempel frk. B (emergente selv)

Jeg oplever at frk B's 4 første fantasirejser omhandler den oplevelse det var for frk. B at vågne op efter sin hjerneskade. I 1. session med gruppen siger hun blandt andet "passer til det her, langsomt vågner man op og er til". Hun taler også om, at livet og bevidstheden er i rummet, og at de andre mennesker er udflydende figurer. Dette kan tolkes i retning af, at hun i de 4 første sessioner genoplever en gryende erkendelse af at være et selv. Oplevelsen kan siges at tilhøre det emergente selvdomæne.

7.1.2 KERNESELV

Fra fødslen af har barnet desuden en fornemmelse af et kerneselv. I Sterns 1985-udgave startede denne periode i to måneders alderen, men han har ændret dette, og mener nu, at barnet fødes med en evne til at opleve et selv, jævnfør primærbevidstheden. Stern (2000/1985) opstiller 3¹² selvoplevelsesfornemmelser som tilsammen danner oplevelsen af et kerneselv. De er:

1. Selv-handlen: Dvs. oplevelsen af, at være iværksætter af egne handlinger.
2. Selv-sammenhæng: Dvs. oplevelsen af fysisk afgrænset helhed, både under bevægelse og passivitet.
3. Selv-historie: Dvs. oplevelsen af at kunne genkende fornemmelser og perceptuelle oplevelser.

Fornemmelsen af et kerneselv er resultatet af at disse tre grundlæggende selvoplevelser integreres i et socialt og subjektivt perspektiv. Barnet må desuden, for at opleve et kerneselv, have en oplevelse af at disse 3 selvoplevelser er invariante¹³. Stern beskriver det som øer af konsistens i barnets oplevelse af verden (ibid.). Det er en central tendens og kapacitet hos barnet, at det organiserer verden, ved at søge og identificere regelmæssigheder. Disse episodisk oplevede selvinvarianter integreres og samles i hukommelsen til en helhed – et kerneselv.

¹² Stern placerede oprindeligt også selv-affektivitet her, som dækker over evnen til at genkende og opleve affekter. Den evne indordnes nu under det emergente selv, jf. barnets evne til at opleve vitalitets emotionerne (ibid.).

¹³ En invariant er noget der ikke forandres trods alt det, der forandres.

Det voksne menneskes oplevelse af et kerneselv er forbundet med fornemmelsen af vilje, initiativ og oplevelsen af at være et fysisk og handlende selv, som består over tid.

Case eksempel frk. A (kerneselv)

Frk. A's indre billeder i de første 5 fantasirejser syntes alle at være uden ende/grænser (haven, universet, træet). Hvis vi prøver at se disse genstandes uafgrænsethed som et udtryk for frk. A's kerneselvdomæne, kan den manglende afgrænsning ses som et udtryk for en manglende selv-sammenhæng. En af de ting, som definerer kerneselvdomænet er netop oplevelsen af at være en fysisk afgrænset helhed.

5. sessions oplevelse af at være hendes egen verdens fikspunkt indikerer en ændring. Hun har en oplevelse af, at der i universet findes en kerne eller fikspunkt, som består over tid, og hvorfra hendes handlen udgår. Punktet/kernen kan siges at bestå over tid, fordi det kræver tid for universet at dreje omkring det. Oplevelsen i denne fantasirejse kan derfor tænkes at forstærke hendes fornemmelse af et kerneselv.

12. session er anderledes, idet hun får en fysisk oplevelse af at snowboarde. Hun kan mærke i sine ben, hvordan det er. Denne oplevelse tolker jeg som en af følelse af selvhandlen og selvsammenhæng, dvs. oplevelsen tilhører kerneselvdomænet. Samtidig var det okay at være alene, måske fordi hun ikke var opmærksom på, at hun var det (jf. samtalen (bilag 3))

I 26. session bevæger hun sig i en ubåd rundt i kroppen. Hun oplever med andre ord sin krop som en fysisk afgrænset helhed. Oplevelsen kan derfor ses som endnu en styrkelse af kerneselvdomænet

33. sessions fald fra bænken og ned og ned og ned, kan ligesom i situationen med biografen (1. session med gruppen) ses som en afprøvning af (eller mangel på) fysisk afgrænsethed. Til forskel fra biograffaldet, stopper dette fald. Dette kan tolkes som om, at hun blevet bedre til at mærke fysiske og psykiske grænser – et mere integreret kerneselv.

Case eksempel frk. B (kerneselv)

I 4. session går der for første gang et menneske rundt i frk. B's fantasirejse, og i 6-12 session udvikler og manifesterer dette indre billede sig til en engel med vinger. Englen bliver i starten ført med vinden rundt i verden, men i 13. og 15. session begynder den i højere grad at have en vilje og bevægelsesfrihed. I 13. session siger frk. B blandt andet "noget svævende og noget du vil, du kan" og i 15 session siger hun "jeg svæve-hopper – basker med armene". I 22. session tegner hun for første gang to vinger på englen – før denne session manglede englen altid en vinge, svarende til den lamme arm. Forsidebilledet er fra 8. session og er et eksempel på en envinget engel fra starten af forløbet.

Englen kan ses som en indre repræsentation af hende selv, idet hun bl.a. i 30. session siger: "Faktisk er det mig, som svæver som en engel". At englen i de første sessioner tager form og senere får vilje kan ses som en tilblivelse af en indre repræsentation af hende selv. Det at englen til sidst er fysisk hel kan ses som en styrkelse af selvsammenhæng. Alt dette kan ses som en bevægelse i retning af en øget fornemmelse af et kerneselv.

I 18. session forbinder frk. B oplevelsen med bjerget med hendes verdens positive og negative sider. Som hun siger: "På bjerget er man enten oppe eller nede". Frk. B arbejder videre med modsætninger i 20., 21. og 25. session, hvor hun oplever og interagerer med sit spejlbillede og skyggeside. Hun arbejder med at acceptere de modsætningsfulde sider af hende selv. I 27. session fortæller hun om, hvordan hendes følelser førhen "vibrerede udenfor", og at dette ikke længere er tilfældet. Hun har m.a.o. fået en mere intergeret oplevelse af sine følelser. I 28. session kan hun således i fantasien acceptere sin situation. I 35. session mødes englen og skyggesiden, og hun har en oplevelse af enhed. I 36. session siger hun: "Jeg må forstå, de er en og samme person".

Hele den proces tolker jeg, som at frk. B arbejder med at få en affektivt sammenhængende oplevelse af sig selv. Det handler med andre ord om hendes oplevelse af et affektivt sammenhængende kerneselv.

7.1.3 KERNESELV-SAMMEN-MED-EN-ANDEN

I lighed med kerneselvet har barnet fra fødslen også en fornemmelse af et kerneselv-sammen-med-en-anden. Oplevelsen af et kerneselv er en forudsætning for at kunne opleve den anden. Stern beskriver tre typer af fornem-

melser af selv-sammen-med-en-anden, som alle er til stede meget tidligt i barnets liv. Disse er:

1. En fornemmelse af selv sammen med en selvregulerende anden. Dette vedrører barnets oplevelse af den udefra regulerede sikkerhed, tilknytning, arousal, aktivering, lyst, ulyst, fysiologisk tilfredsstillelse mm (Stern 1985/2000).
2. En fornemmelse af selv i samklang med anden. Neuroforskningen har i denne forbindelse opdaget spejlneuroner i hjernen hos aber. Dvs. når to aber kopierer hinandens adfærd arbejder specifikke områder i deres hjerner identisk. Dette forsøg er ikke gentaget på mennesker, men meget tyder på at mennesker, inklusiv spædbørn, biologisk er udstyret med en evne til på alderssvarende niveau at fornemme andres handlinger og handle i overensstemmelse med det, de fornemmer. Dette har stor betydning i forhold til affektiv resonans, imitation, intersubjektivitet og empati (ibid.).
3. En fornemmelse af selv i andens nærvær. Dette vedrører den oplevelse der forekommer når barnet perciperer, tænker og handler alene, men er i fysisk nærhed af en omsorgsperson. Den fysiske nærhed udgør et indrammende miljø, hvor barnet fortsat kan være alene (ibid.).

Stern hævder at perioden fra anden til sjette måned i barnets liv, er den mest sociale i barnets udvikling. Perioden danner grundpillen i det voksne menneskes måde at møde andre mennesker på. Således at forstå som det første ikke bevidste indtryk, mennesket danner sig i mødet med et andet menneske (ibid.).

Det er vigtigt at slå fast, at der er tale om et kerneselv-sammen-med-en-anden, dvs. oplevelsen af selvinvarianter sammen med en anden. Barnet har med andre ord en oplevelse af egne selv-konstanser - de fysiske, sansemæssige, tidsmæssige og affektive kvaliteter i samværet. Det er også i samværet, at selvinvarianterne udvikles. Der er tale om et dynamisk samspil imellem omgivelserne og barnet. Det er i dette samspil og på baggrund af det emergente selv at kerneselv-sammen-med-en-anden udvikles (ibid.).

Det voksne menneske, hvis selvoplevelse-sammen-med-en-anden knytter sig til kerneselv-sammen-med-en-andendommen, vil være opmærksom

på, hvorledes den anden påvirker samværet. Samtidig vil den voksne, på linie med barnet, ikke være opmærksom på den andens subjektive oplevelse af samværet. Denne evne tilhører næste selvoplevelsesdomæne.

Case eksempel frk A (kerneselv-sammen-med-anden)

Frk. A's, fanatasioplevelse i 4. sessions af fysisk vælten rundt og den sociale oplevelse generelt indikerer, at hun mærker sig selv, både fysisk og socialt i denne fantasirejse. Hun har en oplevelse af at være en fysisk handlende og interagerende person. Det er muligt at antage, at hun oplevede fantasirejsen i kerneselv-sammen-med-anden-domænet eller det intersubjektive domæne, som jeg beskriver nedenfor. At hendes mor og far også var i fantasibilledet understøtter dette, idet de har været de personer, hun tidligt i livet har oplevet disse selvdomæner sammen med.

I 11. session kan frk. A's udtalelse "helt vildt hyggelig" tolkes, som om hun oplever nærhed og samklang med en betydningsfuld anden (kæresten). Dvs. selvoplevelsesdomænet også her er kerneselv-sammen-med-anden.

I fantasirejsen fra 25. session møder hun en gammel ven – et møde som er naturligt og sjovt. Hun interagerer med ham, og der er ikke andre i billedet. Fantasirejsen kan, fordi hun oplever naturlig samklang, og fordi de kun er to, siges at tilhøre kerneselv-sammen-med-en-anden domænet.

7.1.4 DET INTERSUBJEKTIVE SELV

Fra ca. 9 måneders alderen indtræder en anderledes intersubjektiv selvfor-nemmelse. Barnet er her i stand til at være i relationen på en mere aktiv og medspillende måde. Barnet søger både mod individuation (dvs. væk fra primær omsorgsperson) og mod det intersubjektive fællesskab sammen med en anden. Barnet oplever en tiltagende klar fornemmelse af at have subjektive mentale tilstande såsom intentioner, opmærksomhed, følelser og empatisk medfølen, og udvikler tilsvarende en fornemmelse af, at andre personer har tilsvarende subjektive tilstande. Denne periodes udvikling sker på baggrund af tre nye mentale tilstande.

1. Barnet kan sammen med anden opleve fælles opmærksomhed på en ydre genstand.

2. Barnet kan i større omfang huske, og det kan signalere egne, og opfatte andres hensigter.
3. Barnet kan aflæse andres affektive tilstand og kan i forskellige situationer enten søge bekræftelse eller afkræftelse af egne affekter (ibid.).

Omsorgspersonens empatiske evne til at føle og opleve som barnet, eller finde frem til hvad barnet har behov for, påvirker i høj grad dets udvikling. Dette fordi barnet i større omfang begynder at huske, om det er blevet hørt, set, forstået eller afvist (ibid.).

Barnet husker i en form for skemadannelse over episoder, tidspunkter, personer¹⁴. Dette inkluderer også de intersubjektive oplevelser. Denne skemadannelse sker ud fra selve oplevelsen og de vitalitets- eller affekttilstande barnet oplever. Barnet sanser stadig amodalt. Dette betyder at oplevelsen ikke fremstår som benævnte enkelte dele, men snarere en lang række af komponenter, som tilsammen udgør den enkelte skematiserede oplevelse. Omsorgspersonen kan med kvaliteten af sine handlinger enten forstærke eller dæmpe den tilstand barnet giver udtryk for, og derved også påvirke barnets skemadannelse. Omsorgspersonens affektive afstemning indgår som en del af skemaet. Hvis barnet eksempelvis er meget ophidset og sulten, kan moren vælge enten at følge barnets stemning og arbejde med heftige bevægelser og verbale udbrud, eller hun kan vælge et mere afdæmpet og roligt kropssprog og trække ordene ud med beroligende betoning. Ved sidstnævnte vil barnets skemadannelse angående ophidselse og sult, tilføjes en variant, der er mere afdæmpet (ibid.). Denne følelsesmæssige kommunikation indebærer ikke forklaringer på, hvorfor følelserne er, som de er. Barnet danner skemaer over den følelsesmæssige konsekvens af sin interaktion, men begriber nødvendigvis ikke, hvorfor det føler, som det føler.

Det voksne menneskes evne til empatisk at sætte sig i et andens sted har afsæt i dette selvdomæne. Empati er, hvor vi ikke nødvendigvis forstår årsagen til den andens følelser, men alligevel er i stand til at føle som og med den anden. Eksempelvis er det en almindelig tendens, at vi kan blive revet med, eller empatisk spejle, en andens ophidselse ved sportsbegivenheder, koncerter, film, etc.

¹⁴ Der er i Sterns beskrivelse af barnets hukommelse paralleller til den organiseret af oplevelser gestaltpsykologien beskriver, en uddybelse af dette ligger dog uden for dette speciales emneområde.

Case eksempel frk. A (Det intersubjektive selv)

I 6. sessions fantasirejse er frk. A en kæmpe, som skræmmer omgivelserne. Jeg vurderer, at frk. A's fantasirejse foregår i det intersubjektive selvdomæne. Både fordi hun interagerer med omgivelserne, og fordi hun aflæser omgivelsernes affektive tilstand (at de er bange).

Case eksempel frk. B (Det intersubjektive selv)

Frk. B begynder i 3. session at have indre repræsentationer af andre mennesker. De befinder sig dog i det, hun kalder egobobler. I 16. session har hun et indre billede af en hund, som hun kan interagere med. Slutteligt oplever hun, at kunstværkerne i 32. session taler til hende som en person. Det virker som om, hun har svært ved at have indre repræsentationer af andre mennesker, dette selvom jeg flere gange har forsøgt at hjælpe hende til det med min guidning. Hun kan dog godt have indre billeder af sig selv og et dyr.

I 24. session sætter frk. B sig i komponistens sted og funderer over, hvad han måtte have oplevet, da han skrev musikken. Hun demonstrerer her en evne til at sætte sig i en andens sted, denne evne tilhører det intersubjektive selvdomæne.

7.1.5 DET VERBALE SELV

Fra cirka 18 måneders alderen indtræder det verbale selv. Et nyt selvdomæne med refleksive muligheder for at objektivisere selvet og sprogliggøre det. Det verbale sprog øger barnets oplevelse af at kunne være med i en social kontekst. Barnet kan nu i langt højere grad dele sin bevidste oplevelse med omgivelserne, og derved skabe fælles oplevelser af betydning. Sproget opdeler på samme tid den interpersonelle oplevelse i to dele; sådan som den mærkes og leves, og sådan som vi repræsenterer oplevelsen verbalt. Selvoplevelsen i de tidligere nævnte selvdomæner: Emergent, kerne, intersubjektive og dertil hørende selvrelateringsdomæner fortsætter uanset sproget, og kan ikke i fuldt omfang udtrykkes i det verbale relateringsdomæne (ibid.). Hvis hændelser, som de beskrives verbalt, anses for at være det, der virkelig er sket, kan oplevelsen på de andre selvdomæner være genstand for fremmedgørelse overfor hændelsen, som den opleves. Sproget kan således bevirke en splittelse i oplevelsen af hændelsen, som den opleves, og som den sprogligt formidles.

Fordi sproget og ordet er abstrakt og upersonligt, flyttes relateringen til verden væk fra det personlige umiddelbare niveau, som er kendetegnet ved de tidlige relateringsområder. Det er derfor nødvendigt at være opmærksom på, at der er to udviklingslinjer – sproget som en skaber af fælles betydning og refleksion og sproget som et problem for integrationen af selvoplevelsen og selv sammen med andre. Samtidig kan sproget også indfange essensen af en oplevelse og på den måde være med til skabe helheder (ibid.). De fleste voksne mennesker er storforbrugere af ord, og tillægger oftest den verbale oplevelse større værdi end den nonverbale oplevelse¹⁵. Denne tendens er en del af vores kultur, og jeg vil derfor her begrænse mig til at konstatere dette.

7.1.6 DET NARRATIVE SELV

Fra ca. 36 måneders alderen indtræder det narrative selv, som er en særskilt grundlæggende evne, der ligger ud over det at forme ord. Det narrative selv er ens fortalte livshistorie og selvbiografi. Selve evnen til at opleve i narrative enheder går dog forud for sproget (ibid.). Stern beskriver dagligdagens historier som et laboratorium, hvor barnet og forælderen smeder narrativer sammen. Forældrene og barnet forhandler sig frem til den endelige historie, som sagtens kan forholde sig løst til sandheden. Der er tale om en slags konstruktionsproces, hvor det narrative selv vil anvende dele af de andre selvoplevelser, i udformningen af narrativerne. Barnet konstruerer også narrativer i legen. Forældrene har også en rolle, idet de kan hjælpe med at skabe sammenhæng, udfylde huller m.m., således at narrativet bliver sammenhængende (ibid.).

De erfaringer og oplevelser, som man fortæller sig selv og andre, bliver ens officielle historie eller selvbiografi. Det narrative selv udgør af den grund den primære data for alle taleterapi. Det er derfor som oftest også klientens udvikling med hensyn til det narrative selv, som kommer til at udgøre terapiens succeskriterie (ibid.).

¹⁵ Når to budskaber, f.eks. et verbalt og et nonverbalt budskab støder sammen, er der tale om det Bateson (1979/1991) kalder dobbeltbindings-budskab. Et uofficielt nonverbalt og et officielt verbalt budskab, sidstnævnte er det, vi normalt skal stå til ansvar for.

Case eksempel frk. A (Det narrative selv)

I 1. session med gruppen har frk. A en aha-oplevelse mht. at være hovedperson i sin egen film. Film er netop et narrativ. Det hun beskriver, kan derfor ses, som det at være hovedperson i sit eget narrativ – det narrative selvdomæne. Hun bryder sig imidlertid ikke om sit narrativ (filmen) og går ud for at finde et andet, hvilket resulterer i, at hun falder ned gennem universet. At filmen er sort/hvid, kan desuden ses som en understregning af den polarisering, jeg oplever i hendes selvoplevelse.

I 9. sessions fantasirejse interagerer hun over længere tid med en anden – hidtil har handlingen, når hun har været sammen med andre, været episodisk, nu oplever hun en historie sammen med sin nevø. Fortælling har en start og slutning og er derfor et mere afsluttet narrativ – oplevelsen må derfor tilhøre det narrative selvdomæne. Undervejs i narrativet har hun både kulturelle og moralske overvejelser angående seksualitet og om det at stjæle, hvilket yderligere indikerer, at oplevelsen tilhører det narrative selvdomæne.

16. sessions fantasirejse indeholdt mytiske symboler (enhjørningen). Evnen til at bruge symboler tilhører det verbale- og narrative selvdomæne.

Fantasirejsen i 27. session er rettet imod hvilke narrativer, hun vil knytte til sin fremtid. Fantasirejsen kan på grund af fremtidsrettetheden siges at arbejde med hendes selv-kontinuitet (kerneselv domænet), men også det narrative selvdomæne er i spil, idet fantasirejsen omhandler et fremtidigt narrativ.

I 34. session planlagde vi i fællesskab oplægget til fantasirejsen med huset, og det nåede derfor at blive meget struktureret. Det narrativ hun fortalte efter fantasirejsen var derfor også struktureret. Vi aftalte, at rejsen var en symbolsk intrapsykisk transformation fra den gamle frk. A til den nye. Hendes transformation fik her en narrativ form og fantasirejsen må derfor tilhøre det narrative domæne.

I den 36. session møder vi igen de to sider af frk. A, og hun fortæller om splittelsen imellem dem. De to sider kan ses som to divergerende måder at se sig selv på – to selvoplevelser. Den nye kan ses, som det narrativ hun tildeler den ideelle frk. A. Den gamle frk. A kan ses, som det narrativ hun tildeler den nuværende frk. A. Konflikten imellem de to narrative selvdomæner kan ses som fravær af fleksibilitet i frk. As narrative selvdomæne.

Case eksempel frk. B (narrativ selv)

I 13 session kommer frk. B med en narrativ gengivelse af sin barndom. Denne oplevelse må derfor tilhøre det narrative domæne.

I samtalen i 25. session beskrev frk. B arbejdet i gruppen som selv-digtning. Evnen til at digte om sig selv tilhører det narrative selvdomæne.

I 27. session, hvor opgaven er at se 2 år frem i tiden, har hendes fantasirejsen en narrativ form, idet hun både refererer til fortid og nutid og fremtid. Oplevelsen må derfor tilhøre det narrative selvdomæne

7.1.7 GENERELLE POINTER ANGÅENDE STERNS TEORI

- Forandringerne i selvforfølelserne sker i samspillet med omverdenen.
- Kroppens mangeartede signalering til hjernen sker på baggrund af en interaktion med verden. Disse signaler udgør den første oplevelse af os selv, og udgør dermed også kimen til al senere organisering af den oplevede verden. Vitalitetsaffekterne og den amodale perception er vigtige redskaber i denne organisation.
- De enkelte selvoplevelsesdomæner bliver ikke gennemlevet og afsluttet, men er derimod at betragte, som oplevelsestilstande mennesket har mulighed for at indtage hele livet igennem. Mennesket er med andre ord i stand til hele livet igennem at arbejde med, opleve sig selv og samspillet med andre i alle disse selvværnsformer. De er alle konstant med til at konstruere den subjektive selvoplevelse.
- De respektive selvoplevelser bliver mere og mere komplekse sluttende med det narrative selv.
- Teorien arbejder både med selvrelatering og selvoplevelsen - dvs. relationen til verden og mennesket i relationen til sin afgrænsede krop. Tanker om verden og tanker om selvet forenes i oplevelsen.

7.2 KAPITLET OPSUMMERET I FORHOLD TIL DET KLINISKE ARBEJDE

Det er klart, at når det redskab (hjernen) som mennesket anvender til at arbejde sin oplevelse af verden, ikke fungerer optimalt, vil oplevelsen af det selv, som er i interaktion med verden, også være ændret. Skønt Sterns teori beskriver, hvordan selvet i barnets normaludvikling bliver konstrueret, giver hans teori også en række redskaber til at forstå kompleksiteten af den senhjerneskedes subjektive oplevelse af verden og sig selv.

Med henvisning til, at en hjerneskedes art og omfang er af afgørende betydning, kan det være svært at sige noget generelt om, hvorledes selvarbejdet med senhjerneskedede optimalt bør tage sig ud. Jeg har dog gjort mig nogle tanker. Eksempelvis kan den senhjerneskedes oplevelse af sammenhæng mellem kroppens signaler og den mentale aktivitet kan være kompromitteret ved skade i de præfrontale, somatosensoriske og emotionelle hjernes områder (jf. Damasio). Dette vil formentlig på emergent niveau medføre tab af evnen til at opleve sammenhæng mellem den intentionelle genstand eller den mentale aktivitets retning og kropssignalerne. Mht. den tværmødale perception vides det ikke, hvor denne egenskab sidder i hjernen, men jeg antager evnen til at percipere tværmødalt ikke generelt kompromitteres ved hjerneske, skønt der kan være nedsat sensibilitet eller ligefrem tab af sans. Den senhjerneskedes sanser i princippet bare verden på en ny og anderledes måde. Som jeg ser det, opstår problemet for den senhjerneskedede først, når sansningen ikke stemmer overens med de mentale erfaringskemaer som består fra et liv inden hjerneskaden. På kerneselv niveau kan den senhjerneskedes fornemmelse af at være en sammenhængende fysisk person, som på baggrund af egne følelser, egen vilje og initiativ handler i verden, af forskellige årsager være kompromitteret. Verden kan af den grund synes uden regelmæssighed. Dette kan f.eks. være ved skader i det motoriske område, eller i de før omtalte frontale områder hvor tanke og følelse har sæde. Derudover kan erkendelse af den nye situations begrænsninger og behovet for daglig pleje også medføre en oplevelse af at have mistet viljen og initiativet. Den intersubjektive selvoplevelse er også en vigtig del af genskabelsen af en sammenhængende selvoplevelse. Her tænker jeg, at det er vigtigt, at den enkelte behandler er opmærksom på, hvorledes den hjerneskedes emotionelle signaler bliver spejlet, forstærket eller dæmpet. Dog med det forbehold, at den specifikke hjerneskedes placering kan have bevirket en emotionel labilitet, som i den enkelte situation kan virke helt

uforståelig. Men behandlerens reaktion og interaktion, indgår også i disse situationer, som en del af den hjerneskadedes nyorientering og indre skemadannelse. Det er min erfaring, at den narrative selvoplevelse er af stor betydning. Klienterne kan eksempelvis fortælle deres historie som: "Jeg var sådan og sådan, og nu er jeg sådan her – jeg føler mig magtesløs". Narrativet kan selvfølgelig også være positivt. Den generelle tendens er, at narrativet tager udgangspunkt i tiden umiddelbart lige før skaden og slutter med nutiden. Pointen er her, at den senhjerneskadede har brug for at fortælle sit narrativ. Behandleren må derfor påtage sig rollen eller funktionen som den, der skaber sammenhæng og søger at udfylde huller, er reflektiv og perspektiverende, anerkendende og interesseret, således at narrativet igen bliver meningsfuldt og sammenhængende for det senhjerneskadede menneske. Det senhjerneskadede menneske, som er blevet ramt af afasi, enten impressiv eller ekspressiv, har vanskeligheder i den verbale relateringsform. Ord fungerer netop både i forhold til omgivelserne, og til personen selv. Hvis omgivelserne ikke er opmærksomme på, eller ikke formår, at være i de andre relateringsdomæner, vil den senhjerneskadede højst sandsynlig opleve en form for isolation. Opgaven for behandleren må derfor være, at finde måder at relatere sig på i de andre selvdomæner. Musik er her et yderst brugbart redskab. Dette fordi musik bevæger sig i en nonverbal verden og indeholder kvaliteter af spænding og forløsning, tempo og puls, osv.

Jeg mener det kan være frugtbart at identificere på hvilket selvoplevelsesdomæne den senhjerneskadede primært befinder sig. Dette kan gøres ved observationer i musikterapien eller ved at analysere fantasirejserne ud fra de kriterier Stern sætter op for de enkelte selvdomæner. Terapien kan derefter tage udgangspunkt i det identificerede selvdomæne, og der er mulighed for, at det senhjerneskadede menneskes selvoplevelse og relatering udvikler sig. Af den vej bliver det måske muligt for klienten også at indtage de andre selvdomæner.

I forhold til den i kap. 3 gennemgåede kliniske praksis, har klienterne i forbindelse med fantasirejsen mulighed for at befinde sig i en indre oplevelses-tilstand, som knytter sig til de tidlige selvoplevelsesdomæner. Dette fordi den indre oplevelse, før den bliver verbaliseret, knytter sig til de præverbale selvoplevelser. Om dette skriver musikterapeut Niels Hannibal (2000):

"Musikkens emotionelle udtryk indeholder og opleves grundlæggende ud fra den dynamiske opbygning og udvikling, og denne består af vitale skift i volumen, tempo, intensitet osv. Musik indehol-

der desuden oftest en rytmisk struktur, som giver en fornemmelse af kontinuitet og bevægelse, også kaldet puls, og vi kan umiddelbart høre en tone og omsætte den til lyde, i f.eks. sang, eller rytme, som omsættes til bevægelse, f.eks. dans. Endelig ville musik fremstå som kaotisk lyd, hvis ikke vi havde en grundlæggende evne til at organisere vores sanseindtryk i helheder af varierende størrelser. Musikken afspejler på den måde det mest grundlæggende i vores måde at opleve verden på. I den kliniske improvisation er temporal variation ofte udgangspunktet for overhovedet at spille, fordi klienter ofte ikke har musikalske færdigheder og derfor nemmest og simplest kan forme deres udtryk gennem brug af vitale forandringer. Alle kan for eksempel forsøge at spille kraftigt eller svagt. Opsummerende kan således siges, at oplevelsen af musik og den præverbale verden basalt sker i samme modi." (Hannibal 2000:76)

Induktionens fokusering på den kropslige oplevelse, samt musikkens bevægelse med hensyn til tonalitet, intensitet, rytme m.m., vil stimulere klienternes oplevelse af vitalitetsaffekterne. De indre billeder får i fantasirejsen tilknyttet en vitalitetsaffekt, som både på emergent- og kerneselvsniveau er det, som giver oplevelsen struktur. Under fantasirejsen befinder klienterne sig i en indre verden af primærbevidsthed. Fordi de sidder med lukkede øjne og med opmærksomheden vendt indad, bliver de følelsestilstande, som musikken vækker i den indre verden, koblet med de sanseindtryk guidningen vækker, og tilsammen er der mulighed for at der opstår nye strukturer.

I forhold til de to cases er det vigtigt at huske på, at Sterns teori her bruges på to voksne mennesker, der allerede inden terapiens start var i stand til at opleve, at de var et selv. Min analyse af fantasirejserne på baggrund af Sterns teori skal læses med det forbehold, at de selvdomæner, som giver sig til kende i fantasirejsen, har været igennem klienternes narrative selvdomæne. Det vil sige, at de selvdomæner, som giver sig til kende i fantasirejserne, alle har været igennem klienternes sproglige bearbejdning. Jeg burde måske derfor udelukkende have set på udviklingen i klienternes narrative selvdomæne, men da det narrative selvdomæne i konstruktionen af narrativet benytter sig af alle de andre selvdomæner, fortæller klienternes narrativer stadig noget om de andre selvdomæner.

Udviklingen i frk. Bs indre billeder kan ses som udviklingen af et forandret kerneselv. Hun har i den indre verden gjort erfaringer med den kerne, som oplever. Overordnet set oplever jeg, at frk. B har bevæget sig fra - i forbin-

delse med de første 4 fantasirejser - primært at befinde sig i det emergente selvdomæne, til - i de næste 15 sessioner - at arbejde med en indre repræsentation af sig selv som engel. Englens bevægelse fra en passiv svævende til en handlende og viljebaseret indre repræsentation, kan ses som opbygningen af et kerneselv. I de sidste 17 sessioner arbejder hun overordnet set med at få styr på de affektive modsætninger, der er i hendes indre. Hun har skabt et indre billede, hvor hun kan opleve sammenhæng mellem hendes affekter, og det individ som oplever dem. Det er mere problematisk at beskrive en proces, hvad frk. A angår. Hendes narrativer er i løbet af året blevet mere sammenhængende, og mere detaljerede. Hun har lige siden starten vist, at hun er i stand til at være i alle selvdomænerne, det kan derfor være svært at tale om decideret udvikling. Jeg ser immervæk en forandring i forhold til kerneselvdomænet, idet hendes fysiske afgrænsethed i fantasirejserne i løbet af året er blevet mere og mere udtalt. Konkluderende vil jeg derfor mene, at der har været en forandring i begge klienters selvoplevelse.

Jeg vil i næste kapitel introducere den eksistentielle terapies perspektiv. I case materialet fremgår det, at klienternes narrativer og aktuelle problemstillinger i flere tilfælde har haft et indhold af eksistentiel karakter. Klienterne har oplevet store forandringer, de har mistet færdigheder og deres livsforløb har ændret sig markant. Måske har de tidligere fornemmet en overordnet mening med deres liv, måske har de ikke. Men alle har de været i en situation, hvor hele deres eksistens har været truet, og deres forhold til døden er således blevet aktualiseret.

8. EKSISTENTIEL FILOSOFI OG TERAPI

Som tidligere nævnt, har mange af de temaer som klienterne i musikterapien har beskæftiget sig med, været af eksistentiel karakter. I de situationer, hvor grundlaget for det enkelte menneskes eksistens bliver rystet, som ved en hjerneskade, bliver store spørgsmål aktuelle. Fremtiden, som før skaden var givet, har mistet sit fundament. Mennesket besidder ikke længere de samme kompetencer. Relationer og forhold er blevet brudt. Hvordan finder mennesket sig til rette i det nye og uønskede? Jeg har fundet, at den eksistentielle tilgang giver en række værktøjer og forklaringsmodeller, som kan hjælpe den enkelte med selv at finde frem til kernen i sin eksistens. Og jeg har i mit, om end begrænsede, virke fundet den eksistentielle indfaldsvinkel meget frugtbar. Eksistentiel terapi har udgangspunkt i eksistentiel filosofi. Jeg vil i dette afsnit først kort redegøre for den eksistentielle tankegang i Martin Heideggers forfatterskab. Derefter vil jeg belyse Irvin Yaloms eksistentielle psykoterapi. De "grå bokse" vil også være at finde i dette kapitel. Jeg forholder i boksene den gennemgåede teori til de to cases. Der vil som tidligere, slutteligt være en opsummering hvor jeg forholder kapitlet til den kliniske praksis.

8.1 EKSISTENTIEL FILOSOFI

Filosofi har siden Sokrates (470 – 399 f.kr.) været en kunstart som med ordet har reflekteret over tilværelsens grundlag, mening og mål. En kunstart der i mange henseender har paralleller til psykologien. Tanken bag Sokrates' motto: "kend dig selv" var at vise den enkelte, at han eller hun ikke kan ses som et passivt element i et fællesskab. Sokrates ville med sit motto vise at han eller hun manglede bevidsthed om sin egen individualitet (Nerheim & Rossvær 2000). På den måde kan Sokrates ses som psykoterapiens stamfader, idet kernen i megen terapi netop består i at hjælpe klienten til at kende sig selv bedre. Efter Sokrates findes der en lang række af filosoffer, som alle på forskellig vis har forholdt sig til virkeligheden og det at være menneske. For godt 200 år siden begyndte danskeren Søren Kierkegaard (1813-1855) at forholde sig til Guds mening med livets anliggender, og dermed blev den moderne filosofiske skole "eksistentialismen" grundlagt. Søren Kierkegaard beskæftigede sig med eksistensens spørgsmål med udgangspunkt i, at Gud havde en mening med det enkelte menneske. Menneskets opgave var

at finde og realisere eller udholde denne bestemmelse (Nerheim & Rossvær 2000).

Moderne amerikansk eksistensfilosofi bygger på Sartre og Heideggers nihilistiske antagelse af, at der ingen meta-styring eller mening findes. Den enkeltes opgave med at forholde sig, bliver udlagt som en individuel intrapsykisk proces (Yalom 1998). – og dermed har filosofien løsrevet sig fra religionen. Menneskets opgave vil uanset troen på en Gud eller ej, være at finde frem til sin personlige psykologiske mening eller betydning. Samtidig åbnede Heideggers filosofi op for at den enkelte selv kan definere sit spirituelle¹⁶ eller transpersonlige univers.

Heidegger så menneskelivet som en polariseret enhed - mennesket er på en og samme tid uløseligt bundet til verden og på samme tid adskilt fra den. Det voksne individ er således konstant mod- og medspillet mellem sit jeg og verden. Og det er her vores personlige liv skabes. Dette mod- og medspil tager udgangspunkt i tre oplevelsesverdner (Hansen 1998):

- Om-verdenen: Den objektivt givne verden – som f.eks. den materielle verden og kroppen samt muligheder og begrænsninger
- Med-verdenen: Den sociale givne verden, som f.eks. familie, arbejdsgruppe, den verden hvor individet er medskaber
- Egen-verdenen: Den relation mennesket har til sig selv. Denne relation er selvskabt og mennesket bærer derfor selv ansvaret.

Inden for disse tre oplevelsesverdner definerer mennesket i følge Heidegger sig selv (Hansen 1998).

8.2 EKSISTENTIEL PSYKOTERAPI IFØLGE YALOM

Det enkelte menneskes oplevelsesverden og definition af sig selv og sin eksistens er ifølge Yalom (1998) påvirket fire alment menneskelige grundvilkår. Grundvilkårene er: Døden, friheden, isolationen og meningsløsheden. Overordnet kan man sige, at døden beskriver eksistensens begrænsning, friheden beskriver vilkåret for eksistensen, isolationen er selve eksistensens faktum og meningsløsheden er en konsekvens af friheden (Hansen 1998)(Yalom 1998).

¹⁶ Min definition af spiritualitet tager udgangspunkt i Borg Hansens (1998) definition, hvor det spirituelle er at forstå som subjektiviteten i sig selv – og den åbning i menneskets perspektiv, som rækker ud over mennesket selv og dennes personlige behov, hen mod en indlevelse i andres perspektiv. Spiritualitet kan betragtes som et fuldt udfoldet med-verden perspektiv (Hansen 1998:16 og 35)

Yalom definerer eksistentiel psykoterapi på følgende måde:

”Eksistentiel psykoterapi er en dynamisk tilgang til terapi, som stiller skarpt på problemstillinger, der bunder dybt i menneskets eksistens” (Yalom 1998:13)

Der findes en del både udenlandske og danske eksistentielle psykoterapeuter og psykologer. I dette speciale vil jeg bruge Jette Fog, Karsten Borg Hansen og Irvin Yalom. Jeg har valgt Yalom som primær reference, fordi hans tilgang blandt andet lægger vægt på den enkeltes forhold til døden og meningen med livet. To temaer som har fyldt i min terapi med senhjerne-skadede. Yalom (1998) kommer med eksempler på, hvorledes rædslen for grundvilkårene manifesterer sig i den kliniske setting. Jeg vil i analysen (de grå bokse), med Yaloms eksempler in mente, søge at identificere frk. As og frk. Bs måde at forholde sig til de eksistentielle grundvilkår.

Yalom, Fog og Hansen arbejder desuden oplevelsesorienteret eller fænomenologisk. Dvs. at klientens oplevelse og adfærd, som den fremstår i den terapeutiske setting, bliver terapiens omdrejningspunkt. Den eksistentielle terapeuts opmærksomhed omkring det enkelte menneskes udvikling binder sig til nuet og fremtiden. Fortiden – eller klientens erindring om fortiden – er kun vigtig i den forstand, at den er en del af hendes nutidige eksistens. I den eksistentielle terapi fokuseres derfor ikke på, hvorfor klienten er blevet, som hun er, men på den eksistentielle situation hun befinder sig i nu. Eksistentielle faktorer kan dog udforskes indenfor en udviklingsmæssig forståelsesramme. Her kunne et fokus for eksempel være den første erkendelse af et af de alment menneskelige grundvilkår. Men, som Yalom slår fast, så giver en gennemarbejdning af de tidlige livsoplevelser ikke svaret på spørgsmålet:

”Hvad er de mest fundamentale kilder til rædsel i dette øjeblik, på de dybeste niveauer af min væren” (Yalom 1998:19)

8.2.1 MODEL AF PSYKEN

Freuds dynamiske model af psykens funktion fylder meget i den terapeutiske arv. Freuds strukturelle model går ud fra at mennesket rummer modstridende kræfter, og at dets tanker, følelser og adfærd opstår i spændingsfeltet mellem disse modstridende kræfter. Endvidere eksisterer disse kræfter på forskellige bevidsthedsniveauer, hvoraf nogle er helt ubevidste. Yaloms terapiforståelse tager udgangspunkt i denne model. Den psykoanalytiske model forklarer menneskets mentale reaktioner, tanker, følelser og handlinger.

ger som reaktioner på driftsudløste modstridende kræfter. I traditionel psykodynamisk teori forsvarer egoet sig ved hjælp af forsvarsmekanismer mod angsten for udslettelse og død - angsten er her udløst af konflikterne i egoet mellem libido/ drifter og superego. Angsten er nøgleordet, idet Yalom også ser angsten som en indre konflikt eller sindstilstand, menneskets mentale strukturer søger at undgå. Det, der ifølge Yalom, udløser angsten er ikke konflikter mellem libido og superego, men bevidstheden om tilværelsens grundvilkår (Yalom 1998).

Freuds oprindelige formel:

DRIFT → ANGST → FORSVARSMEKANISMER

Omkrives af Yalom til:

BEVIDSTHED OM GRUNDVILKÅR → ANGST → FORSVARSMEKANISME

(Yalom 1998:18)

I Yaloms teori beskytter forsvarsmekanismerne bevidstheden mod for store angstoplevelser. Der er de konventionelle forsvarsmekanismer, som er udførligt beskrevet af Freud og efterkommere i hans teoretiske ramme. Forsvarsmekanismerne har i Freuds teoretiske ramme til formål at begrænse den direkte driftstilfredsstillelse, de tillader samtidig drifterne at ytre sig indirekte - dvs. i forskudt, sublimeret eller symbolsk form. Det er forsvarsmekanismerne der i uhensigtsmæssig form kan medføre psykopatologi (ibid.). Yalom indfører en forsvarsmekanisme han kalder "specifikke forsvar", som opbygges med det særlige formål at håndtere hvert enkelt af de primære former for eksistentiel angst (Yalom 1998:18). Jeg vil senere i dette kapitel fokusere på hvorledes disse specifikke forsvar kan manifestere sig i den kliniske setting.

8.2.2 ANGST

Angsten er ikke at betragte som en statisk tilstand, den er ifølge Yalom (1998) en mental igangsætter. Samtidig er angsten også, både i psykoanalysen og i Yaloms model, psykopatologiens brændstof. Yalom fremhæver, at det er forholdet mellem den oplevede angst og personens hele beredskab af erfaringer, viden og medfødte potentialer, der afgør, hvor stor en udfordring eller angsttilstand den enkelte kan håndtere. Dette uden at stivne eller bryde sammen i en patologisk eller hæmmende tilstand. Derved peger Yalom på to indre forhold i klienten - angsten og klientens samlede ressour-

cer. Det afgørende for om et menneske oplever vækst eller stagnation, eller endnu stærkere regression, ved konfrontation med et af de eksistentielle grundvilkår, er den subjektive oplevelse. En oplevelse som trækker på hele personens beredskab. At forholde sig bevidst til grundvilkårene og gøre sig fortrolig med dem, kan - ifølge Yalom - gøre vilkårene mindre angstprovokerende. Man kunne også udtrykke det således, at hvis der kan opnås en accept af vilkårene, behøvede bevidstheden ikke at undgå at tænke på dem. De specifikke forsvarsmekanismers opgave er netop at undgå bevidstgørelsen af de eksistentielle vilkår. F.eks. er vor dødelighed et af de grundvilkår, som bevidstheden beskytter os imod. Angstens dynamik befinder sig her i spændingsfeltet mellem erkendelsen af dødeligheden og ønsket om et evigt liv.

Jeg nævnte angsten som en affekt, der kan virke mentalt igangsættende eller det modsatte - som er at stivne og bryde sammen. Følelses kvaliteten angst er iværksætter af en kognitiv proces, hvis optimale udkomme er kognitiv integration og accept af de grundvilkår, der udløste processen. At forholde sig bevidst og personligt til de angstudløsende anliggender i tilværelsen giver umiddelbart indtryk af en udelukkende kognitiv proces. Men arbejdet består hovedsagligt i at finde vej mellem følelser, handlinger og tanker. Forsvarsmekanismerne er imidlertid også aktive i denne proces, som de ubevidste beskyttere af selvet. De beskytter mennesket mod at konfrontere sig med eksistensvilkårene - angstudløseren. Forsvaret hindrer samtidig mennesket i at få kontakt med sine medfødte potentialer og udfolde det egentlige selv. Et sundt og hensigtsmæssigt forsvar må være af en sådan beskaffenhed, at det tillader angst i hensigtsmæssige doser at nå frem til selvet. Hensigtsmæssige doser af angst må være den grad af angst, som samtidig fremmer individuation og udvikling (ibid.) Angstopplevelsen har sit udgangspunkt i den enkeltes erkendelse af sig selv og sine personlige muligheder og begrænsninger. I erkendelsen opstår muligheden for, samt nødvendigheden af, at vælge holdning til grundvilkåret. Gennem den bevidste erkendelse mærkes angsten. Det er den angst, mennesket har mulighed for at forsones sig med, således at energien ikke bruges på at undgå den, men til at leve med den på en udholdelig måde. Når mennesket mærker, ser, erkender, at f.eks. en hjerneskade er et personligt anliggende, må det forsones sig med den.

Der skelnes imellem frygt og angst. Frygt kan defineres ved, at den har et objekt, den henviser til noget, vi kan navngive. Angst er derimod objektløs, tom, ukendt og den angriber menneskets fundament. Frygt for at være iso-

leret eller alene er noget andet end at være angst for den eksistentielle isolation. Oplevelsen af angst og frygt vil dog være blandet uløseligt sammen. Der vil være momenter af angst blandet ind i selv den mest konkrete frygt eller panikoplevelse, uanset hvor kortvarig den måtte være (Katzenelson 1994). Angsten er den dominerende følelse, der opleves inden der forbindes et navn eller objekt til angsten. Efter en transformation fra angst til frygt kan vi forsvare os imod frygten på forskellige måder - som Yalom skriver:

"Hvis vi kan omdanne en angst til en frygt for noget, kan vi lægge en selvbeskyttende strategi - enten ved at undgå det vi frygter - ved at søge forbundsfæller imod det - ved at finde magiske ritualer, der formilder det - eller ved at planlægge en systematisk fremgangsmåde til at neutralisere det" (Yalom 1998:54)

Objektretning kan altså ændre følelseskvaliteten fra angst til frygt.

Mødet med grundvilkårene er forbundet med angst fordi vi ønsker - det vi ønsker er rettet mod de eksistentielle grundvilkårs modsætning. Vi ønsker at være i nær relation med andre, vi ønsker idealer, mening og mål, vi vil frem for alt gerne leve og være i tryghed. Angsten opstår, når vi erfarer, at vi søger at undgå det uundgåelige. Fordi vi som mennesker er rettede mod grundvilkårenes modsætning, er der en modsatrettethed i den måde, vi som mennesker reagerer på, i erkendelsen af grundvilkårene. Når vi som mennesker erkender et af grundvilkårene, ser det ud som om vi bliver mere rettede mod det modsatte. Yalom citere Freud:

"Når muligheden for at nyde noget begrænses, stiger værdien af nydelsen" (Yalom 1998:41)

Denne modsatrettethed i forhold til grundvilkårene er vigtig at have for øje, når man sammen med klienten forsøger at kortlægge grundvilkårenes betydning for klienten. Eksempelvis kan klientens dødsangstoplevelse resultere i udødelighedsfantasier, eller pludselig religiøsitet. En terapeut må endvidere være opmærksom på,

"(...)at den primære angst i ren form sjældent er synlig. Det er selve formålet med forsvarsforanstaltningerne at yde indre camouflage" (Yalom 1998:123)

Som det vil fremgå af min case analyse, er det min oplevelse, at klienter kan opbygge sådanne forsvar mod grundvilkårene. Netop som en beskyttelse

imod en erkendelse af deres dødelighed. Dette kan ses som en reaktion på den nærdødsoplevelse, deres hjerneskade har været. Det er min oplevelse, at disse forsvar hæmmer en udfoldelse af deres livsmuligheder. En af Yaloms vigtige pointer i den henseende er, at det ikke handler om at nedbryde angsten eller forsvaret, men at forsone sig med angsten for grundvilkåret. En anden vigtig pointe fra ovenstående afsnit er, at vi ubevidst søger grundvilkårenes modsætning for at undgå konfrontationen med dem.

De efterfølgende afsnit vil redegøre for forsvaret imod de 4 menneskelige grundvilkår; Døden, friheden, isolationen og meningsløsheden. Hvordan det specifikke forsvar kan komme til udtryk, både klinisk og generelt.

8.3 DØDEN

Livet og døden er hinandens forudsætning. Konsekvensen af livet er døden. En tanke, der kan være ret skræmmende, hvis man dykker helt ind i den. For hvad er døden? Og hvordan reagerer vi på erkendelsen af dens uundgåelighed? Dette afsnit vil tage sit afsæt i understående tese, for slutteligt at komme ind på dens kliniske manifestation.

For at håndtere dødsangsten opbygger vi forsvar mod dødsbevidstheden. Yalom fortsætter:

”Disse forsvar bygger på fornægtelse, de former vores karakterstruktur, og hvis de er tilpasningshæmmende, fører de til kliniske symptomer. Psykopatologi er med andre ord følgen af ineffektive forsøg på at sætte sig ud over døden” (Yalom 1998:37).

Yaloms forståelse af forsvarerne imod dødsbevidstheden tager udgangspunkt i barnets måde at håndtere erkendelsen af sin og andres dødelighed. Barnets strategi er baseret på fornægtelse og kan enten have sit udspring i forestilling om at man er usårlig og/eller under evig beskyttelse af en endelig frelser. Disse to forestillinger er desuden kulturelt og mytologisk forankret i troen på diverse udødelighedssystemer og eksistensen af en personlig guddommelig kraft, der våger over os. Der er altså to grundlæggende forsvarsstrategier mod døden:

1. Dyb tiltro til sin egen særlighed og personlige usårlighed (individuation)

2. Troen på at der før eller siden vil vise sig en frelser (sammensmeltning)

Begge typer af strategi, troen på egen særlighed og troen på en endelig frelser, kan være tilpasningsfremmende. Men de kan også begge overbelastes og slides så tynde, at tilpasningsevnen bryder sammen, angsten siver igennem, og der opstår en psykopatologi (Yalom 1998).

Jeg vil i det efterfølgende anskue nogle af de udtryksformer, disse to strategier kan antage.

8.3.1 SÆRLIGHED

Oplevelsen af at være noget særligt er en igangsætter af megen handling og udvikling, men overfor selve eksistensens grænser, er vi alle lige. Det at udrette noget, at blive til noget, at skabe sig materiel velstand bliver en værensform som skjuler de dødelige spørgsmål, der rumsterer under overfladen. Forsvaret imod erkendelse kan antage mange former, og jeg vil i det følgende redegøre for fire forsvar, hvor troen på egen særlighed har til formål at skjule dødsangsten. Disse fire forsvar har selvfølgelig også en tilpasningsfremmende variant. De fire er:

- Tvangsmæssig heroisme. Henviser til ham som opsøger fare for at undfly den større fare i sit indre. Han som intet frygter fordi han, som alle andre, frygter intetheden. Individualisme med en ledsaget rædsel for ethvert tegn på egen menneskelig skrøbelighed.
- Arbejdsnarkomanen. Troen på at livet er en evig fremgang. Han projicerer sig selv ud i fremtiden, og kan på den måde føle sig udødelig, fordi hans fokus er den levede fremtid.
- Narcissisme. Troen på egen usårlighed ledsaget af en begrænset anerkendelse af andres rettigheder og særlighed. En manglende evne til at sætte sig i andres sted.
- Aggression og magt. Følelsen af egen begrænsning undgås ved at udvide sin magtsfære. Selvets angst for døden mindskes ved ofringen af den anden. Man køber sig fri med den andens "død". (Yalom 1998)

Selvom individuelle præstationer og troen på særegenhed for en tid kan virke forførende, er der en bagside af medaljen. Oplevelsen af at skille sig

ud fra mængden, at leve som et enestående isoleret væsen, at overgå omgivelserne og sine forældre kan også være skræmmende. Samtidig vil en erkendelse af, at livet ikke er en uendelig opadstigende spiral med individet i centrum, ofte resultere i en depression. Det at blive sin egen Gud er ensbetydende med at stå helt alene, man giver afkald på den udefra trøstende guds beroligende værn mod ens endelighed. Når troen på egen særegenhed ikke længere kan lindre angsten, er det muligt at vende sig mod en anden tro – troen på at der vil vise sig en personlig frelser (ibid.).

Case eksempel frk. A (særlighed)

I 6. session skille frk. A sig ud fra mængden som kæmpe, dette kan ses som en form for individuation og aggression. Fra et eksistentielistisk perspektiv kan det, at være en kæmpe, ses som troen på egen særlighed og usårlighed – en beskyttelse imod dødsangsten.

I 16. session fortalte frk. A, at hun efter flere selvmordsforsøg nu følte sig udødelig. Hendes oplevelse af usårlighed kan igen ses troen på egen særlighed. En beskyttende strategi imod dødsangsten. Samtidig er det en søgen mod grundvilkårets modsætning.

8.3.2 DEN ENDELIGE FRELSER

Dette fænomen har rod i vores kulturelle historie og udvikling. Ontogenezen gentager fylogenezen - Artens udviklingshistorie spejles i menneskets fysiske og sociale udvikling. Mennesket har i hele dets kendte historie klynget sig til troen på en personlig gud, en skikkelse der bestred de evner, som den givne kultur nu engang satte højt, som f.eks. det at være; omsorgfuld, modig, forsonlig eller vred, lunefuld samt andre dyder eller egenskaber. Vigtigst af alt i denne henseende er fantasien om, at der er en guddommelig frelser for den enkelte. Ingen kultur har nogen sinde ment, at mennesket var alene i en indifferent verden. Det har været kulturelt acceptabelt og værdsat at ofre sin frihed og sit liv for en tro på en konstrueret personificeret gudelignende skikkelse. Vi har på den måde gennem årtusinder overvundet angsten for døden. Troen på den endelige frelser er altså socialt accepteret som religion. Såvel som troen på egen særlighed, kan troen på en endelig frelser, resultere i tilpasningshæmmende adfærd eller blive til psykopatologi. Yalom fremføre en række kliniske temaer eller situationer i hvilken troen-på-enderlig-frelser forsvaret er brudt sammen og ikke længere virker fremmende. Disse er:

- Selvudslettelse. Indsnævring af personligheden og personlige potentialer. Som f.eks. at blive fastlåst i magiske ritualer.
- Passivitet. Overvinde døden ved ikke at leve.
- Afhængighed. At leve for en dominerende anden såsom ægtefælle, mor, far, kæreste, terapeut, religion, virksomhed eller institution, for på den måde at opnå beskyttelse og mening med livet. Forsvaret bryder sammen når den dominerende anden dør, afviser kærligheden eller viser sig for fejlbarlig og ikke kan længere kan tilbyde beskyttelse og mening.
- Vægtring imod at acceptere, at man er voksen. En manisk tro på at hjælpen er "derude".
- Depression i forbindelse med trossystemets sammenbrud.
- Dødelig sygdom. Sygdommens helbredelse er en udfordring af frelseren, og som ofte med et skuffende resultat. Resultater eventuelt i vredes- og forrædthedsfølelser imod den symboliserede frelser såsom terapeut, læge, Gud, eller andre.
- Selvopofrelse (masochisme). Giver en mulighed for at smelte sammen med overmennesket. At blive straffet er lig med at blive beskyttet. Smerten og underkastelsen, fysisk eller psykisk, har en symbolsk og magisk egenverdi.

Disse temaer giver sig selvfølgelig til kende på mange individuelle måder. Yalom tilføjer, at en stor del af det terapeutiske arbejde med klienter, der har et sygeligt stort behov for en frelser kommer til at handle om overføring (Yalom 1998:145).

Case eksempel frk. A (endelig frelser)

16. sessions fremkaldelsen af enhjørningen skete efter en samtale hvor frk. A gav udtryk for, at hun følte sig udødelig (bilag 3). Enhjørningen er en gammel mytisk figur, som i den kristne tro har symboliseret Jesus. Enhjørningen kan derfor, på linie med Jesus, ses som en frelser mod egen dødelighed. Der er eksistentielt set sket et skift. I 6. session var hun selv frelseren (som kæmpe), nu overgiver hun sig til en ydre frelser (enhjørningen/Jesus).

Frk. A syntes i 25. sessions fantasirejse, at det var rart at møde en som ikke troede, hun var død. Eksistentielt set handlede den fantasirejse om at mødes og tage afsked – dvs. sammensmeltning (med en frelser) og individuation (egen særlighed). Det, at hun bringer døden på banen, som noget hun ikke er, kan ses som, at han (vennen) frelser hende imod døden.

Case eksempel frk. B (endelig frelser)

I 16. session, hvor frk. B i fantasien er på rejse med en hund, oplever hun at kunne gøre sig usynlig og dermed også uden forpligtelser. At være uden forpligtelser er i princippet det samme som at være uden ansvar, og det at hunden også kan trøste, får mig til at se hunden som indre repræsentation af en frelser.

8.4 FRIHEDEN

Dette afsnit handler om den enkeltes frihed til at skabe sit eget liv, om friheden til at ønske, vælge og handle – og forandre sig. En eksistentiel forståelse af friheden knytter sig til den enkeltes ansvar for sit liv. Vi har som mennesker frihed til at vælge holdning overfor et hvilket som helst anliggende. Dette faktum giver os et personligt ansvar overfor den holdning vi vælger – og i denne sammenhæng også et ansvar for vores levede liv. At være sig sit ansvar bevidst betyder i denne sammenhæng, at mennesket erkender, at man selv skaber sit eget jeg, sin skæbne, sin livssituation, sine følelser og sine lidelser. En 'ikke-forholden-sig' er i princippet også en 'forholden-sig', som den enkelte i eksistentiel forstand må tage ansvaret for. Vi er altså ansvarlige, for det vi gør, men også for det vi undlader at gøre. En erkendelse af det personlige ansvar og frihed i fremtidige beslutninger er til tider vanskeligt og angstfremkaldende. En sådan erkendelse vil nemlig kræve en

ansvarsvederkendelse i forhold til det allerede levede liv. Ansvarsvederkendelsen kan siges at aktivere den eksistentielle skyldfølelse - et udtryk Yalom (1998) låner hos Heidegger. Den eksistentielle skyldfølelse handler om forsyndelser imod en selv, vi bærer både ansvaret og skylden for vort levede liv. Den eksistentielle skyld/samvittighed er den indre stemme, som kalder os tilbage, når vi har forsømt at realisere vore muligheder og autentiske potentiale. Den eksistentielle skyld er altså en positiv, konstruktiv vejviser rettet imod vores potentialer og muligheder.

Det, at vi har frihed til at vælge den ene mulighed frem for den anden, aktiverer angsten, fordi valget indebærer et fravalg. Disse ikke anvendte muligheder vil for altid være tabte - hvilket konfronterer mennesket med det personlige ansvar og livets forgængelighed. At vedkende sig sit personlige ansvar indebærer derfor også, at man selv må tage ansvaret fra den endelige frelser (ibid.).

Yalom beskriver hvorledes ansvarsundvigelsen kan manifesteres klinisk.

- Tvangsmæssighed. Den enkelte skaber en indre verden uden frihed, han lever under en uimodståelig, jeg-fremmed magts herredømme. Valget bliver på den måde elimineret.
- Ansvarsforskydning. Den enkelte undgår ansvaret ved at skyde ansvaret over på andre.
- Ansvarsfornægtelse som offer. Den enkelte opfatter sig selv som et uskyldigt offer for begivenheder, de i virkeligheden selv har foranlediget.
- Ansvarsfornægtelse, at miste besindelsen. Den enkelte mister kortvarigt besindelsen og har i den tilstand "lov" til at handle uansvarligt idet ingen, end ikke dem selv, kan holdes til regnskab for handlingen.

I terapeutisk sammenhæng er ansvarsvederkendelse vigtigt for som Yalom skriver:

"At tage ansvar er en forudsætning for terapeutisk forandring. Så længe man tror, at ens situation og problemer er forårsaget af et andet menneske eller en ydre kraft, tjener det jo ikke noget formål at tage fat på at forandre sig selv" (Yalom 1998:240)

Case eksempel frk. A (friheden/ansvaret)

Frk. A leder, i 1. session med gruppen, efter en anden film (narrativ). Dette kan ses som en flugt fra det eksistentielle ansvar. Ved at forlade den film hun selv er hovedperson i, vægrer hun sig imod tage at tage sin livshistorie eller narrativ på sig.

At hun faldt i søvn i 19. session ser jeg som helt naturligt – det gør jeg også tit i forbindelse med fantasirejser. Samtidig var det i denne session hun definerede sit personlig mål med terapien: "At blive bedre til at være alene og tage mere ansvar for eget liv" – at falde i søvn er, som jeg ser det, det samme som ikke at tage ansvar.

Frk. A ser sig selv udefra i 21. session og bliver forfærdet. Hun brød sig hverken om sit udseende eller væremåde. Rent terapeutisk er sådan en oplevelse et godt udgangspunkt for forandring, og den efterfølgende samtale kom da også til at handle om at tage ansvaret for og acceptere ens følelser - den eksistentielle frihed og ansvar.

I sessionen efter (22.) tager hun et symbolsk ansvar for eget liv ved at kalde det "min færge" (Færgen kan symbolisere hendes liv). Dette er en forandring i forhold til 8. session hvor hun også var på en båd, men der kaldte hun den ikke "min båd".

Case eksempel frk. B (friheden/ansvaret)

I 13. session siger frk. B om et landskab, at: "der er frihed for alt, ikke bundet til noget". Dette udsagn kan ses som en erkendelse af den eksistentielle frihed.

I 24. session udtrykker frk B i samtalen en vrede over sin skæbne og overfor sin skæbnegud. Skæbneguden blev genstand for hendes vrede, men ved at give guden ansvaret for hendes skæbne frasagde hun også sin mulighed for selv at tage ansvaret for sit liv.

8.5 EKSISTENTIEL ISOLATION

Det er skræmmende at erkende, at vi som individer er skarpt afgrænsede både fysisk og psykisk. Det enkelte individs oplevelser kan måske formidles videre verbalt eller på en anden måde, men den specifikke oplevelse vil for altid være afgrænset til det enkelte menneske. Lige meget hvor tæt

mennesket føler sig forbundet til omverdenen, vil det altid være menneskets personlige glæder, sorger og beslutninger. Der er ingen, der kan leve for én eller påtage sig de lidelser, der er forbundet med at leve. Eller på en anden måde - det jeg oplever, vil altid være mine mentale konstruktioner, som ingen anden har adgang til, jeg må derfor selv bære og tage ansvaret for mine oplevelser.

Yalom skelner mellem tre typer eller måder at opleve isolation; Intrapersonel, Interpersonel og Eksistentiel isolation. Den intrapersonelle isolation er den tilstand, hvor et individ fraspalter eller isolerer dele af sig selv i sit mentale og fysiske liv. Denne tilstand, isolering, ses i psykoanalysen som et udtryk for tidligt erhvervet selv-patologi. Yalom udvider udtrykket til også, på det eksistentielle plan, at vedrøre menneskets forholden sig til sit 'egentlige selv' - sat over for et 'uegentligt selv'.

"Man taler således om intrapersonel isolation, når som helst en person undertrykker sine følelser eller behov, tager det, man skal gøre eller bør, til sig som sine egne ønsker, mistror sin egen dømmekraft eller døver sine egne potentialer" (Yalom 1998:374)

Leves livet som en 'man', vil Yalom betegne det som en intrapersonel isolation, fordi menneskets følelser, behov og potentialer forbliver isoleret i mennesket (Yalom 1998).

Den interpersonelle isolation omhandler interaktionen mellem individ og anden, eller mere præcist fraværet af interaktion. Oplevelsen af interpersonel isolation knytter sig til ord som: Ensomhed, forladthedsfølelse, utilstrækkelighed og oplevelsen af afvisning. Årsagen til oplevelsen af interpersonel isolation kan være en fysisk alene-væren, men årsagen kan også være fravær af tilfredsstillende, gensidig følelsesmæssig eller kognitiv kontakt mellem mennesker, som rent fysisk er sammen.

Den eksistentielle isolation betegner Yalom som oplevelsen af, at der er en

"(...)uovervindelig kløft mellem en selv og ethvert andet væsen" (Yalom 1998:375)

Den kognitive begribelse af, at der er svære forhold i livet, som den enkelte er alene om, eksempelvis at forholde sig til de grundlæggende livsvilkår, medfører eller inkluderer en erkendelse af den eksistentielle isolation. Det senhjerneskadede menneske fornemmer den eksistentielle isolation, når det begynder at sande, at hun er den eneste, der kan begribe den smerte, hun

føler. Hun må selv bære og udholde sit liv og død og selv være den, som finder meningen i smerten.

I klinisk forstand er oplevelsen af den eksistentielle isolation knyttet til større gennemgribende angstopplevelser af, at alting mister sin form, går i opløsning og forsvinder - mennesket er alene i verden, ensomt, hjælpeløst og grundløst (Yalom 1998).

Case eksempel frk. A (isolationen)

Frk. A oplever aleneheden som noget ubehageligt i de første 5 sessioner. I fantasirejsen mærker hun, og kredser om, behovet for at være i en andens selskab. Dette kan ses som en reaktion på hendes kærestes nylige bortgang - hun mærker den interpersonelle isolation. Det kan også være, at hun i fantasien bliver konfronteret med angsten for den eksistentielle isolation.

1. sessions fald ned gennem universet, kan ses som en form for gåen i opløsning og forsvinden - at hun som menneske er alene i verden, ensomt, hjælpeløst og grundløst. Hun beskriver oplevelsen som okay, hvilket kunne tyde på, at hun i det givne øjeblik affandt sig med eller accepterede grundvilkåret. Hun har i 33. session en lignende oplevelse af at falde alene gennem universet, men denne gang ender faldet i et rum, og hun finder ro. Endnu en bevægelse i retning af en accept af grundvilkåret.

At hun i 12 session, i forbindelse med snowboarding, syntes det var okay at være alene, skyldtes måske, at hun kunne mærke sin krop og jorden under sig, at hun ikke var bange for at forsvinde væk i aleneheden.

14. sessions genkaldelse af barndomshjemmet sker i en form for aleneværen som opleves som værende okay.

Case eksempel frk. B (isolationen)

Det virker som om Frk. B er afklaret omkring den eksistentielle isolation. For det første er hun stort set alene i alle fantasirejserne, og det virker som om hun har det godt i denne alenehed. Derudover har hun i 3. session et indre billede af, at andre mennesker er afskåret fra hende, fordi de hver især er i sæbebobler. Hun sagde, de kan være der sammen men uden at de rører hinanden. I 12. session siger hun desuden: "Det var en solorejse - jeg er åben overfor andre, men kan kun klare mig selv". Dette kan tolkes i retning af, at hun har erkendt, at hun må bære/klare sin skæbne alene. En afklarethed angående den eksistentielle isolation.

8.6 MENINGSLØSHEDEN

Vi står som mennesker overfor et dilemma – hvordan skal et væsen som mennesket, som behøver mening, finde mening i et univers, som ikke synes at have nogen på forhånd given mening? Et dilemma som bliver endnu mere tydeligt, hvis man som senhjerneskadet befinder sig i en situation som synes uden mening. Mange af de mennesker, der opsøger terapeutisk hjælp, har tabt eller kan ikke finde meningen med deres liv (Yalom 1998; Fog 2000). Jeg vil i dette afsnit belyse begrebet mening og dets kliniske implikationer.

Tabet af, eller manglende mening, er angstudløsende, fordi vi som mennesker søger mening på alle niveauer af tilværelsen. Vi ønsker struktur på det ustrukturerede, vi ønsker at se verden som figur-grund, vi har brug for at have en forståelse af de overordnede sammenhænge, brug for at det hele giver mening¹⁷ (Yalom 1998; Fog 2000). I de tilfælde hvor det lykkes, er resultatet en oplevelse af en sammenhængende verden bestående af et jeg, et du og den verden vi lever i. En virkelighed struktureret og motiveret af regler, holdninger og værdier, der synes naturgivne og indlysende (Hansen 1998). At skabe mening kan ses som det mentale aspekt af væren-i-verden. Menneskets formende modspil til fænomenverdens formløshed. Men angsten kan stadig udløses ved erkendelsen af, at der ikke er nogle på forhånd givne svar på spørgsmålene; Hvad lever jeg/vi for?, Hvad er livets mening?, Hvorfor er jeg/vi til?, Hvilke regler skal jeg/vi leve efter?

Meningen med livet kan angribes fra flere niveauer. Man kan spørge om, hvad livets mening er? – her søger man kosmisk mening. En kosmisk mening forudsætter, at der findes en plan for og over den enkelte. Begrebet henviser til en magisk eller åndelig verdensorden.

Hvis man spørger, hvad meningen er med mit liv? – søger man en timelig mening. Denne mening er rent verdslig, og forudsætter ikke en kosmisk mening (Yalom 1998). Det er på dette niveau det terapeutiske arbejde udføres (Fog 2000).

Hvis den enkelte har en kosmisk mening, vil det oftest være sådan, at den timelige mening er at fuldbynde eller leve i harmoni med ens kosmiske mening. Der findes i samfundet allerede en bred vifte af kosmiske meningskabeloner, mennesket kan passe sit liv ind i – og derved får den enkelte i de fleste tilfælde også en timelig mening. Men det sker at systemet bryder

¹⁷ Jf. gestalt terapien, logoterapien, og nyere neuropsykologisk forskning som viser at al perception organiseres i mønstre (Yalom 1998:488)

sammen, og den kosmiske mening ikke længere giver mening, som f.eks. når den enkelte opgiver sin tro på den endelige frelser.

Mange finder deres kosmiske mening ved at adoptere en af de allerede eksisterende religioner. De fleste religioner bygger på alment godtagede værdier og giver den enkelte et ideal, formål, mål og mening med livet. Jeg kunne her bruge lang tid på at diskutere filosofiens syn på religion, men da dette ikke er målet i denne opgave, må dette vente til en anden gang. Jeg vil dog, for egen regning, indføre det argument, at mennesket i religionen kan fralægge sig sit personlige ansvar og frihed. Dette standpunkt underbygges af sprogbrug som: 'Om Gud vil', '..er i Guds vold', og for den sags skyld også hele 'Fader vor'. Denne ansvarsundvigelse er i terapeutisk sammenhæng problematisk, idet personlig forandring forudsætter, at klienten erkender sin frihed til at tage ansvaret for sin oplevelse og sit liv. Samtidig må jeg erkende, at de fleste religioner giver en ramme for en spirituel mening, som i en krisesituation kan være en uvurderlig støtte.

En af de kvaliteter jeg ser ved Yaloms forståelsesramme er, at det på metaniveau er værdineutralt. På det antropologisk psykologiske niveau er angsten et fælles dynamiskskabende anliggende, udløst af grundvilkårene. Mens han på det personlige psykologiske plan overlader opgaven, med at forholde sig til livet, til det enkelte menneske. Denne værdistruktur gør den eksistentielle psykoterapi egnet til psykologisk arbejde på tværs af kulturskel. I nutidens multikulturelle samfund, kan værdifriheden ses som en værdi i sig selv.

Sammenfattende kan siges, at mennesket har behov for både strukturelt og værdimæssigt at skabe et selvbillede som er klart, sammenhængende og konstruktivt. Dette er en forudsætning for at kunne orientere sig og handle konstruktivt i verdenen. Grunden til at det er vigtigt med en bevidst forholden sig til de eksistentielle temaer, er på længere sigt at undgå at bruge energi på at undgå konfrontationen med dem. Sagt med andre ord er det vigtigt, at kommer overens med at man skal dø, at man har et ansvar og en frihed, at individet er isoleret, og derfor må bære sine lidelser alene, og at mening og meningsløshed er noget vi individuelt oplever og skaber.

Case eksempel frk. A (meningen)

I 27. session bliver hun konfronteret med meningsløsheden. Hun kunne ikke finde nogen mening i det liv hun lever om to år og valgte derfor at drage længere ud i fremtiden.

I 31. session sagde frk. A at hendes hjerneskade er en straf, fordi hun kørte på andre med handicaps. Dvs. hun finder meningen med sin hjerneskade, ved at give en ydre kraft (skæbnen) ansvaret den. I virkeligheden var det hende selv, som tog stoffer og derfor fik hjertestop, hvilket forståeligt nok kan være hårdt at tage ansvaret for og finde en dybere mening med. Temaet berører også ansvar/frihed og viser, hvor svært det kan være at vedkende sig ansvaret for egne handlinger.

Case eksempel frk. B (meningen)

I 30. session omhandler samtalen den mening frk. B kan finde i, at hun har fået en hjerneskade. Frk. B fortalte, at meningen med hendes ulykke kunne være, at hun skulle bruge sit liv på at male, læse og skrive digte. Dette emne fortsætter i 31. session, hvor frk. B i fantasirejsen sagde, at det gav mening for hende at åbne sin sjæl op for musikoplevelsen. Musikken gik i hendes hjerte, og hun konkluderede, at en meningsfuld oplevelse for hende er en, hun har været følelsesmæssig engageret i. Hun arbejder i begge sessioner med mening på et personligt plan.

8.7 KAPITLET OPSUMMERET I FORHOLD TIL DET KLINISKE ARBEJDE

At forholde sig til døden, friheden, isolationen og meningsløsheden kræver selvfølgelig en vis kognitiv kapacitet. Jeg er overbevist om, at såfremt det senhjerneskadede menneske kan forholde sig til sin eksistens, vil det gøre det - enten bevidst eller ubevidst. Dette fordi hjerneskaden har sat dem i en situation, hvor grundlaget for deres eksistens er blevet aktualiseret. For at imødekomme det senhjerneskadede menneske mener jeg, at det er vigtigt ikke at undgå samtaler vedrørende eksistensgrundlaget. Hvis terapeuten ikke magter, at se de eksistentielle grundvilkår i øjnene, vil han heller ikke formå at hjælpe klienterne til accept af eksistensens grundvilkår.

De klienter, jeg har haft i terapi, har alle kunnet reflektere. Den kognitive forholden sig til grundvilkårene har primært foregået i samtaledelen. Fantasirejserne har, for de flestes vedkommende, også haft et underliggende eksistentielt tema. Klienterne har i fantasirejsen gjort sig nye erfaringer med deres eksistentielle situation, som vi igen har kunnet forholde os til verbalt.

Mht. klienternes eksistentielle temaer har det bevidste arbejde med temaerne måske været med til at fjerne noget af den angst, som tidligere har været knyttet til erkendelsen af det personlige ansvar og frihed. Det virker som om både frk. A og B har fået et større mod på at tage ansvar for eget liv. Frk. A er f.eks. for nyligt begyndt som handicaphjælper i en svømmeklub og frk. B tager ansvar for eget liv i den forstand, at hun nu har erkendt, at hun resten af livet vil være afhængig af hjælp udefra. Jeg oplever desuden at frk. Bs erfaringer med følelsen af håb, i forbindelse med fantasirejserne, har været med til at øge hendes engagement i sit liv.

Min problemformulering gik på, at belyse hvorledes de eksistentielle temaer tog sig ud i forbindelse med mit arbejde. Jeg har i identificeringen af disse primært fokuseret på dissens udtryk i forbindelse med fantasirejsen. Dette selvom samtalerne i flere sessioner har handlet om forholdet til døden og ansvaret for eget liv, og isolationen i den forstand at klienterne i deres nuværende situation oplever sig afskåret fra sociale oplevelser og muligheder, som var til stede i deres tidligere liv. De temaer, jeg ud fra fantasirejserne har kunnet identificere, stemmer overens med de temaer, jeg har kunnet fornemme fra samtalerne i gruppen. Det er min oplevelse, at denne forholden sig til den personlige eksistens, har iværksat en positiv bevægelse i retning af et mere udadvendt og aktivt liv hos både frk. A og B. Det styrkede kerneselv kan tænkes have støttet frk. A og B i deres forholden sig til de eksistentielle temaer.

Inden jeg konkluderer på min problemformulering vil jeg anskue specialet gennem et sæt metateoretiske briller.

9. METAPERSPEKTIVERING

Jeg vil nu, for at lave endnu en runde på den hermeneutiske cirkel, anskueliggøre og opsummere de foregående kapitler gennem en ganske ny metamusikterapiteori, nemlig den Henrik Rydahl præsenterer i sit speciale Musikterapeutiske Narrativer (Rydahl 2003). Jeg vil med dette kapitel skabe et samlet overblik over specialet. Dvs. de eksistentielle grundvilkårs udtryk, de forskellige selvoplevelsesdomæner og mit kliniske musikterapeutiske arbejde med senhjerneskadede. Dette vil jeg gøre ved at forholde den gennemgæede teori og praksis til de metateoretiske begreber Rydahl stiller op. Rydahls model er en meta-teori, hvilket betyder, at den kan bruges til at betragte teori og praksis fra et metaperspektiv.

Rydahls model beskriver to oplevelsesfelter/rum: Det intrapsyiske som er det personlige rum inde i mennesket. Og det intersubjektive som er det rum, hvori al mellemmenneskelig udveksling sker.

Rydahl beskriver det på følgende måde:

”Det intersubjektive felt er det mellemmenneskelige rum, som giver adgang til det intrapsyiske rum hos andre, og som gør, at andre får adgang til mit. Det er her, jeg kommunikerer mine følelser og tanker, og det er her, jeg diskursivt og intuitivt fornemmer andre menneskers følelser og tanker.” (Rydahl 2003:62)

Overordnet kan specialets kapitler betragtes på følgende måde: Mit kliniske arbejde (kap 3) foregår i det intersubjektive rum, men har målsætninger af intrapsykisk karakter (hukommelsestræning og selvværd m.m.). Det kapitel, som redegør for klientgruppen (kap. 4), beskriver en række intrapsyiske processer, som f.eks. hvordan det kognitive og det affektive arbejder sammen, og hvad der sker i hjernen, når vi hører musik. Sterns teori (kap. 7) beskriver den subjektive selvoplevelse, hvilket tilhører det intrapsyiske rum. Hans beskrivelse af selvoplevelsen tager dog udgangspunkt i interpersonelle dynamikker. Dvs. han når frem til sin beskrivelse af selvdomænerne ved at se på observationer fra det intersubjektive rum. På baggrund af observationer i det intersubjektive rum reflekterer han over, hvordan den intrapsyiske selvoplevelse er. Den eksistentielle tanke og psykoterapi (Kap. 8) tager udgangspunkt i det intrapsyiske rum. Dvs. individets egen intrapsyiske oplevelse af meningen, døden, isolationen og friheden. Samtidig betragter Yalom grundvilkårenes udtryk i det intersubjektive rum i kraft af

kliniske manifestationer. Rydahls model kan, fordi alle teorierne bevæger sig i enten det intrapsyiske eller det intersubjektive, bruges til at skabe en metaforståelse af kap. 3, 4, 7 og 8.

Jeg vil i det efterfølgende, først overordnet præsentere Rydahls metamodel. Dernæst vil jeg uddybe begreberne fra modellen. Herefter vil jeg anskue klientgruppen (kap.4) gennem modellen, dernæst Sterns selvoplevelsesdomæner (kap.7), slutteligt Yaloms grundvilkår (kap.8). Herefter vil jeg anskue mit kliniske arbejde (kap. 3) gennem modellen, dette vil jeg gøre med kap 4, 7 og 8 i mente. Alt dette har til formål, på metaniveau, at anskueliggøre, hvorledes de forskellige teorier udspiller sig og kan supplere hinanden i forhold til den kliniske praksis. Kapitlet bevæger sig således fra metaplan, gennem hypoteseplanet, for til sidst at forholde det gennemgåede til dataplanet. Kapitlet er inddelt på følgende måde:

1. Introduktion til, og begrebsafklaring af Rydahls metamodel (s.90-95)
2. Kapitlet om klientgruppen set gennem Rydahls model (s.95-96)
3. Sterns seks selvdomæner set gennem Rydahls model (s.96-98)
4. Yaloms grundvilkår set gennem Rydahls model (s.98-101)
5. Kl.grp., Stern, Yalom i forhold til mit kliniske arbejde, alt sammen set gennem Rydahls model (s.101-104)

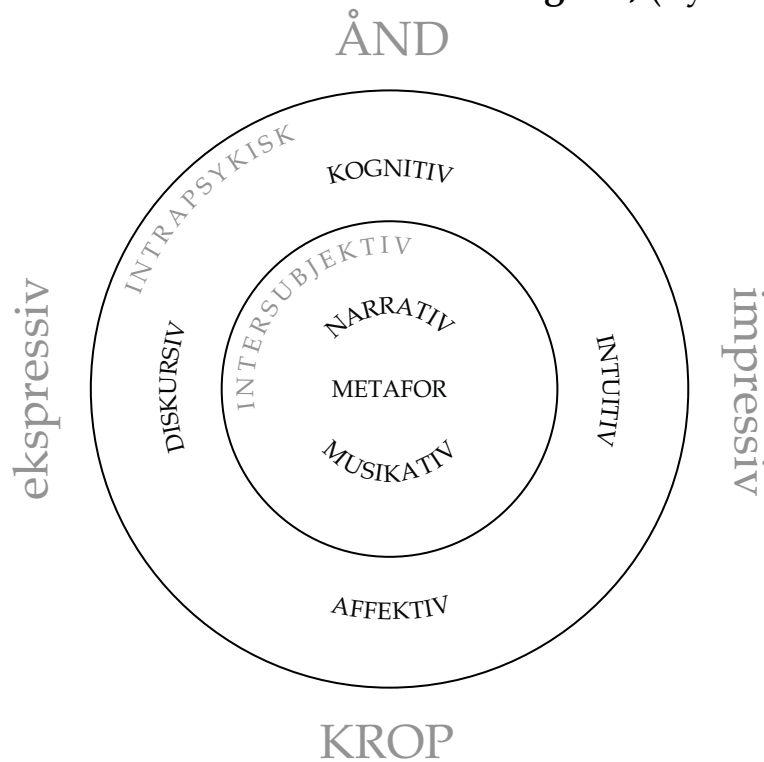
9.1 RYDAHLS MUSIKATIVE NARRATIVE METAFOR-MODEL

Rydahls model tager udgangspunkt i den subjektive oplevelse, og er bygget op omkring tre oplevelsesrum; 1. det intrapsyiske, 2. det intersubjektive samt 3. 'ånd-krop og det impressive-ekspressive' som to spændingsfelter. Han har indplaceret disse begreber i en model som ses overfor (Fig. 4).

I modellens centrum ses det intersubjektive rum, hvor det narrative og det musikative er bundet sammen af metaforen. Derpå kommer det intrapsyiske rum med spændingsfelterne det kognitive – affektive og det diskursive – intuitive. Det er vigtigt at bemærke, at det intersubjektive rum er placeret inden i det intrapsyiske. Dette er gjort for at indikere, at det intersubjektive opleves på intrapsyisk plan. Disse to rum er placeret i det relationelle spændingsfelt mellem krop - ånd og ekspressiv – impressiv. Figuren kan,

i kraft af at det er en meta-model, bruges som et kort til at øjensynliggøre hvor andre teorier befinder sig.

Figur 4, (Rydahl 2003:67)

9.2 DET INTRAPSYKISKE RUM

Det intrapsyke rum er menneskets indre private rum hvor; kroppen og følelserne sanses, bevidstheden arbejder og transcenderer, meninger dannes eller opleves via intuition, diskurs, det kognitive eller det affektive (Rydahl 2003). Det intrapsyke rum huser de psykiske processer, som foregår i mennesket, og som i en terapisituation kun er observerbar i det omfang, de udspilles i det intersubjektive rum. De intrapsyke processer kan kun observeres i det omfang, at de har et intersubjektigt udtryk, og det er det udtryk, terapeuten i terapien kan forholde sig til.

Rydahl opstiller 2 spændingsfelter som arbejder i det intrapsyke;

1. Det diskursive og intuitive spændingsfelt i meningsdannelsesprocessen

2. Det kognitive og det affektive

9.2.1 DISKURSIV - INTUITIV

Det diskursive kan betragtes som den mening, vi kan skabe med sproget eller den analytiske tænkning. Det intuitive kan betragtes som det umiddelbart at fornemme en mening eller helhed uden en forudgående analyse. Det diskursive og intuitive er altså to sider af samme mentalproces, nemlig meningsdannelsen. Oplevelsen af meningen opstår således i spændingsfeltet mellem det diskursive og intuitive. Nogle gange oplever vi, at meningen i en given situation opstår intuitivt, andre gange kræver det, at vi analyserer på baggrund af vore diskurser (Rydahl 2003). De to yderpunkter er ikke at betragte som modsætninger, men som to komplementerende grundlæggende dynamikker i meningsdannelsesprocessen. Lige meget hvor analytisk (diskursiv) tænkende et individ er, så vil en given analyse altid bygge på en række ubevidste (intuitive) valg. Omvendt vil en intuitiv oplevelse være påvirket af ens diskurser (ibid.).

9.2.2 KOGNITIV OG AFFEKTIV

I det intrapsyiske rum finder vi desuden spændingsfeltet mellem tankerne og følelserne eller med andre ord det kognitive og affektive. Traditionelt set er det kognitive og det affektive blevet betragtet som to separate systemer både mentalt og neurologisk. Det kognitive har haft sæde i cortex og det affektive i det limbiske system (Gade 1999). Men som jeg var inde på i kap. 4.0.4 har neurologen Antonio Damasio påvist, at det affektive og det kognitive ikke er to uforenelige størrelser, men to oplevelseskvaliteter knyttet til et og samme system i hjerne og krop, og som tilsammen spiller en vigtig rolle i vores adfærd og oplevelse. Individet oplever dog spændingsfeltet mellem det kognitive og affektive som værende meget reelt. Eksempelvis det at tænke eller sige noget, og samtidig føle noget andet. Den terapeutiske opgave består af samme årsag, som oftest i at hjælpe klienten med at skabe en forståelsesramme for det kognitive og det affektive – at få den intrapsyiske oplevelse af det affektive og kognitive til at give mening.

9.3 DET INTERSUBJEKTIVE RUM

Det intersubjektive rum er det kommunikative rum, hvor den mellemmenneskelige udveksling af intrapsykisk materiale sker. Det er i dette rum, at mennesket verbalt og nonverbalt kommunikerer sine tanker og følelser. Det

er også her, at mennesket diskursivt og intuitivt oplever andre menneskers tanker og følelser. Det er med andre ord i dette rum, vi møder andre mennesker, dvs. det også er i dette rum musikterapien foregår. I aktiv musikterapi foregår kommunikationen både på et narrativt og musikativt plan (Rydahl 2003). I receptiv musikterapi foregår den musikative kommunikation mellem klient og terapeut mere indirekte. Det musikative vil, som oftest, have en rolle som igangsætter af forskellige intrapsyriske processer. Fordi terapeuten udvælger musikken med dette formål, kan han siges at kommunikere musikativer til klienten. Den direkte kommunikation mellem klient og terapeut vil i receptiv musikterapi dog primært foregå i det narrative.

9.3.1 DET MUSIKATIVE

Rydahl præsenterer et nyt begreb: Det musikative selv som er at forstå som det præ- eller nonverbale selv (jf. kap 7 og Stern 1985/2000). Den selv-verden hvor brug af ord vil reducere oplevelsen. Den indre tilstand mennesket kommunikerer, når det f.eks. danser, tegner eller spiller musik. Den kommunikation som foregår umiddelbart og med direkte forbindelse til og fra kroppen og det affektive. Denne forståelse af mennesket som grundlæggende musikalsk har sin rod i Sterns (1985/2000) teori om barnets interpersonelle univers og i Trevarthens (1997) tanker om, at musik på mange niveauer bevæger os, fordi der er klare paralleller mellem menneskets indre organisation og strukturering og musikkens organisation (Rydahl 2003).

9.3.2 DET NARRATIVE

En anden del af det intersubjektive rum er samtalen, der hvor det narrative selv bliver ekspliciteret.

Som jeg allerede har været inde på i forbindelse med gennemgangen af Sterns teori er det narrative selv et tidligt grundlagt selvoplevelsesdomæne. Den narrative konstruktion kan beskrives som den måde, vi giver virkeligheden en fortid, nutid og fremtid. Det er i den narrative selvforståelse, at livet får en form for mening eller retning. Om dette skriver socialkonstruktivisten Kenneth Gergen:

"I stedet for at se vores liv som bare den ene fordømte ting efter den anden, formulerer vi en historie, hvor begivenhederne i vores liv hænger systematisk sammen og bliver forståelige ud fra deres placering i en sekvens eller i en proces, som udspiller sig... Vores identitet er således ikke en pludselig eller mystisk begivenhed, men et forståeligt resultat af en livshistorie(...) en sådan narrativ sam-

menhæng er af afgørende betydning for at give livet en form for mening og retning" (Gergen 1997:191)

Vi anvender det narrative til at skabe sammenhæng eller mening mellem vores oplevelser. Da narrativer typisk er en redegørelse for et reelt indre eller ydre handlingsforløb, vil et narrativ typisk også skabe en forventning om fremtidige begivenheder (Gergen 1997).

9.3.3 METAFOREN

Metaforen er her at forstå som kondenseringen og sprogliggørelsen af en indre tilstand i symboler og analogier. Metaforen er bindeledet mellem de nonverbale oplevelsestilstande og den narrative forståelse. Bonde et al (2000) beskriver det således:

"Psykologisk set giver metaforen os mulighed for at (om)skabe og (ny)udlægge vor livsverden ved at hente mening fra et område af tilværelsen og overføre det på en anden. Metaforen er altså en speciel 'transport af struktur', som mennesket benytter i sin erkendelsesproces" (Bonde et al 2000:134)

Det narrative, metaforen og det musikative danner hele vort levede sprog. Rydahl beskriver det på følgende måde:

"Det narrative er en deduktion af metaforen, mens det musikative er metaforens induktion – eller: Den narrative metafor beskriver det musikative, mens den musikative metafor orkestrerer det narrative" (Rydahl 2003:66)

9.3.4 ÅND - KROP OG DET IMPRESSIVE - EKSPRESSIVE SPÆNDINGS-FELT

Denne del af Rydahls model er åben for fortolkning. Han gør det således klart, at han kun afstikker rammerne og lader den endelige definition af dette felt være op til den enkelte. Rydahl skriver:

"Det skal dog være op til den enkelte, at bestemme hvad og hvordan ånd og krop, ekspressiv og impressiv skal skildres og i hvilken narrativ indpakning, man ønsker at præsentere dem i" (Rydahl 2003:65).

Jeg vælger i min narrative indpakning at støtte mig til Martin Heidegger. Som jeg nævnte i kap. 8.1 betrager Heidegger spændingsfeltet mellem krop og ånd som en polariseret enhed, hvor mennesket er på en og samme tid

uløseligt bundet til verden (kroppen) og på samme tid adskilt fra den (ånden). Vores personlige liv skabes således i et konstant mod- og medspil mellem disse polariteter (jeg og verden eller kroppen og ånden)(Hansen 1998).

Med hensyn til det impressive – ekspressive handler det om den udveksling, der er på alle niveauer af relationen. Det være sig relationen til verden eller som her relationen mellem klienterne og musikterapeuten. I musikterapien modtager vi eksempelvis narrativer og musikativer (det impressive), og vi giver narrativer og musikativer (det ekspressive).

Jeg vil i det kommende afsnit anskue de i kap. 4, 7 og 8 gennemgåede teorier (hypoteseplan) gennem Rydahls model (metaplan). Til sidst vil jeg, ved at inddrage kap. 4, 7 og 8, plus den kliniske praksis (kap. 3) og dele af analysen (dataplan), give en metaforståelse af specialet. En bevægelse fra metaplan til dataplan.

9.4 KLIENTGRUPPEN (KAP. 4) SET GENNEM RYDAHLS MODEL

Kap. 4 bevægede sig igennem en lang række af områder startende med en bred indføring i årsagerne til hjerneskader og de symptomer og terapeutiske temaer, som oftest følger. Dernæst diskuterede jeg de terapeutiske konsekvenser af en hjerneskade i de netværk i hjernen, som har med det affektive og det kognitive at gøre. Slutteligt anskuede jeg musiks påvirkning af hjernen.

Set gennem Rydahls model er årsagerne til hjerneskade; apopleksi, traumer, iltmangel mm., at se som forskellige måder kroppen/ånden kan gå i stykker på. Symptomerne; apraksi, afasi, kropsforstyrrelser mm., er at se som den måde det hjerneskadede menneske opleves i det intersubjektive rum. Opdelingen af funktioner i de to hjernehemisfærer kan i Rydahls model betragtes på følgende måde: Højre hjernehalvdel varetager de funktioner som har med analyse, kodning, logikken at gøre dvs. det diskursive. Venstre hjernehalvdel varetager oplevelsen af helheden, billeder og det abstrakte indtryk, dvs. det intuitive. Rydahl har understreget dette ved at placere det diskursive i højre side af modellen og det intuitive i venstre side (fig. 4).

Scheibys musikterapeutiske temaer for senhjerneskedede (kap. 4.0.3) beskrev en række intrapsyriske oplevelser af både kognitiv, affektiv, intuitiv og diskursiv karakter, som alle på forskellig vis kan være indeholdt i musikterapien.

I afsnittet om neurologen Damasio (1999) så vi hvorledes han, ved at se på senhjerneskedede mennesker med skader i nogle bestemte områder af hjernen, har skabt en forståelse for, hvorledes det affektive og det kognitive i det intrapsyriske arbejder sammen. Jeg tænker også, at det intuitive og diskursive kan svare til de intrapsyriske processer Damasio beskriver. Idet det affektive aspekt af det kognitive kan beskrives som det intuitive. Og bevidst logisk kognition kan beskrives som diskursiv tænkning. Denne opdeling skal dog ikke forstås som to modpoler. Ingen kognition uden affekter og vice versa, og ingen intuition uden diskurs og vice versa.

I kap 4.1 diskuterede jeg de terapeutiske konsekvenser af en hjerneskade i nogle specifikke hjerneområder. I det intersubjektive rum vil den type hjerneskader Damasio beskriver f.eks. påvirke evnen til at frigøre det affektive udtryk og evnen til at fastholde en kognitiv beslutning over tid. Jeg kom også ind på, at den intrapsyriske oplevelse af det affektive sker via neurale netværk, som har deres udspring i kroppen.

Slutteligt så jeg på forskellige aspekter af det musikative på intrapsyriske plan. Jeg diskuterede, om der findes musikative netværk i hjernen, og hvordan det at lytte til eller spille musik kan være med til at skabe nye hjernestrukturer, samt frigøre lagret hukommelsesmateriale m.m.

9.5 STERNS SEKS SELVDOMÆNER SET GENNEM RYDAHLS MODEL

Den del af Sterns teori jeg har fokuseret på, beskriver den subjektive selvoplevelse, dvs. oplevelsen i det intrapsyriske rum. Stern beskriver i sin bog også på hvilken måde den subjektive oplevelse af - og interaktionen med, omverdenen kan tænkes at være organiseret i det intrapsyriske, i form af repræsentationsskemaer eller RIG'er (Repræsentationer af Interaktioner der er blevet Generaliserede)(Stern 1985/2000). Jeg har valgt ikke at bevæge mig ind på dette område af hensyn til min problemformulering. Jeg vil der-

for kun betragte de allerede gennemgåede selvdomæner gennem Rydahls model.

Som tidligere nævnt er de af Stern beskrevne selvdomæner til stede hele tiden, og livet igennem, og de er alle en del af individets impressive og ekspressive verden. Dvs. oplevelsen af, og udtrykket i det intersubjektive rum.

I Sterns teori handler det narrative selvdomæne om den verbale relation i ord og fortællinger, hvilket svarer til det narrative i Rydahls model. De præverbale selvdomæner (emergent selv, kerneselv, kerneselv-sammen-med-en-anden og intersubjektive selv) omhandler relationen på andre måder så som kropssprog, visuel kontakt og lyd, hvilket svarer til det musikative i Rydahls model.

9.5.1 DET NARRATIVE OG DET VERBALE DOMÆNE

Som jeg kort var inde på i kap 7.1.6 opstår narrativer i en slags konstruktionsproces, hvor det narrative domæne anvender dele af de andre domæner i konstruktionen. Ifølge Stern (1985/2000) har narrativer til formål at skabe struktur og mening i det levede liv. Dette både i det intrapsyriske og intersubjektive rum. I Rydahls model kan det narrative selvdomæne betragtes som den verbale impressive og ekspressive udveksling i det intersubjektive rum. Det verbale selvdomæne kan i Rydahls model betragtes som en forudsætning for det narrative. Endeligt er metaforen, fra Rydahls model, en form for kondenseret narrativ, som kan være en bærer af både mening og struktur

9.5.2 DET INTERSUBJEKTIVE-, KERNESELV-SAMMEN-MED-EN-ANDEN- OG KERNESELVDOMÆNET

Det intersubjektive-, kerneselv-sammen-med-en-anden- og kerneselvdomænet findes alle i en nonverbal ekspressiv og impressiv form. De kan derfor alle udtrykkes og opleves umiddelbart i det musikative "sprog". Disse tre selvoplevelsesdomæner kan også udtrykkes i verbal og narrativ form, dette sker gennem det verbale og narrative selvdomæne. Jeg var i kap. 7.1.6 inde på den splittelse, der kan være imellem den narrative/verbale oplevelse og den levede oplevelse. Metaforen kan ses som bindeledet mellem disse to oplevelseskvaliteter.

Det intersubjektive selvdomænes ekspressive og impressive præverbale form, har at gøre med måden hvor på individet udtrykker og oplever sig

selv, i det intersubjektive rum, f.eks. evnen til at udtrykke og opleve: Fælles opmærksomhed, andres og egne hensigter samt evnen til at aflæse andres affektive tilstand.

Kerneselv-sammen-med-en-andendømet tilkender sig i det intersubjektive rum ved individets evne til at være i samklang med omgivelserne. Samt, i det intersubjektive rum, at kunne opleve det indrammende miljø, som nærværet af den anden person kan udgøre.

Kerneselvdømet har at gøre med oplevelsen af, i det intersubjektive rum, at være den fysiske handlens iværksætter. Samt den intrapsyriske oplevelse af, at kroppen der gør dette, er et afgrænset hele og oplevelsen af, at have oplevet noget tilsvarende tidligere.

9.5.3 AMODAL PERCEPTION

Stern antager, at sansninger i det intrapsyriske oversættes til strukturer - 'amodale repræsentationer' - som kan erkendes i hvilket som helst sansemodus. Strukturer fra musik, som sanses gennem ørene, kan således tænkes at kunne omsættes til et hvilket som helst sansemodus.

Der er visse ligheder mellem den amodale proces og den proces metaforen beskriver. Hvis vi f.eks. anskuer metaforen "blå", så kan den oversættes til stort set alle sansemodi. Emotionelt er det noget trist, socialt er det en "dreng farve", musikalsk er en 'blue note' en uren tone med en trist klang. Min pointe er, at der er lighedspunkter mellem den måde, barnet perciperer amodalt, dvs. overfører sanseindtryk, og den måde vi som voksne bruger metaforen til sprogligt at overføre mening mellem forskellige sanse- og oplevelsesmodi. I Rydahls model tjener metaforen netop som bindeled mellem det musikativ og det narrative.

9.5.4 VITALITETSEMOTIONERNE

Oplevelsen af vitalitetsemotionerne eller livsmusikken tilhører, i Rydahls model, det intrapsyriske rum. De er også en vigtig kvalitet i den intrapsyriske organisering af oplevelser. Organiseringen af oplevelser sker ved at koble skift i vitalitetsemotionerne sammen med sansningen til en form for skemadannelse.

9.6 YALOMS GRUNDVILKÅR SET GENNEM RYDAHLS MODEL

Jeg vil nu betragte hvert af Yaloms grundvilkår igennem Rydahls model. Jeg vil starte med at betragte angsten, for dernæst at se på meningsløsheden, døden, isolationen og slutteligt friheden. Da Yaloms teori bygger på en verbal interaktion, vil der i denne gennemgang være ganske få henvisninger til den musikative interaktion.

9.6.1 ANGST

Yaloms formel "bevidsthed om grundvilkår -> angst -> forsvarsmekanisme", hvor forsvarsmekanismerne har til formål at håndtere angsten, beskriver nogle dynamikker, som foregår i det intrapsyriske rum. Angstens dynamikker er knyttet til det intrapsyriske rum. F.eks. dynamikken mellem den kognitive begribelse af egen dødelighed og det mere affektive ønske om udødelighed. Yalom beskriver angsten for grundvilkårene som en igangsætter af kognitive processer. Det ideelle udkomme af disse processer er en kognitiv integration og affektiv accept af grundvilkåret. De specifikke forsvarsmekanismer arbejder på det kognitive niveau imod denne integration, ved at camouflere årsagen til angsten. De specifikke forsvarsmekanismer manifesterer sig på forskellig vis i det intersubjektive rum, og det er dem, som terapeuten, via det narrative og det musikative, kan vælge at forholde sig til.

9.6.2 MENING

Som det fremgik af kap. 8, er mening noget mennesket søger på alle niveauer af tilværelsen. I det intersubjektive rum kan meningen således skabes og opleves via det narrative, metaforen og det musikative. Der er dog stor forskel på den mening, som findes i metaforen, det musikative og det narrative. En narrativ mening kan f.eks. være en livsfortælling med en logisk årsagsrække, der fører til et givent udfald. På samme måde kan et narrativ være uden mening eller meningsløst, hvis der ingen årsagssammenhæng synes at være (Gergen 1997). Oplevelsen af den musikative mening/meningsløshed er mere subjektiv. Et stykke musik, eller en dans kan af nogen opleves som meningsfuld, mens andre vil opleve det som kaotisk eller meningsløst. Metaforen er at betragte som en meningsbærer mellem det narrative og det musikative.

Yalom (1998) og Fog (1998) omtaler, at når en klient har mistet, eller ikke kan finde, meningen med sit liv, vil det føle angst, fordi verden synes grundløs og uden struktur. Det intersubjektive rum tjener i sådanne tilfælde som en

ramme for udforskningen af mening i om-, med- og egen-verdenen (jf. kap 8.1).

Det narrative og det musikative bliver af sanserne taget ind i det intrapsy-kiske rum, hvor individes diskursive og intuitive bearbejdning skaber en oplevelse af mening. Oplevelsen af mening opstår på baggrund af samspillet mellem den logiske diskursive tænkning og den umiddelbart oplevede intuitive mening. Diskursen, som sansningen forholdes til, kan f.eks. være den kosmiske eller timelige mening som nævnes i kap 8.6.

9.6.3 DØDEN

Døden kan ses som en metafor for vores endeligt. De metaforer, vi bruger om døden, grundlægges ifølge Yalom allerede i barndommen og findes i to narrative varianter. Enten handler narrativet om egen særlighed og usår-lighed, eller også handler det om, at vi i sidste ende bliver frelst af en ydre kraft. Disse metaforer opererer både i det intrapsy-kiske og intersubjektive rum.

Fordi døden er uhåndgribelig, er der på det intrapsy-kiske plan forskellige måder at forholde sig til den på. Den affektive forholden vil formentlig, i de fleste tilfælde, være forbundet med rædsel eller angst. Den kognitive forholden vil være forbundet med en form for fornægtelse. Den intuitive / diskursive forholden vil være en blanding af troen på egen særlighed/usår-lighed og troen på en endelig frelser.

9.6.4 ISOLATIONEN

Yalom nævner tre typer af isolation: Intrapersonel, Interpersonel og Eksi-stentiel isolation. Den intrapersonelle isolation opstår, i forhold til Rydahls model, når individet fraspalter dele af det intrapsy-kiske rum og undlader at give det et intersubjektivt udtryk. Den interpersonelle isolation knytter sig i Rydahls model, til det intersubjektive rum, og er at se som fravær af relation – enten i det narrative eller det musikative. Slutteligt er Yaloms be-greb 'den eksistentielle isolation' at se, som den kognitive og/eller affektive proces i hvilken individet oplever, at det intrapsy-kiske på mange måder er utilgængeligt for andre.

9.6.5 FRIHEDEN

Det er ifølge Yalom angstudløsende at anerkende ansvaret for eget liv, og den frihed ansvaret indebærer. Set gennem Rydahls model kan dette over-sættes til angsten for at tage ansvaret for hele ens personlige narrativ – både det narrativ som allerede er levet og fortalt, men også det som endnu ikke er fortalt. Dvs. den frihed der ligger i at kunne fortælle et narrativ på en

hvilken som helst måde. Ansvarsvederkendelse i forhold til eget narrativ (og musikativ) er igangsætter af en affektiv og kognitiv proces, som kan føre til en fortrolighed med den eksistentielle frihed. Samtidig kan processen gå i stå, hvis oplevelsen af eksistential skyld får overtaget.

Den eksistentielle frihed kan, i det intrapsyriske rum, opleves på alle planer – dvs. den kognitive begribelse af friheden og ansvaret, den affektive oplevelse af skyld, den diskursive retning vi vælger livet skal tage og den intuitive fornemmelse af at vælge rigtigt.

9.7 RYDAHLS MODEL, KLIENTGRUPPEN (KAP 4), STERN OG YALOM SAT I FORHOLD TIL DET KLINISKE ARBEJDE

I dette afsnit vil jeg forholde de netop gennemgåede overvejelser til mit kliniske arbejde. Dette gør jeg for at bringe de netop gennemgåede metaovervejelser ned på dataplan. Afsnittets opbygning tager udgangspunkt i Rydahls model. Først vil jeg komme med nogle generelle reflektioner angående det kliniske arbejde, dernæst vil jeg forholde det kliniske arbejde til de begreber, Rydahl opstiller. Dette vil jeg gøre med de netop gennemgåede overvejelser in mente. Jeg gør også opmærksom på at jeg i dette afsnit bevæger mig frit mellem meta-, hypotese- og dataplan.

Det kliniske arbejde, jeg redegjorde for i kap. 3, har fokus på de narrativer, som klienterne præsenterer omkring deres fantasirejser og om deres liv generelt. Klienterne laver ud fra den indledende samtale (det narrative) fantasirejsetemaer (metaforiske), som fungerer som oplæg til selve fantasirejsen. Hele denne proces foregår også omvendt, dvs. at fantasirejsen er afsættet til en samtale, hvori klienterne knytter metaforer og narrativer til deres oplevelse fra fantasirejsen.

De forskellige faser i sessionen skaber i sig selv en struktur. Sessionerne bevæger sig fra fortiden, ind i nutiden, videre ind i det intrapsyriske rum og slutteligt ud i det intersubjektive rum igen. Sessionerne starter således med en genkaldelse af narrativet fra forrige session (fase 1). Dernæst formidler klienterne narrativer om deres nuværende diskursive/intuitive og affektive/kognitive oplevelse af forskellige områder af deres liv (fase 2). Klarlægningen af fantasirejsetemaet er med til at kondensere samtalen til en metafor (fase 3). I induktionsfasen flyttes klienternes fokus fra den narrative oplevelsessfære til et præverbalt intrapsyriske oplevelsesrum (fase 4). I fantasirejserne konstrueres eller genkaldes - på baggrund af guidningen og

musikkens påvirkning – nye eller gamle indre billeder, dette med rod i det præverbale (fase 5). Disse bliver efterfølgende, i det intersubjektive rum, både udtrykt narrativt som samtale og musikativt som tegning (fase 6).

I samtaledelen kommenterer og forholder klienterne sig til hinandens narrative udtryk i det intersubjektive rum. Klienterne forholder sig til og diskuterer, via det narrative, forskellige diskurser og intuitive oplevelser af verden og skaber på den baggrund en grobund for intrapsykisk udvikling og forandring.

Den del af musikterapien som har med hukommelsestræning at gøre, søger en ændring i det intrapsyiske: En bedring af klienternes evne til at organisere og genkalde indre billeder, sansninger og stemninger mm. Samtidig trænes klienten i, via det narrative, at udtrykke den intrapsyiske oplevelse.

9.7.1 DET INTERSUBJEKTIVE RUM

Musikterapien foregår i det intersubjektive rum. Ved at lave en meningsfuld terapeutisk ramme i det intersubjektive rum kan musikterapien ses, som en foranstaltning imod det Yalom kalder interpersonel isolation (kap. 8.5). Derudover viser klientens forskellige symptomer på hjerneskaden sig i det intersubjektive rum. Dette f.eks. som manglende evne til at formulere fantasirejsen (ekspressiv afasi) eller forvirring mht. de indre billeders rækkefølge eller omfang. Terapeuten kan imødegå disse problemer ved f.eks. at justere strukturen af guidningen.

9.7.2 DET NARRATIVE

Helt konkret har klienterne i fantasirejserne arbejdet med både den narrative fortid (14. session) og med den narrative fremtid (i 23., 24., 27., 30. session). Ved at klienterne arbejder med deres fremtidige narrativer vendes blikket imod den eksistentielle frihed og ansvar. Klienterne har i de sessioner mærket, at deres livsnarrativ ikke er fastlåst, og at de har frihed og ansvar i forhold til deres fremtidige narrativ. I 21. session skulle klienterne i fantasirejsen se sig selv udefra. Denne øvelse var oplevelsesorienteret og fokuserede på det levede nu. Klienterne blev guidet til, i fantasien, at forholde sig til og tage ansvaret for det levede nu. Frk. A havde en stærk følelsesmæssig respons på denne øvelse, og i den efterfølgende samtale forholdte hun og gruppen sig til det at acceptere både de "dårlige" og de "gode" følelser. Fordi alle selvdomænerne, inkl. den affektive selvoplevelse, indgår i konstruktionen af vore narrativer, er det vigtigt ikke at overhøre de

”dårlige” emotioner, idet narrativet ellers kan få et andet indhold end det oplevede (jf. kap. 7.1.6). I fantasirejserne konstruerer klienterne nye narrativer fra gang til gang. Konstruktionen af disse sker jf. Stern (1985/2000), i et samspil med de præverbale selvdomæner. Min opgave som terapeut er at verificere narrativet og den indre oplevelse, således at der opstår overensstemmelse mellem den indre oplevelse og det verbale udtryk.

Fordi klienterne har hukommelsesproblemer, er det også vigtigt at hjælpe dem med at organisere og fastholde oplevelserne fra terapien over tid. Dette gør jeg ved at skrive referater af fantasirejserne og samtalen. Derudover starter hver session med en narrativ genkaldelse af forrige sessions temaer og fantasirejse.

9.7.3 METAFOR

Jeg har i dette speciales analysedele (de grå bokse) betragtet fantasirejserne som metaforer. Jeg har ved at betragte fantasirejserne som analogier for selvoplevelsen og eksistentielle temaer givet fantasirejserne metaforisk betydning. En tilsvarende meningsdannelse sker også i sessionerne, men der er det i højre grad klienterne selv, som betragter elementer i deres fantasirejse på metaforisk vis. Klienterne giver de indre oplevelser, de havde i forbindelse med fantasirejserne, en mening. Som tidligere nævnt er fantasirejsetemaerne også en form for metafor.

9.7.3 DET MUSIKATIVE

Fantasirejserne ledsages af musik, som blandt andet har til formål at stimulere klienternes indre billeddannelse. Musikken stimulerer samtidig vitalitetsaffekterne. Tegningen af fantasirejserne og den indre stemning er også at se som et musikativt udtryk.

9.7.4 DET INTRAPSYKISKE

Vi kan starte med at tage udgangspunkt i Yalom (1999) og Hansen (2002), som siger, at mennesket har brug for at opleve struktur og mening på alle niveauer af tilværelsen. Denne strukturering og meningsskaben foregår i det intrapsyiske med reference til alle selvoplevelsesdomænerne jf. kap 7.1.2, hvor vi så, at barnet er rettet imod at finde konstanser og strukturer (mening) i sin interaktion med verden (Stern 1985/2000).

Under fantasirejserne sanser klienterne musikkens strukturer og skift mht. puls, rytme, klang, melodi osv. Disse sansninger bliver jf. Stern i det intrapsyiske omsat til amodale repræsentationer, som kan sanses i hvilket

som helst sansemodus. Således kan en spændingsopbygning og forløsning i musikken f.eks. sanses som spændingsopbygning og forløsning i kroppen. Ved i fantasirejsen at opfordre til indre billeddannelse fokuseres der på den visuelle sansning. Strukturerne og bevægelsen fra musikken som sanses gennem ørene skaber, via det amodale aspekt, strukturer og bevægelse i den visuelle sansning. Den bevægelse i vitalitetsemotionerne, som musikken skaber, kan udløse forskellige processer. Enten kan den påvirke tidligere skabte mønstre i hjernen og på den vis frigøre ellers glemt materiale (jf. kap. 4.2). Eller den kan også tænkes at udfordre allerede eksisterende invarianter i klienten og på den vis skabe nye indre strukturer. Dette illustreres bedst med et eksempel. Hvis fantasirejsen f.eks. handler om at gå i naturen, så vil klienten have en række invarianter/skemaer knyttet til det at gå i naturen. De skift der, på baggrund af musikken, sker i vitalitetsemotionerne under fantasirejsen kan stimulere klientens invarianter/skemaer og således udløse glemt materiale, her tidligere naturoplevelser. Skiftene i vitalitetsemotionerne kan også føre klienten ad nye veje og give nye oplevelser af det at gå i naturen, og dermed skabe nye skemaer.

9.7.5 DET KOGNITIVE OG DET AFFEKTIVE

Dette speciale har beskæftiget sig med tre teorier omkring det intrapsyriske samspil mellem det kognitive og det affektive. Den første var Damasio som samler det kognitive og det affektive i et system i hjernen. Den næste var Stern som siger, at barnet kognitivt strukturerer oplevelser ved at koble de affektive skift med dets sansninger. Den sidste var Yalom som omtalte specifikke kognitive forsvarsmekanismer, hvis formål er undgåelse af en direkte konfrontation med angsten for grundvilkårene. Alle tre teorier kan bruges til at forklare dele af musikterapien.

9.7.6 DET DISKURSIVE OG DET INTUITIVE

Vi så i kap 7.1.2 og 8.6, at barnet og den voksne er rettet imod at opleve mening. Det er mit indtryk, at klienterne, når de søger en oplevelse af mening i deres liv, ofte betragter deres liv ud fra en diskurs, hvor handicappede mennesker rangerer lavere. Det er derfor svært for dem at føle, at deres liv giver mening. Gruppen har derfor flere gange talt om livsmening på forskellige niveauer. Disse samtaler har ledt over i fantasirejsetemaer à la se dig selv i en meningsfuld situation. Ideen med disse fantasirejser har været, at klienternes fantasirejse ville være influeret af de forskellige diskurser, vi i det narrative har drøftet. Fantasirejsen vil således være påvirket af både klientens egne men også af de andres diskurser. Den intrapsyriske oplevelse

af mening, som opstår i fantasirejsen, vil derfor formentlig være præget af diskurserne fra samtalen.

Mht. det intuitive er det sværere at sætte ord på, hvorledes klienterne intuitivt oplever musikken, fantasirejserne, tegningen osv. Dette fordi alt dette foregår i det intrapsyiske rum. Når klienten sætter ord på bliver den intuitive oplevelse gjort diskursiv. Samtidig mener jeg at, når jeg i guidningen ikke giver konkrete anvisninger på mening, vil musikken på forskellig vis stimulere klienternes intuitive oplevelse af mening.

Efter denne bevægen sig fra metaplan til dataplan, vil jeg næste kapitel konkludere udfra mine problemformuleringsspørgsmål.

10. KONKLUSION

Arbejdet med dette speciale har gjort mig opmærksom på, hvor begrænsende en narrativ gengivelse af en oplevelse er. Den narrative gengivelse af en indre tilstand eller oplevelse, kan aldrig på fyldestgørende vis dække den specifikke oplevelse. I oversættelsen fra den levede oplevelse til den narrative gengivelse går der, med andre ord, meget tabt. Jeg har, på trods af dette, med dette speciale skabt en narrativ ramme, som kan være med til at give en forståelse af den verden, to senhjerneskadede kvinder har præsenteret mig for. Jeg har redegjort for nogle teorier, som kunne skabe en forståelse for nogle af de processer, som er foregået i musikterapien. Jeg har i denne redegørelse valgt at lægge vægt på de processer, som har med selvoplevelsen og den eksistentielle situation at gøre. Dette selvom der findes mange andre områder, jeg kunne fokusere på. Nogle af disse vil fremgå af næste kapitel - perspektivering af speciale og fremtidig forskning. Jeg vil nu, med udgangspunkt i underspørgsmålene fra min problemformulering, konkludere på den viden, dette speciale har akkumuleret.

I Kap. 4 søgte jeg blandt andet svaret på det spørgsmål som lød: **På hvilken måde kan hjerneskadens placering have indflydelse på det kliniske arbejde og evnen til at arbejde indsigtsrettet?**

Med udgangspunkt i Damasio's forskning identificerede jeg en række hjerneområder som, hvis hjerneskaden er placeret der, kan kompromittere evnen til at arbejde indsigtsrettet. Det drejer sig om de områder i hjernen som sammenkæder det affektive, det kognitive samt kropssignalerne. Det være sig det dorsolaterale, ventromediale, somatosensoriske samt amygdala. Derudover kan afasi, døvhed og lammelser vanskeliggøre denne type klinisk arbejde.

I kap. 4 og 7 søgte jeg svaret på det spørgsmål som lød: **Hvilken funktion kan musikken siges at have i det kliniske arbejde?**

Jeg fandt, at musik påvirker en lang række af områder i hjernen, og at den måde den enkelte oplever musik, har at gøre med individets musikalske skoling. Derudover har jeg fundet, at strukturerne fra musikken jf. Stern (1958/2000) og Hannibal (2000) opleves i de præverbale selvdomæner som konturer, tempo, klange, dynamikker, osv. Musikken kan på den vis, på intrapsykisk niveau, skabe en dynamisk bevægelse i forbindelse med klienternes fantasirejser.

I kap. 7 søgte jeg svaret på spørgsmålet: **Er der sket en forandring i klienternes selvoplevelse og i bekræftende fald hvilken?**

Min besvarelse af dette spørgsmål tog udgangspunkt klienternes subjektive selvoplevelse, som den er kommet til udtryk i deres fantasirejser. Jeg fandt, at forandringen i frk. Bs indre billeder kan ses som gendannelsen af et kerneselv. Hvor hun i den indre verden har gjort sig erfaringer med den kerne, som oplever. Overordnet set bevæger hun sig i fantasirejserne fra primært at befinde sig i det emergente selvdomæne, til at arbejde med en indre repræsentation af sig selv som engel. Englens bevægelse fra en passiv svævende til en handlende og viljebaseret indre repræsentation, kan ses som styrkelsen af et kerneselv. Derudover arbejder hun i slutningen af forløbet med at få styr på de affektive modsætninger, der er i hendes indre. Det som kunne kaldes selv-affektiviteten. Frk. As fantasirejser er i løbet af året blevet mere detaljerede og sammenhængende. Hun har specielt i forhold til kerneselvdomænet bevæget sig, idet hendes fysiske afgrænsethed i fantasirejserne i løbet af forløbet er øget og blevet mere klar. Konkluderende vil jeg derfor hævde, at der har været en ændring i begge klienters selvoplevelse i retning af større selvkonstans, handlekraft og sociale færdigheder.

Det sidste spørgsmål fra problemformuleringen lød: **Er det muligt at identificere klienternes eksistentielle temaer? Og har der i bekræftende fald været en forandring i forhold til de eksistentielle temaer?**

Jeg har i kap. 8, i forbindelse med analysen af datamaterialet, set på de forskellige måder frk. A og frk. B direkte i samtale og indirekte i fantasirejse har forholdt sig til de eksistentielle grundvilkår. En forholden, som ifølge Yalom, er vanskeliggjort af de kognitive forsvar, som har til formål at forhindre den affektive konfrontation med grundvilkårene. Min analyse har vist, at de specifikke forsvar i nogen omfang har vist sig i fantasirejserne. Dette i forskudt eller symbolsk form. Analysen i kap. 8 har givet et overblik over hvordan de to klienter ubevidst forsvare sig imod en konfrontation med grundvilkårene. Hvorvidt der har været en forandring i den måde, klienterne forholder sig til de eksistentielle temaer, er det sværere at svare entydigt på, idet mit datamateriale ikke beskriver et eksistentielt startsted, hvorfra forandringen kan måles. Det kan dog siges, at frk. A ikke længere finder aleneheden i fantasien ubehagelig. Mht frk. As forholden sig til sin dødelighed har analysen vist, at hun både tror på egen særlighed og en endelig frelser. Frk B har på forskellig vis gjort sig erfaringer med den eksistentielle frihed (bl.a. 13 session), og virker afklaret mht. den eksistentielle

isolation. Forandringen i frk. Bs fantasirejser er sket i små ryk, og der har ikke været den store ændring mht. den måde, hun forholder sig til de eksistentielle grundvilkår. Den forandring der har været beskrives bedre med Sternske termer. Men ifølge Yalom (1998) vil alene det, at forholde sig bevidst til grundvilkårene, være med til at transformere angsten for dem. Begge klienter har i samtalerne forholdt sig til grundvilkårene, og det er alene derfor sandsynligt, at der har været en forandring i frk. As og Bs måde at forholde sig til grundvilkårene.

Min analyse i kap. 7 og 8 har taget udgangspunkt i de narrativer, klienterne har præsenteret. Målet med min analyse har været at beskrive processer af eksistentiel, intrapsykisk karakter. Fordi klienterne kun i begrænset omfang har berettet direkte om deres selvoplevelse og om deres angst for grundvilkårene, og fordi menneskets intrapsyriske rum ikke er direkte observerbart, har jeg måttet udlede på baggrund af deres fantasirejser og narrativer. Min analyse kan derfor kun ses som én blandt mange mulige forståelser af de intrapsyriske processer der er foregået i klienterne i musikterapien.

I kap. 9 er de teorier, som jeg har brugt til at analysere det kliniske arbejde med, blevet anskuet gennem Rydahls meta-teori. Jeg har med denne metaperspektivering grebet mange af de teoretiske bolde fra specialet og sat dem i forhold til hinanden. Samtidig har det givet et overblik over, hvorledes de forskellige teorier kan ses i forhold til den anvendte kliniske praksis.

Jeg vil i næste kapitel perspektivere specialet.

11. PERSPEKTIVERING AF SPECIALE

Jeg kan se, at jeg, i min iver efter at anskueliggøre flest mulige aspekter af det kliniske arbejde med senhjerneskadede, måske har haft for mange bolde i luften, hvoraf alle ikke er blevet grebet lige elegant. Samtidig ville jeg f.eks. gerne have uddybet Sterns RIG'er noget mere, fordi det netop beskriver hukommelsen.

Jeg syntes også, at det er problemfyldt i samme speciale at have en udviklingsteori (Stern) og en terapiteori (Yalom). Jeg har dog, ved at holde dem adskilt indtil metaperspektiveringen, omgået dette problem.

Det har desuden været spændende og lærerigt at benytte Rydahls model. Både fordi jeg er den første, som bruger den, men også fordi den er så åben, som den er. Jeg er blevet opmærksom på, at mange psykologiske teorier beskæftiger sig med den menneskelige udvikling fra a til b. På vejen fra a til b kan der opstå problemer, som teorien så forudsiger. Rydahls meta-model beskæftiger sig ikke med udvikling, men med spændingsfelter. Fordi Rydahls model ikke beskriver en udvikling i en bestemt retning, men istedet beskriver spændingsfelter, kan modellen siges at være værdineutral. Der er derfor, for mig at se, en fremtid for denne meta-model.

Når jeg her sidst i skriveprocessen anskuer min analyse, kan jeg se, at jeg i forbindelse med eksistentialismen mest har tolket på frk. As fantasirejser, og mht. Sterns teori mest har tolket på frk. Bs. Dette understreges af min indledende anskuelse angående det alment menneskelige behov for at skabe mening. Forstået på den måde, at jeg har anvendt teorierne på den måde, de for mig gav mest mening, samtidig er det kun en blandt mange meninger. Det står således klart, at jeg kunne være kommet frem til helt andre tolkninger/meninger, hvis jeg havde brugt andre teorier. Hvis jeg f.eks. havde anvendt en mere arkæologisk teori, som f.eks objektrelationsteorien, gestaltpsykologien eller psykoanalysen, kunne jeg i større omfang have inddraget klienternes fortid - og tolket ud fra den. Så ville frk. As fortid som adoptionsbarn og problemfyldte ungdom have haft en rolle i mine tolkninger. Jeg ville også kunne komme ind på at frk. A i 12 ud af 37 sessioner var fraværende, hvilket kunne tolkes som en form for modstand.

Derudover har arbejdet med dette speciale også influeret på min udvikling som terapeut. Jeg er blevet bedre/modigere og kan nu på en mere naturlig måde være i samtaler om død, ensomhed og mening mm.

Jeg er også fuldt bevidst om, at jeg ikke har fundet "sandheden" om klienternes udvikling. Samtidig mener jeg, at det er lykkedes at beskrive dele af en virkelighed, som har udspillet sig i musikterapien. På længere sigt, vil den viden jeg har opnået omkring selvoplevelsen og de eksistentielle grundvilkår, hjælpe mig til at opleve virkeligheden og musikterapien mere nuanceret. Dette vil i sidste ende komme mine kommende klienter til gode.

11.0.1 FREMTIDIG FORSKNING

Havde jeg i dette speciale valgt at fokusere mere på hukommelsesaspektet, ville specialet have set anderledes ud. Hvis jeg havde mulighed for at spole tiden 1½ år tilbage, kunne jeg, i forbindelse med terapiens start, have lavet forskellige kvantitative hukommelsestests. Jeg ville således nu kvantitativt kunne måle, om der havde været en bedring i klienternes hukommelse – en bedring som kunne tilskrives det musikterapeutiske arbejde. Jeg håber, at jeg i fremtiden vil få mulighed for at lave den type tests ifm. denne del af mit arbejde. Grunden til at jeg i dette speciale ikke har fokuseret på hukommelsesaspektet, skal findes i min egen optagethed af de eksistentielle temaer klienterne præsenterede.

Jeg antager, at hukommelsestræningen er blevet mere frugtbar ved at gøre det materiale, som skal huskes fra session til session, vedkommende i den forstand, at det erklienternes egne indre billeder med reference til deres oplevede liv og personlige eksistentielle temaer. Hvorvidt det forholder sig sådan kunne en fremtidig undersøgelse vise. F.eks. en kvantitativ undersøgelse med kontrolgrupper osv.

Det sidste ord i dette speciale er henvendt til de klienter, jeg har haft i musikterapi. De har ved deres imødekommenhed og engagement flyttet mig både som menneske og terapeut. Jeg er taknemmelig for den tillid, de har vist mig, ved at tillade at deres musikterapi blev offentliggjort - tak!

12 LITTERATURLISTE

12.1 BØGER

Ansdell, G., Pavlicevic, M. (2001) *Beginning research in the arts therapies – a practical guide*. London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers

Aldridge, D. (1996) *Music therapy research and practice in medicine – form out of the silence*. London, England: Jessica Kingsley Publishers

Atkinson, R. (Ed) (1987) *Hillgard's introduction to psychology*. Forth Worth: Harcourt Brace Colledge Publishers.

Bateson, G. (1979) orig. 1979 *Ånd og natur – En nødvendig enhed*. Viborg: Rosiante.

Bruscia, K.E., Grocke, D.E. (2002) *Guided imagery and music – the Bonny method and beyond*. Phoenixville: Barcelona Publishers

Bonde, L., Pedersen, I.N., Wigram, T. (2001) *Musikterapi: når ord ikke slår til*. Århus: Klim

Bonde, L., Moe, T. (2002) *GIM Trin 1 – Kompendium*. Aalborg Universitet (ikke udgivet)

Bøgeskov, J., Falkenberg, H., Hansen, N.S., Heinrich, T., Jensen, G.S., Nielsen, S.E., Petersen, J.B. (1997) *Hjernen – fra neuron til bevidsthed*. Århus: Nucleus

Chalmers, A.F. (1995) *Hvad er videnskab? – En indføring i moderne videnskabs-teori*. København: Gyldendal

Damasio, A. R. (1999), *Descartes' fejltagelse*, København: Hans Reitzels Forlag.

Diderichsen, B. (1998) *Psykoanalytisk psykoterapi i Psykoterapiens hovedtraditioner*. København Ø: Dansk psykologisk Forlag.

Fog, J.; Hem, L. (1998), kap 2 - *Oplevelsesorienteret psykoterapi* af Hougaard, E., Diderichsen, B., og Nielsen T., *Psykoterapiens hovedtraditioner*. København: Dansk psykologisk forlag

Fog, J. (1994) *Empatisk formåen og sans for moral. Det særligt menneskelige. Udvilingspsykologiske billeder*. Red. Asger Neumann. København: Hans Reitzels Forlag.

Fog, J. (1998) *Saglig medmenneskelighed*. København: Hans Reitzels Forlag.

Fog, J. (2000) *Mening, følelsesmæssige bånd og empati, i Ånd og natur*. Red: H. Høgh-Olesen. København: Dansk Psykologisk Forlag.

Gade A. (1997) *Hjerneprocesser – kognition og neurovidenskab*. København K: Frydenlund

Gardner, H. (1997) *De mange intiligners pædagogik*. Red: Lauersen, P.F. København: Gyldendal Uddannelse

Gardner, H. (1982) *Art, mind & brain – a cognitive approach to creativity*. USA: Basic books

Gregen, K.J. (1997) *Virkelighed og relationer*. København Ø: Dansk psykologisk forlag

Hannibal, N. (2000) *Præverbal overføring i Musikterapi – kvalitativ undersøgelse af overføringsprocesser i den musikalske interaktion*. Ph.d. afhandling fra Aalborg Universitet

Hansen, L. (2002) *Afasi og Musik*. Speciale fra institut for musik og musikterapi, Aalborg Universitet

Hansen, K.B. (1998) *Eksistentiel terapi og meditation*. København S: Klitrose

Hansen, K.B. (2002) *Eksistentiel terapi – krop og følelse – Del I, II og III*. Psykologisk set, 2002, nr: 45(p13-18) 46(p11-19) og 47(p41-47)

Hansen, M., Thomsen, P., Varming, O. (1999) *Psykologisk- pædagogisk ordbog*. København: Gyldendal

Hougård, E. (1996) *Psykoterapi, teori og forskning*. København: Dansk psykologisk forlag.

Hougaard, E., Diderichsen, B., Nielsen, T. (1998) *Psykoterapiens hovedtraditioner – en indføring i psykoanalytisk, oplevelsesorienteret, kognitiv, systemorienteret og integrative psykoterapi*. København: Dansk psykologisk forlag

Høgh-Olesen, H. (1993) *Mennesket og det ukendte – inertien og det menneskelige dobbeltvæsen*. København: Dansk psykologisk forlag

Jacobsen, B. (1998) *Eksistens Psykologi*. København: Hans Reitzels Forlag.

Katzenelson, B. (1994) *Homo Socius*. København: Gyldendal.

Katzenelson, B. (1994.a) *Mennesketilblivelsens koreografi og kundskabens grundlag. I: Det særligt menneskelige*. Red. Asger Neumann. København: Hans Reitzels Forlag.

Kjørup, S (1996) *Menneskevidenskaberne*. København: Roskilde Universitetsforlag.

Køppe S. (1990) *Virkelighedens niveauer – de ny videnskaber og deres historie*. København: Gyldendal

Launsø, L., Rieper, O. (1993) *Forskning om og med mennesker – forskningstyper og forskningsmetoder I samfundsforskningen*. København K: Nyt nordisk forlag Arnold Busck

Mathiesen, B.,B. (2000) *Personlighedsændring efter en hjerneskode*. Phd afhandling fra Institut for psykologi, Københavns Universitet

Moe, T. (2000) *Restituerende faktorer i gruppemusikterapi med psykiatriske patienter - baseret på en modifikation af Guided Imagery and Music (GIM)*. Ph.d. afhandling fra Aalborg Universitet

Nerheim, H., Rossvær, V. (2000) *Filosofiens historie – fra Sokrates til Wittgenstein*. København K: Politikens forlag

Peretz, I., Zatorre, R. (Ed) (2003). *The Cognitive Neuroscience of Music*. Oxford: Oxford University Press

Priestley, M. (1994) *Essays on analytical music therapy*. Phoenixville: Barcelona Publishers

Robson, C. (2002) *Real world research – a resource for social scientists and practitioner researchers*. Second edition. Oxford: Blackwell Publishing

Rydahl, H. (2003) *Musikterapeutiske Narrativer – Metateori og Musikterapiteori*. Speciale fra institut for musik og musikterapi, Aalborg Universitet

Scheiby, B.B. (2002) *Improvisation as a musical healing tool and life approach – theoretical and clinical applications of analytical music therapy (AMT) in a short and long term rehabilitation facility*. In Johannes Th. Eschen (Ed.), *Analytical Music Therapy*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Schwartz, A., E. (1995) *Guided imagery for groups – fifty visualizations that promote relaxation, problem-solving, creativity, and well being*. Duluth, Minnesota: Whole person associates inc.

Stern, D. N. (2000) orig. 1985, *Barnets interpersonelle univers*. København: Hans Reitzels Forlag. 2. Udgave, 4. Oplag..

Wigram, T et al (ed) (1995) *Clinical Applications of MT in Developmental Disability, Paediatrics, and Neurology*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Wulff, H.R. et al (1990) *Medicinsk filosofi*, København: Munksgaard

Yalom, I.D. (1995) *The Theory and Practice of Group Psychotherapy*. New York: Basic Books. Fourth Edition.

Yalom, I.D. (1998) orig. 1980 *Eksistentiel psykoterapi*. København: Hans Reitzels Forlag.

12.2 ARTIKLER

Hirose, G., Kin, T., Murakami, E. (1977) *Alexia without agraphia associated with right occipital lesion*. *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry*, 1977, 40, 225-227

Livingston, F. (1996) *Can rock music really be therapy – Music therapy programs for the rehabilitation of clients with acquired brain injury.* Australian journal of neuroscience, 1996, 9, 1, 12-14

Kinsella, G., Margot, R. P., Murray, G. (1998) *Singing ability after right and left sided brain damage – a research note.* Cortex, 1988, 24, 165-169

Fields, B. (1954) *Music as an adjunct in the treatment of brain-damaged patients.* American journal of physical medicine, 1954, 33, 276-283

Bowen, A., Neumann, V., Conner, M., Tennant, A., Chamberlain, A.M. (1998) *Mood disorders following traumatic brain injury: identifying the extent of the problem and the people at risk.* Brain Injury, 1998, vol 12, no 3, 177-190

Bullinger, M. and the TBI consensus group. (2002) *Quality of life in patients with traumatic brain injury-basic issues, assessment and recommendations.* Restorative Neurology and Neuroscience 2002, 20, 111-124, IOS Press

Cohen, N.S. (1992) *The effect of singing instruction on speech production of neurological impaired persons.* Journal of Music Therapy, XXIX (2), 1992, 87-102

Cohn, H.W. (1994) *What is existential psychotherapy.* British Journal of Psychiatry, 1994, 165, 699-701

Christensen, D. (1985) *Sang som redskab for patienter med apopleksia cerebri.* Sygeplejesken, 28, 1985

Morgan, O.S. Tilluckdharry, D.M. (1982) *Preservation of singing function in severe aphasia.* W.I.MED. 1982, 159-161

Malec, J.F. (1992) *Ethics in brain injury rehabilitation: existential choices among western cultural beliefs.* Brain Injury, 1993, vol 7, no 5, 383-400

Peretz, I, Gagnon, L., Bouchard, B. (1998) *Music and emotion: perceptual determinants, immediacy, and isolation after brain damage.* Cognition, 1998, vol 68, no 2, 111-141

Rider, M., Floyd, J., Kirkpatrick, J. (1985) *The of music, imagery, and relaxation on adrenal corticosteroids and the re-entrainment of circadian rhythms.* Journal of Music Therapy, XXII (1), 1985, 48-58

Moe, T. (1995). *Musikterapi med højresidigt hjerneskadede, er det muligt?* **Musik & Terapi 22(2).**

Moe, T., Thostrup, C. (1999). *Brug af musik i undervisning af hjerneskadede med hukommelses- og koncentrationsbesvær.* **Musik & terapi 26(1): 2-13.**

Scheiby, B.B. (1999). *Better trying than crying: Analytical music therapy in a medical setting.* Cheryl Dileo (Ed.), *Applications of Music in Medicine Vol. II: Theoretical and Clinical Perspectives.* AMTA: Silver Spring, Maryland.

Tomaino, C.M. (2002). *How music can reach the silenced brain.* Cerebrum: the Dana Forum on Brain Science, Vol. 4, No 1, New York, The Dana Press

BILAG 1

DIREKTIV GUIDNING OG BALL OF LIGHT OVERSAT TIL DANSK

Sæt dig godt til rette, så du sidder i en for dig behagelig stilling. Ret evt. på tøjet

Luk øjnene og lad dem vende sig til mørket - lad uvedkommende lyde komme og gå samtidig med at du bliver mere og mere afslappet.

Ta' et par dybe vejertrækninger..... forestil dig at når du trækker vejret ind samler du dine bekymringer og spændinger sammen - når du puster ud slipper du dem ud.

Din opmærksomhed rettes nu gradvist indad. Saml dine tanker omkring dine fødder og ben. Tænk kun på dine fødder og ben.

Når du trækker vejret ind samler du dine spændinger i fødder og ben- og slipper dem fri på udåndingen. Samler sammen..... og slipper fri.

Trækker vejret ind..... og slipper fri.

Lad tankerne vandre til enden og maven. Saml dine spændinger her..... og slip dem fri. Ånd ind ..ånd ud

Lad tankerne vandre videre til brystkassen. Saml dine spændinger og slip dem fri. Ånd ind og slip dem fri.

Lad tankerne vandre videre til skuldre og arme. Saml sammen og slip fri.....

Lad tankerne vandre videre op til hovedet . Saml samme og slip friånd ind og ud.

Forestil dig nu en lysende kugle begynder at tage form i mørket foran dig. Tillad dis selv at give den opmærksomhed og fokuser på den. Lad den vokse til den størrelse...og farve du ønsker. Kuglens lys har lige den kvalitet og styrke, som du syntes den skal ha'.

Lad nu kuglen vander op over dit hovedNår kuglen er over dit hoved lader du lyset fra kuglen risler ned over dig som et brusebad så din krop til sidst er omgivet af lys.

Du har også mulighed for at tage lyset ind og lade din krop fylde af det.

Forestil dig at du går på en sti som føre hen til en bondegård. Om et øjeblik vil musikken komme til dig og den vil ledsage dig hen til din bondegård.

Musikken starter.....

Du står nu i gårdspladsen på din bondegård

Giv dig tid til at opleve gården.....Hvor mange længer har gården..... er det en ny eller gammel gård..... er der dyr.....er planter.....

Hvis der er nogen du har lyst til at invitere ind i dit billede, så kan du også vælge at gøre det

Beslut dig nu for hvilke af bondegårdens husene du har lyst til at undersøgegå hen til det hus du har valgt.....læg mærke til om der er døre og vinduer.....eller andre ting.....hvis du kan så gå ind i huset.....

læg mærke til hvordan der er inden i huset.....er der dyr, andre mennesker eller noget andet.....

Undersøg detaljerne..... hvilken form og farve.....hvilke dufte...hvilke følelser..... Er der noget andet du lægger mærke til?..... så giv dig selv lov til at undersøge det.....

Mærke efter om du kan mærke noget i din krop.

Musikken vil om ikke så lang tid være til vejs ende, så du kan overveje at finde tilbage til gårdspladsen.....

Gi' dig nu god tid til at ta' afsked med din gård.... inden du i dit eget tempo vender tilbage til rummet her.

BILAG 2 EKSEMPEL PÅ REFERAT

Musikterapi d. 26.02.03 (Frk.A)

Vi startede med at du genkaldte dig forrige gang – du kunne huske og genfortælle om hvordan jeres hus i byen var indrettet.

Inden vi tog på fantasirejse denne gang snakkede vi om selvmord og de tanker I hver især har haft om det. Bl.a. syntes B at hun kunne bruge sin oplevelse med selvmord til at minde sig selv om, at hun selv har ansvaret for hvad der sker med hendes liv.

Du fortalte om dine erfaringer med det at forsøge selvmord. Du berettede, at du efter flere forsøg nu følte dig udødelig. Jeg godtog din oplevelse af at være udødelig, men satte spørgsmål ved om det reelt forholdte sig sådan.

Du sagde at det måske skyldtes din oplevelse af to virkeligheder – i den ene (den hjerneskadede) er du udødelig – i den anden (den før hjerneskaden) er du ligeså dødelig som alle andre.

Vi snakkede også om grunde til at begå selvmord og grunde til at lade være.

Denne gang skulle I i jeres fantasi mødes med et dyr og tage på rejse med det. Musikken var Albinoni: oboe concerto in D Minor

Undervejs i fantasirejsen spurgte jeg til hvad du oplevede – efter fantasirejsen spurgte jeg igen – her er hvad du sagde:

Dyret var en enhjørning – hvid – krystalhvid
den skinnede

Den var rigtig høj

Jeg red på den og vi fløj

Vi fløj over skovene og kiggede ned

også over moser og marker

Den var høj og flot.

Det var rigtig hyggeligt at flyve sammen med den.

Efter fantasirejsen tegnede du et billede af din enhjørning med dig ridende oven på.

Efter I havde tegnet og vi havde snakket, satte i jer ud i cafe'en.

Næste gang vi ses er på onsdag d. 2/3

Venligst

Søren

BILAG 3 FRK. A'S REFERATER OG FANTASIREJSER - DATA

	Frk. A's fantasirejser (fra min praktik)
1. gang - introuktion til metoden alene (solo session)	Musikken: Beethovens 5. klaverkoncert, 2. sats Start billede: En have Lyse roser, hvide blomster Der er solskin og roligt jeg går rundt og kigger. Der er andre som er langt væk. Har ikke lyst til at gå der hen. Har lyst til at plukke en blomst - den er hvid og dufter af sommer. Børn der sjipper. 2 lyshårede piger de er som børn er - leger problemfrit der er vildt hyggeligt Det er en stor have kan se rundt i haven, der er træer
Husket	Du kunne fint huske de fleste ting - Du brugte nogle andre ord end ved selve rejsen, men det virkede som om du kunne genkalde dig billedet af haven
2. gang	Musikken: Respighi - Serenata per piccola orchestra Start billede: udforskning af et rum

(solo session)	Der er flot - vil gerne så langt ned som muligt - længere ned i haven Der bliver ved med at være have Det er ikke smart at gå langt væk - kan ikke finde tilbage. Vender mig om og ser tilbage - det ser ens ud. Jeg er nok allerede blevet væk - føler det er lige meget, skal nok finde tilbage. Går videre - vil gerne vid hvad der er bag ved. Det er en kæmpe have - grønt, blomster og træer. (jeg spørger om du kan komme til at se haven fra oven) jeg går hen til et træ - kravler op i det - bliver ved med at kravle op. Der er have så langt man kan se. Det genere mig at jeg er alene. Tora eller en anden måtte gerne være der. (Jeg beder finde et sted du kan tage afsked med haven) ud til siden - den er ikke bred men lang. Tænker på om jeg skal sige farvel - går ud og åbner - haven er ligesom indhegnet - går ud igennem.
Husket	Du fortalte om størrelsen på, og hegnet omkring haven - og om at det var træls at skulle ud af haven.
1. gang med gruppen	Musikken: J. Turina "El castillo de almodavar" op 65 "a plena luz" Start billede: med i en film.. Sort/hvid film - gad ikke se den fandt ud af at man selv er hovedperson i sin film gik ud af den (filmen) - går ned gennem salen - træder ud af den (biografen) og faldt ned gennem universet. Det var OK Ville bare finde en anden film som ikke var i sort/hvid - hader gamle dage.

Husket	Du kunne huske hele din historie med biografen og filmen i sort/hvid. Du gik ud af biografen og faldt ned gennem universet - hvilket var ok husket.
2. gang med gruppen	Musikken: Maurice Jarre "Keating's Triumph". Startbillede: - ved et hav Det var underligt - var træt af at være alene Der var blå - en lang strand Der var rigtig godt vejr Der var ikke andre - til at gå amok over! Der var flot - træt af at være der alene (vi aftalte at på næste rejses skal jeg bede dig invitere nogle af dine venner ind i dit fantasibillede)
Husket	Du kunne i første omgang ikke huske noget, men da du blev mindet om stranden og at du ikke kunne lide at være der alene huskede du det fint.
3. gang m. grp.	Musikken: Joaquin Turina - Sinfonia Sevillana Op 23 Start billede: i en skov. Træ der var virkelig høj duftede af skov og mos lagde mig ned og kiggede på træet der bare var højt Træet var uden slutning mosset duftede rigtigt godt.
Husket	Du kunne ikke huske dit billede, men havde en fornemmelse af en skov. Hjulpet lidt på vej af det billede du tegnede forrige gang.
4. gang	Musikken Beethoven symf. nr 6 F-dur, opus 68 Start billede: en bondegård

	1. maj fest - midsommerfest - der var en maj stang På en bondegård i Sverige - trelænget ødegård Mange mennesker - drak hjemmebrændt Svensk bondefest - skide hyggeligt Væltede rundt oven i hinanden Var kun på gårdspladsen Der var hyggeligt Der duftede af sensommer Tror min mor og far var der
Husket	Du kunne fint huske dit billede fra sidste gang som var en midsommerfest oppe i Sverige. Du kunne huske der var mange glade og fulde mennesker.
5. gang	Musikken: Bach de la suite no. 3 "Aria" (BWV 1068) Start billede: på en eng Var på <u>et</u> sted Lagde mig ned og kiggede op på universet - efter det punkt som er verdens centrum Det sted hvor alting drejer rundt om... (det sted hvor alting i universet udvider sig fra) Blå blå blå Mit fixpunkt er der hvor jeg er.
Husket	Du kunne huske alt fra din forrige fantasi rejse. (det med universets nulpunkt)
6. gang	Musikken: Debussy - "Par les rues et par les chemins" Start billede: i en by

	Jeg var kæmpe stor En masse små huse Gik rundt der mellem bitte små huse. Tænkte på at kigge ned - der var mennesker der spæned ud til siderne. Opgav at snakke med dem - de blev bange. Det var underligt - helt vildt træls. Helt enorm stor Jeg var bange for at gå på deres huse - det var underligt. Bukkede mig ned for at kigge ind - de blev bange og løb ud. Kunne se små stole og møbler.
7. gang	Der var temadag i aktivitetscentret så du kom ikke.
Husket	Du huskede sådan set alting - at du var en kæmpe i et by og alle var bange for dig. Du kiggede ind i et af husene og menneskene i huset blev skræmt.
8. gang	Musikken: Debussy - Jeux de vagues Startbillede: en havn med skibe En Bounty ø Helt blå vand, lyst sand Sejlede derud i en kæmpe stor lyst yacht med svømmepøl og bar. Hoppede i vandet - grinede, legede og plaskede i vandet. Vildt fedt Kæmpe stor med tjenere og det hele holdt fest om bord på vej der ud vildt varmt - tjenere med drinks rigtig luksus yacht.
Husket	Du havde brug for dit tegnede billede - da du så det kunne du huske de ting der var i dit billede
9. gang	Musikken: Gioacchino Rossini - Der Zauberlanden - Ouvertüre Startbillede: legetøjs rum

Var i en legetøjsforretning sammen med min nevø - der var kun os
Han var sød og nuttet - løb rundt og sagde jeg skulle se den
og den og den ting
og spurgte og jeg ku' nå
Der var biler men også pigelegetøj (jeg er nervøs for at han skal blive bøsse)
der var også racerbiler, månelego, cykler, fodbolde - Alting en kæmpe butik
Han kunne specielt godt lide lastbilerne.
Jeg stjal en masse til ham - der var kun os
Der var også løbehjul - der var det hele.
Det var hyggeligt - han var sød og kær
Jeg gik rundt og ledte efter en at betale til
Jeg havde det lidt træls med at stjæle pga. at Gustav var med.
Det var hyggeligt - det syntes min nevø også
Jeg skulle følge efter ham rundt i butikken og lege med de ting han sagde jeg skulle lege med.

10. gang (og sidste i min praktik)

Vi startede med at I fik udleveret en oversigt over jeres forrige 11 rejser (de to første var individuelle) som i læste.

Jeres umiddelbare respons efter at have læst oversigten var:

T: Kan genkende nogle af fantasibillederne mens andre opleves som helt nye

B: Kan huske nogle ting - andre er nye. Billederne passer godt sammen - bliver mere og mere udbygget.

A: Du skriver ringe Søren - jeg kan huske det hele når jeg læser om det.

Derpå stillede jer 4 spørgsmål som vi sad og snakkede om

1. Hvad syntes I om denne måde at arbejde på?

B: Godt fordi man oplever, at ens indre tanker fungerer. Funktionsniveauet bliver bredere, en glimrende undervisningsmåde.

A: Det samme som B- jeg har glædet mig til at komme.

B: Godt at arbejde bevidst med hukommelsen

A: Skide godt fordi det har fået mig til at føle, at jeg kan huske.

T: Skide godt - kan ikke selv mærke det men J (kæresten) kan mærke det.

J siger, at der kommer mange nye ord, og at der er sket en udvikling både mht. genkendelse og læring af nyt. Forbandet ærgerligt at det stopper.

2. Er der noget specielt som har gjort indtryk?

B: Oplevelsen af, at en ens hukommelse og formuleringsevne ikke er uvæsentlig -

selvtillidstræning - Det hele er en selv.

A: Hvis jeg skal huske gør jeg det i billeder og lyd.

T: Rart overhovedet at kunne huske.

B: Følelsen af overhovedet at kunne huske. Godt noget du har sat i gang - Jeg bruger det selv hjemme. Læser - tegner - får tegningen til at passe til det læste.

3. Oplever I at der er sket en forandring og på hvilken måde?

T: J siger god for metoden

A: Oplever det ikke selv

A's fantasirejser (efter min praktik)	
11. gang (15/01) Samtalen	Vi startede med at læse højt fra referatet af den sidste session, vi havde før ferien. Vi snakkede om, at vi i de fremtidige sessioner kunne bringe lidt mere psykologiske temaer på banen. Ála – hvordan er det at være handicappet i en "normal" verden - og - hvilke muligheder for udvikling rummer min nuværende situation. I var begge indforstået med at den type arbejde kunne være spændende. Vi kom også ind på muligheden for at I sammen tog en tur i biografen og så Ringenes herre (De to tårne). Afslutningsvist talte vi om hvordan I ville have det med, at der kom nogle nye personer med gruppen. I var begge åbne overfor den tanke. Du talte også om din kæreste, og om at du ikke brød dig om at være alene. Du virkede desuden afklaret omkring dine grænser i forhold til din kæreste.
Musikken/tema	Grig; Per Gynt , "Morning" - en solopgang
Fantasirejsen	Oppe - et eller andet sted. Der var mig og min kæreste - de eneste to der var der - var helt vildt hyggeligt. Vi badede og tog sol - nøgne. Var i Sverige En sandstrand - ferskvand. Man skulle igennem en skov for at komme der ned. (Søen ligger ved mine forældres ødegård i Sverige)
12. gang (22/01) Husket	Du havde brug for din tegning for at huske din forrige fantasirejse, men da du først så tegningen,

	kunne du huske alle detaljer. (en sø i Sverige med din kæreste)
Samtalen	Vi talte om vigtigheden af, at have en person man kan "være sig selv" overfor. I nævnte begge hinanden som værende en sådan person. Vi talte også om behovet for input fra andre mennesker som en forudsætning for at kunne udvikle sig. Afslutningsvist talte vi om, at du i dine allerførste fantasirejser ikke brød dig om at være alene, og at du nu har det okay med at være alene – i hvert fald i din fantasi. Du sagde også, at det var okay at være alene, når der var fart over feltet.
Musikken/tema	Sergei Prokofiev; Concerto for violin and orchestra no. 2. in G minor opus 63 (allegro, ben marcato). I skulle forstille jer at befandt jer på et frostklart sted
Fantasirejsen	På skitur – helt vildt flot og hvidt. Solskin og hvid sne. Stod på snowboard – og var helt vildt sej til det. Var alene – det var okay Jeg var helt alene på fjeldet. Fatter ikke hvordan jeg var kommet så højt op. Kunne mærke i benene hvordan det var at stå på snowboard. Det gik helt vildt meget ned af.
13. gang (05/02)	Var du der ikke
14. gang (12/02) Husket	Du havde brug for et stikord – skitur – huskede derefter det hele
Samtalen	Vi snakkede bl.a. om hvad virkelighed er for noget. Vi var enige om, at vi alle har vores individuelle oplevelse af virkeligheden, og at vi ikke med sikkerhed kan vide, at den anden oplever det samme som vi selv.

	Vi var også inde på, at du måske har to virkeligheder – eller to måder at opleve på – før og efter skaden. Den virkelighed, du i dag kender, er måske ikke helt den samme, som den du oplevede før skaden. Dette kommer til udtryk når du f.eks. spørger "findes det og det i virkeligheden".
Musikken/tema	J.S. Bach – 6th Brandenburg Concerto – I skulle forestille jer jeres barndomshjem
Fantasi-rejsen	Flyttede meget som barn Var i Sejs Et hammer godt hus Der var fire værelser i den ene ende – gennem tre stuer – og der lå mine forældres soveværelse Det var sommer – ret hyggeligt Gik rundt på terrassen som min far havde bygget i træ. Havde en gynges da jeg var lille. Var i Sejs alene i min fantasi. Jeg har to ældre søskende. (efterfølgende tegnede du grundplanet af hjemmet i Sejs)
15. gang (19/02)	Var du der ikke
16. gang (26/02) Husket	Du kunne huske og genfortælle om hvordan jeres hus i Sejs var indrettet.
Samtalen	Denne gang snakkede vi om selvmord, og de tanker I hver især har haft om det. Bl.a. at B syntes, at hun kunne bruge sin oplevelse med selvmord til at minde sig selv om, at man selv har ansvaret for, hvad der skete med ens liv. Du fortalte om dine erfaringer med det at forsøge selvmord. Du berettede at du efter flere forsøg nu

	følte dig udødelig. Jeg godtog din oplevelse af at være udødelig, men satte spørgsmål ved om det reelt forholdte sig sådan. Du sagde at det måske skyldtes din oplevelse af to virkeligheder – i den ene (den hjerneskadede) er du udødelig – i den anden (den før hjerneskaden) er du ligeså dødelig som alle andre. Vi snakkede også om grunde til at begå selvmord og grunde til at lade være.
Musikken/tema	Musikken var Albinoni: oboe concerto in D Minor. I skulle i fantasien mødes med et dyr og tage på rejse med det.
Fantasi-rejsen	Dyret var en enhjørning – hvid – krystalhvid den skinnede Den var rigtig høj Jeg red på den og vi fløj Vi fløj over skovene og kiggede ned også over moser og marker Den var høj og flot. Det var rigtig hyggeligt at flyve sammen med den.
17. gang (05/03) Husket	Du kunne huske og genfortælle om dit fantasidyr (enhjørningen), hvordan den havde set ud mm
Samtalen	Inden fantasirejsen snakkede vi med det nye medlem P om formen på vores sessioner. Vi snakkede også om temaerne fra forrige gang (selvmord og to virkeligheder) Desuden mente B, at du var mere heldig, fordi din hjerneskade ikke har påvirket din mobilitet. Vi blev enige om, at man i forbindelse med hjerneskader ikke kan snakke om held. Men istedet kan man snakke om arten af de muligheder, I hver især har. Efter du havde tegnet din fantasirejse snakkede vi

	om, på hvilken måde dit fantasibillede kunne forstås. Vi snakkede lidt om, at W kan ses som en repræsentant for din far – som en person der står fast og giver dig modspil. Selve soveværelset kan forstås som et ønske rum – rummet var i dets indretning struktureret og overskueligt, på samme måde som du har brug for, at dine omgivelser er det.
Musikken/tema	Musikken var Grig: Air. I skulle i jeres fantasi finde et rart rum og derpå invitere en person eller ting ind i jeres fantasi.
Fantasi-rejsen	Lyst soveværelse – kliniskhvidt Gulv til loft hvide skabe Et stort spejl over sengen Så kom min kæreste Han sad på sengen og var dejlig – så rigtig godt ud – solbrændt Han kiggede bare på mig Jeg stod i altandøren og kiggede på min kæreste der var nøgen. Jeg tror også, at jeg så godt ud – havde kjole på – en lang hvid kjole Og så havde vi sex under spejlet.
18. gang (12/03)	Var du der ikke
19. gang (19/03) Husket	Du kunne hele din fantasirejse fra sidste gang – nemlig det lyse soveværelse, W sad på sengen, mm.
Samtalen	Vi snakkede om de mål, de to andre har sat for deres personlige udvikling. B's mål er at blive bedre til at elske sig selv. C's er at øge sit selvværd og selvtilliden samt at blive mere udadvendt. Du var der ikke sidste gang, så vi brugte lidt tid på at indsnævre dine mål. Du fandt frem til, at du med

	tiden gerne vil blive bedre til at være alene og tage mere ansvar for dit eget liv. Efter I havde tegnet, snakkede vi om, hvad I kan få ud af at være med i denne gruppe. En af gevinsterne er, at I hver især får respons på, hvorledes I opleves. Den respons, I hver især får, ligner ikke altid den oplevelse, I har af jer selv. Der er en mulighed for, at den respons I får fra de øvrige gruppemedlemmer, er med til at ændre jeres selvbillede. Man kan sige, at I hver især spejler jer i gruppen. I viser gruppen, hvem I hver især er, og gruppen fortæller jer hvem og hvad de ser.
Musikken/tema	På rundrejse i et rum. Musikken var Brahms: 1 st symphony (3. sats)
Fantasi-rejsen	Jeg startede i min søsters soveværelse og faldt så i søvn.
20. gang (02/04)	Var du der ikke
21 gang (09/04) Husket	Du kunne ikke huske at du var faldet i søvn sidste gang.
Samtalen	Inden denne fantasirejse snakkede vi om, at gruppens måde at være sammen på (dvs. gruppens dynamik) ændre sig, alt efter hvem der var til stede. Vi snakkede om, at det var godt at kunne skifte mellem at være fjollede og være alvorlige. Efter fantasirejsen afstedkom din fantasirejse en lang samtale om følelser. Alle kunne på en eller anden måde relatere sig til din oplevelse. Vi var inde på, at der findes forskellige måder at reagere på følelser på – man kan enten reagere med

	hensyn og omsorg overfor omgivelserne og en selv (konstruktiv) - eller man kan reagere på en ødelæggende måde overfor omgivelserne og en selv (destruktiv) - Det kan selvfølgelig også være en blanding. Vi snakkede også om, at der til en følelse som oftest var bundet en vis mængde energi, som det var vigtigt at få afløb for. Dette afløb kunne enten findes på en konstruktiv eller destruktiv måde. En anden ting vi snakkede om var, at der i os alle findes følelser, som af samfundet er klassificeret som dårlige eller uønskelige. Jeg sagde, at det er min overbevisning, at vi alle rummer både de ønskelige men også de uønskelige følelser. En af vores opgaver som mennesker handler om, hvordan vi vælger at give vores følelser udtryk. Men det er vigtigste er at acceptere, at også de "dårlige" følelser er der.
Musikken/tema	I skulle i fantasien bevæge jer udenfor jeres krop og se jer selv udefra. Dette for at give jer en oplevelse af jer selv og den måde I hver især er' på. Musikken var Britten: Simple symphony
Fantasi-rejsen	Det var ikke fedt - det var noget møg Jeg så, hvordan jeg så ud, og hvordan jeg var og fy for satan. Hvis jeg ikke var mig, ville jeg ikke kunne lide mig. Mødte ikke nogen men havde en oplevelse af at "hun" var mærkelig. Jeg siger aldrig mere noget til nogen.
22. gang (16/04) Husket	Du kunne huske, at det ikke havde været nogen rar oplevelse at se dig selv udefra.
Samtalen	Inden denne gangs fantasirejse snakkede vi om de

	temaer vi havde oppe og vende sidste gang. Accept af både de ønskelige og uønskelige følelser. Vi snakkede også om, at selvom B ikke er tilfreds med at sidde i kørestol, bliver hun nødt til at acceptere det som et af sine livsvilkår. Det skal dertil også siges at man selvfølgelig kan kæmpe med at ændre sine livsvilkår - men det er en helt anden snak. Du fortalte på en kærlig måde, at du oplever, at B ofte prøver, om hun kan gøre ting selv inden hun spørger om hjælp. Du mente det som en ros af B's handlekraft.
Musikken/tema	Starte i en havn, gå ombord på et skib og sejle af sted. Musikken var Debussy: "Jeux de vagues"
Fantasi-rejsen	På en kæmpe coastyacht Et kæmpe skib, nærmest en færge – Det var min Kæmpe stor Miami vice færge lignende båd Vi sejlede på Pacific Ocean Folk var på dækket og drak drinks i martiniglas Det var bare hyggeligt - især fordi der var så mange mennesker om bord på min færge Havnen vi startede i var ligesom den i Nice Der lå andre kæmpe færges – rigtig dejlig varm havn Vandet var helt klart Der var fest.
23. gang (30/04)	Var du der ikke
24. gang (07/05)	Var du der ikke
25. gang (21/05) Husket	Du kunne fint huske din fantasirejse med kæmpe færgen.
Samtalen	Inden den nye fantasirejse snakkede vi om, at B

	ikke bryder sig om de handicappede, som har et mere synligt handicap end hende selv, fordi hun ikke vil sættes i bås med disse. Hun snakkede også om, at det vigtigste for hende selv er respekten for sig selv. Vi snakkede også om, at du skal flytte fra Børglumvej, og at B både var glad og trist på dine og egne vegne. Denne snak afgjorde denne sessions fantasitema, som blev afsked (starten på noget nyt).
Musikken/tema	I skulle i fantasien mødes med en ven og tage afsked med denne. Musikken var Vivaldi: Gloria (Et in terra pax)
Fantasi-rejsen	Jeg mødte en der hedder Christian som jeg ikke har mødt i hundrede år – siden jeg var ni. Det var i orden at møde ham – han lignede sig selv. Vi havde det sjovt dengang og nu. Det var helt naturligt, havde det sjovt Det vart rart at møde en, som ikke sagde ”jeg havde ellers hørt, du var død” Vi havde en helt naturlig afsked – helt i orden.
26. gang (04/06) Husket	Du kunne huske alt fra din tidligere fantasirejse. (Christian, han lignede sige selv, I havde det sjovt, og at det var en helt naturlig afsked)
Samtalen	Inden vi gik i gang med den nye fantasirejse, snakkede du om, hvor glad du er for at bo det nye sted. Væk fra det overvågede – og mærke privatlivet. B fortalte, at det også var hendes drøm at flytte fra Børglumvej. Hendes mål er at få så normalt et liv som muligt. Derfor træner hun dagligt. Vi snakkede også om vrede. Hvordan vreden kan

	komme til at tage overhånd således, at der ingen vej er tilbage – udreageren. Vi kom ind på, at den energi der er i vreden kan bruges til noget konstruktivt – f.eks. som motoren der holder en i gang i forbindelse med træning.
Musikken/ tema	I skulle rejse rundt i jeres krop og opleve. Musikken I lyttede til under rejsen var Shostakovich: 2nd piano Concerto (andante).
Fantasi-rejsen	Kender du den der film med de mennesker, der tager på et ubådstogt i et andet menneske krop – sådan var det. Jeg var på ubådstur inden i min krop. Så alle de knogler jeg har haft brækket, og hvordan de er vokset sammen igen. Var i min hjerne – det var ikke sjovt (pga. skaden) – kunne ikke finde ud igen. Tog afsked i øret. Fedt nok at sejle rundt i det indre. Så min tarme – nogle af dem er blå.
27. gang (18/06) Husket	Du kunne huske alt, med hjælp af et enkelt stikord. Ubådsrejse rundt i kroppen.
Samtalen	Inden vi gik i gang med den nye fantasirejse, snakkede vi om at føle sig psykisk tryk i omgivelserne. Vi snakkede også om det modsatte, nemlig utryk, og det forsvar eller panser man sætter op omkring sig i de situationer. Vi snakkede om det at være sig selv – og at man kan "være sig selv" på mange måder alt efter situationen. Jeg mener, at man altid bør tilstræbe at "være sig selv" – at vise andre så mange nuancer af hvem man er. Dette fordi vi som mennesker udvikler os i samværet med andre. Hvis vi skal udvikle os,

	bliver vi nødt til at vise omverdenen, hvem vi er. Den respons, jeg modtager, er på den person, jeg i "virkeligheden" er. Jeg kan derpå forholde mig til den givne respons, og jeg vil formentlig udvikle mig.
Musikken/tema	I skulle i fantasien først rejse ½ år frem derefter 1½ mere. Musikken i lyttede til under rejsen var Beethovens: 5th piano Concerto (2. movment).
Fantasi-rejsen	Fremtiden var som på film. Jeg var mere tjekket, alt var mere tjekket Jeg var ikke blevet ældre Tog langt længere frem i tiden end du sagde Om to år sidder jeg stadig på Høskov og laver de samme kedelige ting Griner af de samme fjollede vitser Det var frustrerende, at der ikke var sket mere, så jeg tog længe ud i fremtiden
28. gang (25/06)	Var du der ikke
29. gang (02/07)	Var du der ikke
30. gang (23/07)	Var du der ikke
31. gang (30/07) Husket	Du kunne efter et par stikord godt huske forrige gang - hvilket ligger langt tilbage
Samtalen	Vi startede med at snakke om den slåskamp du og H havde tidligere på dagen. B var blevet lidt rystet over episoden. Det næste vi snakkede om var dit ønske om selv at finde et arbejde - du fortalte at du er træt af at være under opsyn. Hvor til B svarede: "og omgivet af for mange gakkakker" Du sagde at du på en måde så din hjerneskade som en straf. Førhen "kørte" du på de mennesker som havde et handicap - skæbnens ironi.

	Da du ikke var der sidste gang inden ferien spurgte jeg dig om de samme spørgsmål som de to andre havde svaret på i den session. Det første spørgsmål var: <i>Hvad har været godt eller skidt?</i> Jeg kan huske mere når jeg tænker i billeder Er begyndt at danne indre billeder når jeg skal huske noget. Det har været skidt at få bekræftet at man virkelig husker dårligt. At sidde sammen med andre i samme situation. <i>Hvordan var det at se billederne?</i> Sjovt at se – jeg oplever at jeg er blevet bedre til tegne det jeg tænker. <i>Hvad har den største oplevelse været?</i> I forhold til de andre oplever jeg, at jeg ikke husker er så dårligt Efter disse spørgsmål snakkede vi lidt videre – du fortalte at du har lyst til på egen hånd at søge arbejde som phoner. Du vil gerne ud blandt normale – gider ikke være på Høskov om 2 år. Vil gerne arbejde fx 6 timer dagligt – væk fra de beskyttede forhold. Vi kom af den vej til at snakke om meningen med livet B fortalte at det ville være meningsfuldt at male dagligt – evt. på en daghøjskole tegne/male linien
Musikken/ tema	Dig selv i en situation der er meningsfuld på det

	personlige plan. Musikken var Shostakovich: 2nd piano concerto (andante)
Fantasirejsen	Var sammen med en veninde (T) oppe i Nørrevorebøre. Der var vi i det sommerhus vi også var i i 1990 – det år vi blev veninder Det var hyggeligt at være der igen – vi snakkede om andre ting men på samme hyggelige måde. Det var bare mig og T Vi snakkede også om det samme som dengang – drenge. Vi spiste grillmad og var ude at bade – hyggede med hendes forældre.
32. gang (27/08)	Var du der ikke
33. gang (03.09) Husket	Du kunne, ud fra din tegning, huske alle detaljerne fra den sessions fantasirejse. Det var ret godt husket eftersom det er over en måned siden.
Samtalen	Vi snakkede også om B's "kæreste" som pga. diverse omstændigheder har fundet sig en anden kvinde. S kunne sagtens forstå ham og hun syntes at han har vist hende respekt ved at være ærlig overfor hende. B var dog også ked af det og følte sig lidt som et andenrangs menneske. Det fik snakken til at handle om hvad det vil sige at være menneske. Vi blev ikke enige om nogen entydig definition. B's def. var: "et menneske tænker, føler og agere". Du var lidt mere til at sammenligne mennesker med dyriske handlinger, og finde forskelle der. Jeg var ude i noget med at mennesker er i stand til at forestille sig selv i fremtiden – og at have et klart selvbillede. Derefter fortalte du om din kat Luske. Du fortalte

	også om dit ønske om at komme ud i et alm. arbejde fx som phoner. Du var lidt utilfreds med at Rasmus (leder på Høskov) vil beskytte dig mod det evt. nederlag det kan være, hvis du ikke kan klare jobbet som phoner. Derudover snakkede du om at blive besøgsven for ældre mennesker.
Musikken/ tema	Et sted med ro til at være sig selv. Musikken var J.S. Bach O Mein Jesu.
Fantasirejsen	Kom gående hen af en gå gade med totalt mange mennesker – ligesom den i Århus Satte mig på en bænk – der hvor jeg satte mig faldt jeg bare ned – ned og ned og ned... Til sidst var jeg nede og der var roligt – virkelig roligt (Hvordan var det?) Det var godt nok på gaden Nede var der ro omkring mig Nærmest velour i mørkerøde og mørkegrønne farver – det blæste lidt så det bevægede sig. Det var et rart og roligt sted selvom der ikke var ro i mit hovede. Efter fantasirejsen spurgte jeg om det var et sted du selv kunne finde tilbage til hvis du i din hverdag har brug for ro. Det kunne du godt forestille dig. Dette fik dig til at fortælle om hvordan du kan ryge op under loftet hvis du bliver talt til som var du et barn. Jeg forklarede kort princippet bag transaktionsanalyse Man kan fx snakke sammen Voksen-Voksen eller Barn-Voksen. Bagefter dette tegnede du din fantasirejse.
34. gang (10/09)	Du kunne ikke umiddelbart huske noget fra forrige

Husket	gang - men det gik noget bedre da du fik tegningen - der var dog flere detaljer du ikke fik med.
Samtalen	Du kom en anelse for sent den dag - men det gjorde ikke noget idet C og jeg fik tid til at tale sammen. Du fortalte at du har skiftet navn fra Birgitte til Amanda som er det navn din biologiske mor har givet dig. Man kan sige det er den gave hun har givet dig. Du mente at navnet Birgitte er pænt til små piger, men ikke til en voksen. Du vil gerne tage afsked med Birgitte fordi hun er træls, og goddag til Amanda fordi hun er selvsikker, stolt af sig selv, ikke ked af at være hjerneskadet - hun hviler mere i sig selv.
Musikken/ tema	At gå i naturen - gå ind i et hus hvor man smider en tung frakke (Birgitte) hvorpå man bevæger sig rundt i huset(Amanda) lettet for frakken. Musikken var Beethoven 5 klaver koncert, 2. sats
Fantasirejsen	Gik i en skov Der var et hyggeligt hus - et skovhus - pænt udefra. Bankede på - der var ikke nogen der svarede - gik ind. Det fedeste hus indenfor - større end det så ud til udefra. Jakken var helt vildt tung - en gammeldags filtjakke. Gik rundt og kiggede - så nogle værelser. Nogle var hyggelige - et var spøgelsesagtig. De hyggelige var det pga. stearinlys mm. Det uhyggelige var helt sort - der var edderkoppespind, helt forfalden Tog afsked ved indgangsdøren - så huset en sidste gang - det så stadig hyggeligt ud.

	Jeg var helt alene. Efter fantasirejsen snakkede vi om forskellige ting. Du fortalte bl.a. om at du tror at grunden til at du ikke kan lide at være alene er, at du har brug for nogen at dele dine oplevelser med. Vi snakkede også om at livet giver og hver især en række forudsætninger og muligheder. Det svære for den enkelte er at se kvaliteten eller skønheden der hvor man selv er. Man skal øve sig i at nyde nuet selvom man måske føler sig begrænset i sin udfoldelse.
35. gang (17/09)	Var du der ikke
36. gang (24/09) Husket	Da jeg mindede dig om at det kun var dig og P der var her, kunne du huske det hele. (huset, frakken, de levende lys mm)
Samtalen	Derpå snakkede vi først lidt om B og hvordan personalet på Børglumvej til tider har givet dig et ansvar overfor B, som du ikke brød dig om. Du fortalte at du syntes at B er god til at snakke om sine følelser. Du fortalte også at du er blevet meget bedre til at styre dit temperament. B fortalte om sin metode til at styre sit temperament på – hun kigge på, og snakke med sig selv i spejlet. Jeg spurgte til hvordan det går med at bo alene, og du svarede at det var du meget glad for – også fordi du har din kat at snakke med. Du føler at du har ro til at være – og katten gør at du ikke er helt alene. Vi snakkede om det at være alene og du fortalte at du ikke kan hold dig selv ud – eller for den sags skyld at være i din krop. Du fandt årsagen til denne manglende selvaccept i, at dine omgivelser altid har

	været trætte af dig – faktisk lige siden du kom til Danmark. Du fortalte også at du har svært ved at nuancere din verden – enten er tingene gode eller dårlige – sorte eller hvide. B sluttede samtalen af med at fortælle at hun bruger de ting vi snakker om i sessionerne når hun taler med sig selv i spejlet.
Musikken/ tema	Accept af alle ens sider. Du skulle i fantasien forestille dig at dine indre billeder af Amanda og Birgitte mødtes et sted hvor du var tryk. Musikken var Brahms: 3rd symphony.
Fantasirejsen	Var ikke rigtig nogen steder. Amanda mødte Birgitte Amanda syntes at Birgitte var træls Amanda oplever at Birgitte er forkælet, træls og en pisse irriterende møg unge. Birgitte syntes Amanda er voksen og klog. De kunne snakke sammen De var trætte af hinanden begge to Amanda var pæn, moden, høj, pæn i tøjet. Birgitte var lille, havde kasket på, hættetrøje og Adidas joggingbukser med knapper ned langs siden. Det er forvirrende at jeg ikke ved hvem jeg har mest lyst til at være. Om fordelingen skal være 60-40 eller 70-30. Efter fantasirejsen sagde du, at Amanda aldrig kom til at acceptere Birgitte, men at Birgitte godt kunne acceptere Amanda. Lidt af et paradoks eftersom Amanda jo er den modne (som jo netop af den grund burde være den accepterende).

37. gang (01/10)	Var du der ikke
------------------	-----------------

BILAG 4 FRK. B'S REFERATER OG FANTASIREJSER - DATA

B's fantasirejser (fra min praktik)	
1. gang – introuktion til metoden (solo session)	Musikken: Beethovens 5. klaverkoncert, 2. sats Start billede: En have Masser af grønt græs grønne grene med blade der kysser græsset Et håbefuldt sted Har lyst til at røre ved det hele. <i>(du vender tilbage til rummet og mindes at du har spillet klaver. Jeg beder dig vende tilbage til din fantasihave og du fortsætter din beskrivelse af den)</i> Græsset er frit græs (ca. 50 cm højt) Græsset gror til musikken Det er tryllegræs - det vokser men bliver ikke længere. Man kan ligge sig og gemme sig i det. Der står bundter af georginer De er farvestrålende - orange, gule, rødtoner. De bøjer sig for vinden Der dufter af parfume Der er en snoet bæk med livgivende vand Det er et fredeligt bækkeløb
Husket	Du kunne ikke huske så meget så jeg læste din forrige rejse højt for dig. Det virkede som om du kunne genkalde dig billederne når du blev mindet om dem.
2. gang	Musikken: Respighi - Serenata per piccola orchestra Start billede: udforskning af et rum

(solo session)	Står midt i rummet Der er intet i rummet - gør ikke forskel på noget Stort mørkt duftende rum Althed - dvs. alting er samlet her Rummet er frit Der er ingenting men alting Livet er i rummet Bevidstheden er i rummet (du bekræftede mit ord : erkendelsesrum)
Husket	Du huskede lidt, og små læste om dit fantasirum som var et mørkt rum. Rummet sammenlignede du med tiden efter din
1. gang med gruppen	Musikken: J. Turina "El castillo de almodavar" op 65 "a plena luz" Start billede: med i en film.. Sort/hvid film - langsom med underlægning af trommer og harpe .. Pling ..pling Langsomme skikkelser - stemningen passer - ikke livsglad Passer til det her, langsomt vågner man op og er til. Film med lyd, udflydende menneskelige figure
Husket	Du kunne huske den lidt triste stemning i oplevelsen fra sidste gang. Du beskrev den som sort/hvid med trommer-dunkelt.
2. gang med gruppen	Musikken: Maurice Jarre "Keating's Triumph". Startbillede: - ved et hav Althed - uendelig rummeligt - jeg ku' være - gik og løb Der var en dunkel musik og dufte En stor sandørken man ku' gå ud i Vinden med mig - førte mig frem, tilbage og rundt - akkompagneret af musikken. En krydret stor velduft
Husket	Du kunne huske stemningen, men havde svært ved komme med nogle konkrete detaljer omkring oplevelsen.

3. gang m. grp.	Musikken: Joaquin Turina - Sinfonia Sevillana Op 23 Start billede: i en skov.
	Kæmpe store sæbebobler der er et menneske inde i hver af sæbeboblerne stor flade med menneskelige sæbebobler sammen men røre ikke hinanden generelt for mennesker, vi røre ikke hinanden dæmpet mørk musik, kan I forestille jer det.
Husket	Du kunne ikke huske din fantasirejse fra forrige gang, men du tegnede et billede sidste gang, og det billede kunne du berette om.
4. gang	Musikken Beethoven symf. nr 6 F-dur, opus 68 Start billede: en bondegård
	Prøv at forestille dig noget grønt grønt noget med baggrund af guitarstil og harpe kæmpe stor bolig af kæmpesten - natursten - stråtag - det er natur. Underlægning af harpe guitar Der går et menneske rundt - svæver lidt. Hun lægger hånden på kæmpestenen og giver den varme.
Husket	Du kunne både huske dele af dit fantasibillede - at der var en kvinde i dit billede og at hun var alene. Derudover kunne du fortælle om dit malede billede - de symboler du forrige gang havde understreget fremhævede du igen idag.
5. gang	Musikken: Bach de la suite no. 3 "Aria" (BWV 1068) Start billede: på en eng
	Et stort blødt grønt tæppe - fredelig grøn eng - et eng tæppe Engen bugter sig op og ned En sagte vind som får græsset til at bølge Stille guitarmusik

Husket	Du kunne huske mange ting fra forrige gang. 1 at jeg har planer om at bruge jeres tegninger til en formidlingseksamen 2 at din fantasirejse gik til en grøn eng, hvor græsset bølgede til guitar musik, mens du svævede rundt.
6. gang	Musikken: Debussy - "Par les rues et par les chemins" Start billede: i en by Forestil dig et stort græsareal - jeg var den eneste person der. Jeg ligesom svævede rundt Massere af højhuse - flyver ind i højhusene Husene er uden etager og ligger på marken. Massere af glas at se ind og ud af. Der er kun mig der, iklædt engletøj. Flyver langsomt rundt. Bare store tomme rum - massere af lys ind. Et stille sted, ikke et befærdet univers. En smuk stilhed. Der duftede af krydret parfume, mere vidtspændende end sidst. Hele tiden guitar musik, træ guitar.
7. gang	Der var temadag i aktivitetscentret så du kom ikke.
Husket	Du huskede ikke så meget fra sidste gang - da jeg begyndte at fortælle om din oplevelse fra sidste gang var du fuldstændig med på dens indhold - du havde altså bare brug for et stikord.
8. gang	Musikken: Debussy - Jeux de vagues Startbillede: en havn med skibe

	Forestil dig et kæmpe landskab med bjerge, træer, græsgange og vand der klukker. Jeg er en svævende engel med store hvide vinger der følger musikken. Musikken er livet Det var min ånd eller følelse - jeg føler mig ikke voldsomt social - det må man acceptere. Følelsen af at være et levende væsen hvor jeg fløj ud over bjerge, hav og græs. Oplevede naturen langt væk fra. En ånd ligesom sidste gang, men nu fløj den gennem et hjertum. Hun prøver at være håbefuldt - også et udtryk for romantik.
Husket	Du huskede flere ting. At du var en engel, og at du fløj over grønne marker mm. og selve stemningen i dit billede.
9. gang	Musikken: Gioacchino Rossini - Der Zauberlanden - Ouvertüre Startbillede: legetøjs rum Jeg må sige den musik fortæller hvad en god oplevelse er Det er blidt og barsk - stillen stolen for døren Stor stor græseng der er højt og jeg svæver over det. Jeg er alene - jeg er ikke social Det er heller ikke min drømmeverden at være social En alene tur - var i trylleland Massere af græs og blomsterkviste - let svajende grønt græs Svajende i vinden - vi bliver alle påvirket af omgivelserne- Det er heldigvis farverigt græs - der er farver i Ikke noget om min politiske holdning - men der var røde røde blomster og en enkelt uskyldshvid Enkelt strengemusik - basguitar - stille og fredeligt. Nogle gange slog jeg foden mod en sten "BAM" og blev tvunget til at kigge op. Det er ikke bare at svæve rundt - der er realiteter. Stenslagene symboliserer realiteterne.

10. gang (og sidste i min praktik)

Vi startede med at I fik udleveret en oversigt over jeres forrige 11 rejser (de to første var individuelle) som i læste.

Jeres umiddelbare respons efter at have læst oversigten var:

T: Kan genkende nogle af fantasibillederne mens andre opleves som helt nye

B: Kan huske nogle ting - andre er nye. Billederne passer godt sammen - bliver mere og mere udbygget.

A: Du skriver ringe Søren - jeg kan huske det hele når jeg læser om det.

Derpå stillede jer 4 spørgsmål som vi sad og snakkede om

1. Hvad syntes i om denne måde at arbejde på?

B: Godt fordi man oplever, at ens indre tanker fungerer.

Funktionsniveauet bliver bredere, en glimrende undervisningsmåde.

A: Det samme som B - jeg har glædet mig til at komme.

B: Godt at arbejde bevidst med hukommelsen

A: Skide godt fordi det har fået mig til at føle, at jeg kan huske.

T: Skide godt - kan ikke selv mærke det men J (kæreste) kan mærke det.

J siger, at der kommer mange nye ord, og at der er sket en udvikling både mht. genkendelse og læring af nyt. Forbandet ærgerligt at det stopper.

2. Er der noget specielt som har gjort indtryk?

B: Oplevelsen af, at en ens hukommelse og formuleringsevne ikke er uvæsentlig -

selvtillidstræning - Det hele er en selv.

A: Hvis jeg skal huske gør jeg det i billeder og lyd.

T: Rart overhovedet at kunne huske.

B: Følelsen af overhovedet at kunne huske. Godt noget du har sat i gang - Jeg bruger det selv hjemme. Læser - tegner - får tegningen til at passe til det læste.

3. Oplever I at der er sket en forandring og på hvilken måde?

T: J siger god for metoden

B's referater (efter min praktik)	
11. gang (15/01) Samtalen	Vi startede med at læste højt fra referatet af den sidste session, vi havde før ferien. Vi snakkede om, at vi i de fremtidige sessioner kunne bringe lidt mere psykologiske temaer på banen. Åla - hvordan er det at være handicappet i en "normal" verden - og - hvilke muligheder for udvikling rummer min nuværende situation. I var begge indforstået med, at den type arbejde kunne være spændende. Vi kom også ind på muligheden for, at I sammen tog en tur i biografen og så Ringenes herre (de to tårne). Afslutningsvist talte vi om, hvordan I ville have det med, at der kom nogle nye personer med gruppen. I var begge åbne overfor den tanke.
Musikken/tema	Grig; Per Gynt , "Morning" - en solopgang
Fantasi-rejsen	Jeg må indrømme, det var en stærk oplevelse Et stort roligt rum Grønt, grønt evighedsrum - håbets farve Enkelte træer - symboliserer hårdhed En rolig blæst Var der alene og svævede rundt i alt det grønne. Må nok sige det tiltalte mig både følelses- og synsmæssigt En grøn følelse - min oplevelse af min situation - det er vigtigt for mig at udtrykke håb. Tidligere var min slagsang "Yesterday" - jeg var uden håb. Nu oplever jeg også håb.

12. gang (22/01) Husket	Du kunne, ud fra dit billede, beskrive den stemning du var i sidste gang. Du brugte lidt andre ord, men ord som øget håb og kærlighed gik igen.
Samtalen	Vi talte om vigtigheden af, at have en person man kan "være sig selv" overfor. I nævnte begge hinanden som værende en sådan person. Vi talte også om behovet for input fra andre mennesker som en forudsætning for at kunne udvikle sig. Slutteligt snakkede vi om jeres fantasirejse, og på hvilken måde den gav mening for jer. Du sagde, at det var nyt, at du blandede farverne (i din tegning), og at du så den som en positiv tegning.
Musikken/tema	Sergei Prokofiev; Concerto for violin and orchestra no. 2. in G minor opus 63 (allegro, ben marcato). I skulle forstille jer at I befandt jer på et frostklart sted
Fantasi-rejsen	Usædvanlig musik Det må være skrevet under en revolution (flot hørt, idet stykket er russisk ca 1922) Det var en solo rejse – jeg er åben overfor andre, men kan kun klare mig selv. Som sædvanlig var jeg iklædt lang kjole og svævede rundt. Ingen abrupte bevægelser – svæver rundt – ikke bam bam Igen et meget stort rum/ univers præget af grønhed – præget af håb. Jeg er heldigvis så menneskelig, at der også er noget rødt – noget kærlighed. Jeg har ændret mig lidt – Jeg ser i højre grad mulighedernes mulighed.

13. gang (05/02) Husket (solo session)	Du kunne huske, at vi havde beskæftiget os med livshåbet. Derudover nævnte du, at dig og A skal i biografen og se "De to tårne" – Dette er første gang, at du har husket noget helt konkret fra en session til den næste
Samtalen	Du var inde på, at du kunne tænke dig, at spørge A om hvilke problemer hun støder på pga. hendes hudfarve. Du fortalte også, at du så det som noget meget positivt, at du var meget engageret i din genoptræning. Vi var i samtalen også inde på, at du egentlig ikke er asocial – du kræver blot, at samværet skal være meningsfuldt. Mens du tegnede, sad vi og samtalte om en række emner. Du sagde bl.a. "Det at være menneske er at håbe - fordi håbet giver grobund for en udvikling". "Jeg oplever mine medmennesker gennem håbet, fordi jeg håber på at blive bedre" "Jeg er', jeg kan, jeg vil" Vi snakkede også om, at du tidligere har oplevet dig selv som værende påtaget venlig, og at du føler dig mere som dig selv nu. Vi var også inde på din oplevelse med ikke at kunne få børn – og din søsters børn som du kan være reservemor for.
Musikken/tema	Du skulle forstille dig, at du sejlede på en flod. Musikken var "Die Moldau" – af Smetana.
Fantasi-rejsen	En masse vand vælter frem Det kommer til en – det flygter ikke. Det bliver stort – starter som lille og breder sig så ud.

	<i>Herefter åbnede du øjnene og udbrød – Jeg har hørt den før.</i> Det var min oplevelse, at resten af din beskrivelse henførte til din oplevelse af musikken, og ikke så meget de billeder jeg prøvede at henføre dig til – hvilket er meget fint. Meget svævende og noget du vil, du kan !! Øjeblikke hvor jeg svæver og flyver Go' tænke musik – stille og barsk og slående. Befinder mig ikke bare i et element – både i vandet og luften – er svævende i kroppen. Følelsen af giganthed som giver den herlige lyd. Stor og fyldig – faktisk livet. Livet kan være sødmefyldt men også barsk. Har hørt det før. Stort følelse – ægte menneskemusik Alle de nuancer man kan opleve som menneske. Skæbnemusik – virker meget fængende.
14. gang (12/02) Husket	Du kunne huske, at det var Smetana vi havde lyttet til. Du mente også, at det var noget med et skib. Det var faktisk en tur ned af en flod, så det var ikke helt ved siden af.
Samtalen	Vi snakkede bl.a. om, hvad virkelighed er for noget. Vi var enige om, at vi alle har vores individuelle oplevelse af virkeligheden, og at vi ikke med sikkerhed kan vide, at den anden oplever det samme som vi selv. Vi var også inde på, at A måske har to virkeligheder – eller to måder at opleve på – før og efter skaden. Den virkelighed, hun i dag kender, er måske ikke helt den samme, som den hun oplevede før skaden.

	Dette kommer til udtryk når hun f.eks. spørger "findes det og det i virkeligheden". Vi snakkede også om det med børn. Du ville gerne have haft børn, mens A så det fra den praktiske side og fastslog at hun ikke var i stand til at varetage ansvaret for et barn.
Musikken/tema	J.S. Bach – 6th Brandenburg Concerto – I skulle forestille jer jeres barndomshjem
Fantasi-rejsen	Smuk musik – utroligt skægt fordi Min stakkels mor var i midten af 30'erne og fraskilt Usædvanligt at være fraskilt på det tidspunkt. Vi boede først i Hørning – flyttede til min bedstefar. Flyttede herefter til Esbjerg - med to unger i et rækkehus På Bakkevej – boede der i 5-6 år Udsigt til Spangbjergparken – overfor skolen Der var stue og 1. sal samt en trappe, gang og garderobe. Man kom gennem stuen ud gennem terrassedøren ud på terrassen Den terrasse jeg har nu er lidt mindre. Mærkeligt sted at vokse op – intet tilhørsforhold. Fik først kontakt med min far da jeg var 12-13 år Begyndte at tage på ferie med ham. Det var et gult stenhus m. brune vinduer og terrassedør Jeg boede på 1. sal sammen med min søster.
15. gang (19/02) Husket (solo session)	Du kunne huske flere konkrete ting – bl.a. at det var J.S. Bach's 6. Brandenburg Concerto vi lyttede til, og at vi snakkede om din barndom.

Samtalen	Vi snakkede mod slutningen om eksistentialeistiske temaer som livet og døden. Du fortalte om, at du for fire år siden havde forsøgt selvmord med en bruserslange og en kniv. Du brugte den episode til at minde dig selv om, at du selv har ansvaret for hvad der skete med dit liv. Du beskrev den periode som en form for vendepunkt, og at du nu så meget lysere på din tilværelse. Du fortalte også om din drøm om at komme til at gå i en rollator – og for at demonstrere hvor langt du var kommet, rejste du dig fra din kørestol
Musikken/tema	Denne gang gik fantasirejsen til en fantasihave – musikken var Beethovens 5. klaverkoncert 2. sats.
Fantasi-rejsen	Langt viftende grønt græs Store siv – nogle når op over hovedet. Træer når jeg kigger op. På jorden er der noget tulipanagtigt noget – røde, gule og guld Hvis jeg kravler kan jeg kun se græs Hvis jeg rejser mig op ændre det sig fra gang til gang alt efter hvilken vej jeg vender. <i>Du blev på dette tidspunkt opslugt af musikken og rummet du var i og sagde</i> Det er forskelligt fra forrige gang I sin essens er mennesket ikke forskelligt fra som for tusind år siden. <i>Jeg bad dig vende tilbage til din have.</i> Græsset er højt Masser af natur – græs, træer, hække – som gror frit – ikke påvirket af andre mennesker.

	Jeg svæve hopper – basker lidt med armene Det er grønt det hele Det giver håb om fremtiden – alt bliver gult om lidt. Vintertiden er overklarheden og alt er nøgent – græsset visner væk. Jeg bad dig finde et sted du kunne tage afsked med din have og fokusere på din følelse af haven Der er frihed for alt - er ikke bundet til noget Man kan alting enten er tingene store eller små Bevidst om sine ønsker.
16. gang (26/02) Husket	Du kunne huske flere konkrete ting, da du så din tegning fra sidst. Det, du kunne huske, var tulipanerne fra din fantasihave.
Samtalen	Denne gang snakkede vi om selvmord, og de tanker I hver især har haft om det. Du syntes, at du har kunnet bruge sin oplevelse med selvmord til at minde dig selv om, at man selv har ansvaret for hvad der skete med ens liv. A fortalte om sine erfaringer med det at forsøge selvmord. Hun berettede, at hun efter flere forsøg nu følte sig udødelig. Jeg godtog oplevelsen af at være udødelig, men satte spørgsmål ved, om det reelt forholdte sig sådan. A sagde, at det måske skyldtes hendes oplevelse af to virkeligheder – i den ene (den hjerneskadede) er hun udødelig – i den anden (den før hjerneskaden) er hun ligeså dødelig som alle andre. Vi snakkede også om grunde til at begå selvmord og grunde til at lade være.
Musikken/tema	Musikken var Albinoni: "Oboe concerto in D Minor". I skulle i fantasien mødes med et dyr og

	tage på rejse med det.
Fantasi-rejsen	Mit dyr var en tryllehund - en cockerspaniel Enten lille bitte eller gigantisk stor så jeg nærmest var en loppe. Den skiftede størrelse alt efter mine behov. Vi var på et stort areal Jeg svævede af sted. Hunden var ved min side hele tiden Var til tider en kæmpe hund - andre en nuller hund. Passede enten på mig eller gav mig trøst. Dyret kunne gøre mig usynlig - dvs. uden forpligtelser.
17. gang (05/03) Husket	Du kunne huske dyret var en cockerspaniel og at den kunne skifte størrelse efter dine behov.
Samtalen	Inden fantasirejsen snakkede vi med det nye medlem C om formen på vores sessioner. Vi snakkede også om temaerne fra forrige gang (selvmord og to virkeligheder) Desuden mente du, at A var mere heldig fordi hendes hjerneskade ikke havde påvirket hendes mobilitet. Vi blev enige om, at man i forbindelse med hjerneskader ikke kan snakke om held. Men istedet kan man snakke om arten af de muligheder, I hver især har. Efter fantasirejsen tegnede du din fantasirejse. Den var præget af håb, liv og kærlighed. Du tolkede selv dit billede som alment menneskelig.
Musikken/tema	Musikken var Grig: "Air". I skulle i jeres fantasi finde et rart rum og derpå invitere en person eller ting ind i jeres fantasi.
Fantasi-rejsen	Et tryllested

	Det rum din krop laver når den svæver Supersvæver Man er over det hele og ingen steder. Modsætninger mødes Jeg inviterede hele min omverden ind. Men der var vist ikke nogen – jer er i tvivl. Svæve følelse afslappet møde mellem ingenting og alting.
18. gang (12/03) Husket	Du kunne huske en enkelt detalje fra din fantasi – nemlig ”modsætninger mødes” – resten skulle du have genfortalt
Samtalen	Inden fantasirejsen snakkede vi om, hvordan I hver især oplever jeres tilværelse. Du var inde på, at du ikke syntes, du kunne komme nogle steder pga. dit handicap – folk ville glo, tænke at der kom en gak gak. Dette resulterede i, at samtalen kom til at handle om, at du har svært ved at acceptere dit handicap. Du har så at sige skulle lære at være handicappet, og din opgave pt. er at blive bedre til at elske dig selv. C var inde på lidt af de samme temaer – Alting var bedre tidligere og det at have det svært ved at acceptere sig selv. C opstillede to mål han gerne ville arbejde med: At øge selvværdet og selvtilliden samt at blive mere udadvendt. Efter du havde tegnet din fantasirejse, snakkede vi om, på hvilken måde dit fantasibillede kunne forstås (du tegnede en rød stjerne midt på papiret). Jeg tolkede dit billede som, at kærligheden måtte tage udgangspunkt i dig selv. Den kommer ikke bare til en udefra. Vi nåede også at snakke om, at vi som mennesker selv bestemmer hvordan vi vil opleve

	os selv og andre. Man kan lægge vægt på de positive ting eller de negative ting – vi bestemmer selv – det er vort eget ansvar, hvordan vi oplever verden.
Musikken/tema	I skulle i fantasien skabe et bjerg og et landskab. I skulle derpå begive jer hen til et sted der var godt for jer at være. Musikken var Borodin: 1 st symphony (andante)
Fantasi-rejsen	Et kæmpe stort område – der vokser græs og det blæser Bjerget ligger bag græs arealet – både og.. Det vigtige var det høje græsagtige noget. Jeg fløj rundt i græsset. Jeg oplevede musikken meget intensivt. Bjerget var bagved – meget godt idet det beskriver ens verdens positive og negative sider. På bjerget er man enten oppe eller nede. Man må acceptere at man enten er oppe eller nede.
19.gang (19/03) Husket	Du kunne huske store dele af din fantasirejse fra sidste gang. – nemlig bjerget i baggrunden, det lange græs og at du fløj rundt.
Samtalen	Vi snakkede om de mål, du og C har sat for jeres personlige udvikling. Dit mål er, at blive bedre til at elske dig selv. C's er, at øge sit selvværdet og selvtilliden samt at blive mere udadvendt. A var der ikke sidste gang, så vi brugte lidt tid på at indsnævre hendes mål. Hun fandt frem til, at hun med tiden gerne vil blive bedre til at være alene og tage mere ansvar for sit eget liv. Efter I havde tegnet snakkede vi om, hvad I kan få ud af at være med i denne gruppe. En af

	gevinsterne er, at I hver især får respons på, hvorledes I opleves. Den respons, I hver især får, ligner ikke altid den oplevelse, I har af jer selv. Der er en mulighed for, at den respons I får fra de øvrige gruppemedlemmer, er med til at ændre jeres selvbillede. Man kan sige, at I hver især spejler jer i gruppen. I viser gruppen, hvem I hver især er, og gruppen fortæller jer hvem og hvad, de ser. Vi snakkede også om, at du uden bind for øjnene, var blevet i den indre verden gennem hele fantasirejsen – hvilket var første gang, at du kunne det.
Musikken/tema	På rundrejse i et rum. Musikken var Brahms: 1 st symphony (3. sats)
Fantasi-rejsen	Det lyder helt banalt – rummet var mit indre Jeg var den eneste person – jeg svævede af sted. Jeg vidste, at der var en grænse eller kant, men så den ikke. Min ånd svævede på musikken rundt i følelsesverdenen.
20. gang (02/04) Husket	Du kunne ikke rigtig huske noget konkret.
Samtalen	Vi snakkede om de målsætninger, I har sat for jeres personlige udvikling - at blive bedre til at elske sig selv, øge selvværdet og selvtilliden samt at blive mere udadvendt. Vi snakkede om, at kærlighed ikke er noget, man skal have, eller kan forlange, men noget man kan give sig selv og andre. Kærlighed kan kun være en gave ikke et krav.

	Vi snakkede også om, at ligge søvnløs om natten og tænke tanker om sin egen situation - ens ønsker, drømme og håb. På et tidspunkt nåede vi frem til, at I i princippet er jeres egen begrænsning - hvis en drøm eller ønske ikke bliver gættet eller imødekommet af jeres omgivelser - er der kun <u>en</u> at bebrejde - nemlig jer selv. Hvis I virkelig, virkelig vil en ting (eller har et mål), og har besluttet jer - er det kun jer selv til at opsøge den ting (eller mål) Vi snakkede, efter du havde tegnet, om dine fantasibilleder, og du sagde: "At være sammen med min skyggeside betyder, at jeg er sammen med mine negative sider. At acceptere sig selv som menneske inklusiv de negative sider - er en god accept af sig selv som person"
Musikken/tema	I skulle i fantasien skabe et sted hvor I kunne møde en person. Det var vigtigt at I registrerede de følelser der var forbundet med dette møde. Musikken var Brahms: 3st symphony (Poco Allegretto)
Fantasi-rejsen	Et banalt indre billede Jeg var sammen den person som er min skygge Jeg talte med min skygge - blev underholdt af den. Det var dejligt Lidt tosset fordi det netop var min skygge, fordi jeg tænker mere rummeligt end før Store favnende egobobler Den vigtigste person er mig selv
21. gang (09/04)	Du kunne huske omtrent halvdelen af din

Husket	fantasirejse. At du og din skygge var samme person og at du talte med din skygge.
Samtalen	Inden denne fantasirejse snakkede vi om, at gruppens måde at være sammen på (dvs. gruppens dynamik) ændrede sig, alt efter hvem der var til stede. Vi snakkede om, at det var godt at kunne skifte mellem at være fjollede og være alvorlige. Efter fantasirejsen afstedkom A's fantasirejse en lang samtale om følelser. Alle kunne på en eller anden måde relatere sig til hendes oplevelse. Vi var inde på, at der findes forskellige måder at reagere på følelser på – man kan enten reagere med hensyn og omsorg overfor omgivelserne og en selv (konstruktivt) – eller man kan reagere på en ødelæggende måde overfor omgivelserne og en selv (destruktiv) - Det kan selvfølgelig også være en blanding. Vi snakkede også om, at der til en følelse som oftest var bundet en vis mængde energi, som det var vigtigt at få afløb for. Dette afløb kunne enten findes på en konstruktiv eller destruktiv måde. En anden ting vi snakkede om var, at der i os alle findes følelser, som af samfundet er klassificeret som dårlige eller uønskelige. Jeg sagde, at det er min overbevisning, at vi alle rummer både de ønskelige men også de uønskelige følelser. En af vores opgaver som mennesker handler om hvordan vi vælger at give vores følelser udtryk. Men det vigtigste er, at acceptere at også de "dårlige" følelser er der.
Musikken/tema	I skulle i fantasien bevæge jer udenfor jeres krop

	og se jer selv udefra. Dette for at give jer en oplevelse af jer selv og den måde I hver især er på. Musikken var Britten: Simple Symphony
Fantasi-rejsen	Jeg lod mig betage af musikken Min verden er en stor grøn verden – alting er grønt, bakkerne, bjergene, jorden. Jeg talte med min skygge. Fordi det er grønt er det håb det hele. Så mig selv være grøn i forskellige nuancer Den eneste jeg mødte var min skygge For at kunne klare mine medmennesker, må jeg kunne klare mig selv.
22. gang (16/04) Husket	Du kunne huske noget med din skyggeside.
Samtalen	Inden denne gangs fantasirejse snakkede vi om de temaer, vi havde oppe og vende sidste gang. Accept af både de ønskelige og uønskelige følelser. Vi snakkede også om, at selvom du ikke er tilfreds med at sidde i kørestol, bliver du nødt til at acceptere det, som et af sine livsvilkår. Det skal dertil også siges, at man selvfølgelig kan kæmpe med at ændre sine livsvilkår - men det er en helt anden snak. A fortalte på en kærlig måde, at hun oplever, at du ofte prøver, om du kan gøre ting selv, inden du spørger om hjælp. A mente det som en ros af din handlekraft. Du nåede at tegne to tegninger denne gang. Tegning nr. to var af en person. Denne tegning skilte sig ud fra dine tidligere tegninger af personer. Du tegner normalt ikke den arm med som svarer til din lamme arm – det gjorde du i

	dag. Vi tolkede lidt på det, og måske handler det om, at du på nogle punkter begynder at acceptere, at du har et handicap.
Musikken/tema	Starte i en havn, gå ombord på et skib og sejle af sted. Musikken var Debussy: "Jeux de vagues"
Fantasi-rejsen	Temperamentsfuldt Følelse af at være på samme sted og flyve af sted samtidigt Følelsen af at der sker mange ting for én, og alligevel sker der ikke noget Modsætninger er en del af det at være menneske Musikken var temperamentsfuld Meget følelsesmæssig musik Må erkende at det er jeg også – både oppe og nede.
23. gang (30/04) Husket	Da der kun var en begrænset mængde konkrete ting at huske var dette svært for dig.
Samtalen	Inden den nye fantasirejse snakkede vi om det at få piller à la Fontex og Sipramil. C fortalte, at det svære i den sammenhæng var, at erkende behovet for pillerne. I var begge enige om at pillerne har en positiv virkning. Du opsummerede den samtale, vi havde om at sætte folk i bås, som et behov alle har. Jeg fortalte om min oplevelse med det at sætte i bås, som er: "Båsene fungerer som en slags vejviser i vores måde at forholde os til verdenen. På en måde beskytter båsene os imod at blive sårede eller overrumplede over de mennesker vi møder. Båsene kan samtidig virke blokerende eller begrænsende for vores oplevelse af det andet

	menneske. Båsene bør derfor, efter min mening, være så fleksible som muligt". Vi nåede ikke at tegne denne gang, men talte des mere. Vi snakkede f.eks. om at det at male. Du fortalte, at det for dig er det en måde at udtrykke dit indre liv på. C gav udtryk for, at han kunne være interesseret i at udtrykke sig på den måde. Vi snakkede også om, i forbindelse med det med båsene, at du har en positiv oplevelse af C. Det fik snakken til, kort, at handle om det, at formidle positive indtryk til sine medmennesker.
Musikken/tema	I skulle i fantasien skabe et rum hvorfra I kunne opleve jeres eget liv – og herfra se frem i tiden. Musikken var Bahch: Christmas Oratorio (shepherd's song).
Fantasi-rejsen	Stort blomstertæppe bredt ud Bred musik ud over det hele Stor udflydende musik Han må ha' levet i en helt anden verden end mig – det er sjovt at forestille sig. Alle verdner ligner hinanden – i forhold til mit liv. Jeg forestiller mig at komponisten, hvis han malede, ville male med store brede strøg.
24. gang (07/05) Husket	Vi snakkede om antidepressive medicin og det svære var at erkende behovet. Derudover snakkede vi om det at sætte i bås. Du konkluderede på den samtale ved at sige: "Jeg vil arbejdet med at tænke mere dynamisk og vidtfavnende"
Samtalen	Inden den nye fantasirejse fortalte du om din vrede over sin situation (skæbne) – dette

	afstedkom en samtale om en "skæbnesgud" – jeg fortalte, at jeg ikke tror, at der altid er en mening med de ting, der sker – jeg tror uheld findes. C fortalte om sine tanker omkring det at gøre andre tilfreds. Dét at gøre sig tanker om andres tanker. C fortalte, at det kunne virke hæmmende. Jeg forsøgte fra da af, at fortælle C om de tanker jeg gjorde mig om ham. C fortalte også om sin oplevelse af at stoppe sig selv. At fortælle sig selv, at tingene sikkert bliver bedre i morgen. Vi snakkede om, at hvis man hele sit liv siger sådan, så blev det nok ikke bedre. I stedet kunne man vælge at ændre noget.
Musikken/tema	I skulle i fantasien se på jer selv. I skulle finde en ting eller en egenskab som I godt kunne tænke jer at ændre ved jer selv. I skulle så i fantasien ændre denne ting/egenskab og være opmærksom på de følelser og oplevelser der fulgte med. Musikken var Maurice Jarre "Keatings Triumph".
Fantasi-rejsen	Temperamentsfuld musik Det fundamentalt menneskelige – ærlighed overfor mig selv Se mig selv i øjnene og kunne sige sådan har jeg det Jeg skal give alt Underbygge det essentielle ved at være menneske – ærlighed overfor sig selv Fantastisk musik Jeg vil være ærlig overfor mig selv – ved godt at det er jeg ikke altid.
25. gang (21/05) Husket	Du kunne ikke rigtig huske noget, så jeg læste referatet højt.

Samtalen	Inden den nye fantasirejse snakkede vi om, at du ikke bryder dig om de handicappede, der har et mere synligt handicap end dig selv, fordi du ikke vil sættes i bås med disse. Du snakkede også om, at det vigtigste for dig er selvrespekten. Vi snakkede også om, at A skal flytte fra Borgervej, og at du både var glad og trist på A's og egne vegne. Denne snak afgjorde denne sessions fantasitema som blev afsked (starten på noget nyt). Efter fantasirejsen beskrev du vort arbejde i musikterapien som selvdigtning eller selvpoesi.
Musikken/tema	I skulle i fantasien mødes med en ven og tage afsked med denne. Musikken var Vivaldi: "Gloria" (Et in terra pax)
Fantasi-rejsen	Spændende musik – mange følelser musikken præsenterer. Den dér person – var mig selv – mit spejlbillede. Jeg er ikke social – arbejder på det lige nu med mig selv. Tog ikke af sted – jeg er hele tiden, trods alt, et helt menneske.
26. gang (04/06) Husket	Du kunne huske at dit indre billede var dit eget spejlbillede.
Samtalen	Inden vi gik i gang med den nye fantasirejse, snakkede A om, hvor glad hun er for at bo det nye sted. Væk fra det overvågede – og mærke privatlivet. Du fortalte, at det også var din drøm at flytte fra Borgervej. Dit mål er, at få så normalt et liv som muligt. Derfor træner du dagligt. Vi snakkede også om vrede. Hvordan vreden kan komme til at tage overhånd, således at der

	ingen vej er tilbage – udreageren. Vi kom ind på, at den energi der er i vreden, kan bruges til noget konstruktivt – f.eks. som motoren der holder en i gang i forbindelse med træning.
Musikken/tema	I skulle rejse rundt i jeres krop og opleve. Musikken i lyttede til under rejsen var Shostakovich: 2nd piano Concerto (andante).
Fantasi-rejsen	Spiller musikken - da den stoppede fortsatte jeg på klaver – stille og roligt, følt. Min fantasi er lidt begrænset, så det var bare en lille engel, der fløj rundt inden i min krop. Den mødte modstand i det dårlige ben og armen - Det blev lidt bedre. Fløj helt ud i foden og armen Den lille hvide engel kunne klare mange ting, men de handicappede steder havde hun svært ved. Nede i foden stødte hun på modstand. Den er helt død.
27. gang (18/06) Husket	Du kunne, efter jeg havde læst referatet fra sidst op, godt huske og fornemme forrige gang.
Samtalen	Inden vi gik i gang med den nye fantasirejse, snakkede vi om at føle sig psykisk tryk i omgivelserne. Vi snakkede også om det modsatte, nemlig utryk, og det forsvar eller panser man sætter op omkring sig i de situationer. Vi snakkede om det at være sig selv – og at man kan "være sig selv" på mange måder alt efter situationen. Jeg mener, at man altid bør tilstræbe at "være sig selv" – at vise andre så mange nuancer af hvem man er. Dette fordi vi som mennesker udvikler

	os i samværet med andre. Hvis vi skal udvikle os, bliver vi nødt til at vise omverdenen, hvem vi er. Den respons jeg modtager, er på den person jeg i virkeligheden er. Jeg kan derpå forholde mig til den givne respons, og jeg vil formentlig udvikle mig. Efter fantasirejsen snakkede vi om, at denne fantasirejse blandt andet handlede om at blive opmærksom på de indre mål I hver især måtte have. A fortalte, at hun var bange for at sidde fast her på Institutionen.
Musikken/tema	I skulle i fantasien først rejse ½ år frem derefter 1½ mere. Musikken I lyttede til under rejsen var Beethovens: 5th piano Concerto (2. movment).
Fantasi-rejsen	Både fortid og fremtid Lidt banalt – i fremtiden var min ånd meget grøn Jeg fløj langsomt rundt Jeg følte tingene blev mere og mere udbyggede Jeg fik mere og mere kontrol over mig selv Mere og mere styr på mig selv Der var engang hvor det var ligesom om mine følelser vibrerede udenfor Har fået bygget noget positivt op Førhen var jeg trist smågrædende – men ikke nu min oplevelse er at det går bedre og bedre for mig
28. gang (25/06) Husket	Du bad mig læse højt af referatet fra sidst.
Samtalen	Inden den nye fantasirejse snakkede vi om løst og fast. Det var bl.a. længe siden du havde været tilstede sidst. Vi snakkede også om det, at acceptere sig selv som man er.

	Efter fantasirejsen snakkede vi om behovet for kærlighed – både fysisk og psykisk. Vi snakkede om, at den fysiske kærlighed kan minde en om den psykiske – men at der er en stor forskel. Vi snakkede om, at den psykiske kærlighed handler om at gi' og få omsorg og accept. At blive accepteret som den man er. For at kunne acceptere andre og kunne blive accepteret må man først acceptere sig selv. Derfor må den enkeltes opgave være, at acceptere alle de tanker og bekymringer man måtte have – for på den måde at blive bedre til at elske og blive elsket.
Musikken/tema	I skulle i fantasien tage til en skovlysning. Her ville der komme en ledsager, som I skulle begive jer på rejse med. I skulle opleve alt det positive og rare, der kunne hænde jer. Musikken var Elgar: Serenade for strings (Largetto)
Fantasi-rejsen	Jeg oplevede mig selv som fri og udsvævende – på en positiv måde Jeg fløj langsomt rundt – min ledsager var mig selv Det vigtigste for mig var, at jeg kunne acceptere min situation, som den er nu – ellers kommer jeg ikke videre Det er egentlig også blevet bedre Havde følelsen af udvidet frihed – meget positivt I fantasien accepterede jeg min situation I mit billede var der græs, træstammer og vand – jeg lod musikken svæve mig rundt

29. gang (02/07) - sidste session inden ferien

Vi startede denne session ude i caféen hvor vi sad og læste alle de tidligere referater.

Efter vi havde læst både C's og B's evaluerede vi på forløbet.

Jeg spurgte om hvad der havde været godt og skidt?

B svarede: "Det essentielle har været at jeg har fået sat ord på mine følelser"

"Tilfredsstillende fordi jeg i den tid vi har været sammen har fået bearbejdet mine følelser på en positiv måde"

"Din uddannelse er i og for sig lige meget – det har noget med dit sindelag at gøre – Du som person har fået os åbnet op som mennesker"

"Det er lige meget hvilke karakterer du måtte have fået på din uddannelse, det vigtige er den du er som person"

C svarede: "Godt man kan komme af med noget, men der er ikke sket noget konkret siden jeg startede"

Derpå tog vi os tid til at gå rundt og se på de billeder I har tegnet igennem det sidste

halve år. Efterfølgende satte vi os igen og jeg spurgte til hvordan det var at se

billederne.

B svarede: "Mærkeligt at se noget fra ens egen tætte fortid – det gjorde indtryk"

"Det er ikke kun indpakningspapir – det er følelsepapir"

"tegningerne viser hvordan jeg havde det da jeg tegnede dem"

"jeg kan se at jeg ikke altid har haft det lige godt"

C svarede "ikke noget specielt"

Herefter spurgte jeg til hvad den største oplevelse har været?

B svarede: "Har tit oplevet at min hjerne er tumlet videre med det jeg har oplevet"

"at give mit eget kunstneriske udtryk"

"Disse sessioner har gjort at jeg har lært at man skal tage sig selv alvorligt og acceptere sine følelser"

C svarede "Er nogle gange lidt deprimeret når jeg tager hjem - men det er jo generelt"

"Hvis noget har fyldt når jeg kom hjem, har jeg glemt det kort efter igen"

Derpå spurgte jeg til hvad der kunne laves om?

B svarede "evalueringsgangene kunne komme lidt oftere"

C svarede "Savner mere psykologisk arbejde frem for det med musikken"

30. gang (23/07)
Husket

Vi startede med at snakke om forrige gang. Du kunne godt huske at vi havde kigget på alle

(solo session)	dine billeder fra timerne.
Samtalen	Du var den eneste der var kommet fra ferie. Der på snakkede vi om de forskellige målsætninger du har i din tilværelse. De fysiske som på lang sigt handler om at komme til at gå i en rollator. De psykiske som har været at komme til at acceptere dit handicap. Du fortalte om hvordan du hjemme har arbejdet psykisk ved at give dig selv spørgsmål ala "Hvordan kan jeg vise den tilfredshed jeg har med at have overlevet ulykken". Vi snakkede også om vrede og om det at forsøge at finde en mening med tilværelsen og i dit tilfælde din hjerneskode. Denne mening kan ses på flere måder - ulykken kan ses som en straf for noget du har gjort tidligere i dit liv. Ulykken kan også ses som en åbner af nye muligheder eller anden mening. Du kom ind på at meningen med din ulykke kunne være at du skulle bruge dit liv til at male, læse og skrive digte. Det endte med at du sagde at det at være handicappet, i grunden var ret positivt. Du sagde du havde en luksus tilværelse hvor du kun lavede præcist det du har lyst til.
Musikken/ tema	Et billede af fremtiden, uden sort men med grønt, rødt og hvidt. Musikken var Elgar: Serenade for strings
Fantasirejsen	Musikken er intens - min drøm blomster i blomster Musikken er givende - den er meget opbyggende Der sker noget med én

	Faktisk er det mig som svæver som en engel – følger musikken Trænger helt ind i hjertet. Vedrørende musik – mht min følelse af at svæve over og igennem En stor del af mig i min nuværende tilværelse er en død ørken. Men så er det ligesom om sandet blæser væk og man kan se meget mere. Efter fantasirejsen tegnede du et håbefuldt udsagn og et livslys.
31. gang (30/07) Husket	Du kunne ikke huske noget fra forrige gang.
Samtalen	Vi startede med at snakke om den slåskamp A og en medbeboer havde tidligere på dagen. Du var blevet lidt rystet over episoden. Det næste vi snakkede om var A's ønske om selv at finde et arbejde – hun er træt af at være under opsyn. Hvor til du svarede: "og omgivet af for mange gaskakker" A sagde at hun på en måde så hendes hjerneskade som en straf. Førhen "kørte" hun på de mennesker som havde et handicap – skæbnens ironi.
Musikken/tema	Dig selv i en situation der er meningsfuld på det personlige plan. Musikken var Shostakovich: 2nd piano concerto (andante) .
Fantasirejsen	Min personlighed var flyvende med store vinger Jeg bevægede mig med musikken Det gav mening for mig, at jeg åbnede min sjæl op overfor musikoplevelsen

	Musikken går i hjertet på mig – en meningsfuld oplevelse er når jeg er følelsesmæssigt engageret.
32. gang (27/08) Husket	Det var en måned siden vi sidst var sammen så du kunne intet huske.
Samtalen	Vi startede med kort at snakke om hvad I havde brugt jeres ferie til. Derefter kom vi ind på balancegangen imellem at være påtrængende og opsøgende – og at det kan være svært at spørge om hjælp og hvor langt skal vennerne gå med deres hjælp. Du fortalte at du kan have en oplevelse af, at andre ikke kan sætte sig i dit sted (ikke kan se verden fra din synsvinkel). Derpå snakkede vi lidt om omverdenens forhold til handicappede og hvordan I hver især kan gøre det bedre. Du tilføjede at du føler dig tryk sammen med professionelle, problemerne opstår ude i verdenen. Du fortalte også at du efter din ulykke på mange punkter er blevet mere positiv – livets skrøbelighed står klart for dig. Du har kun dette liv at leve om må gøre det efter bedste evne.
Musikken/ tema	"møde nye mennesker". Rammen bestemte du og den blev: "et stort rum med kunst på væggene og fyldt med musik". Musikken var Debussy: String Quartet (andantino).
Fantasirejsen	Det essentielle var musikoplevelsen. I min fantasiverden er jeg ånd og følelse – som svæver inde og ude.

	Jeg forestiller mig der er flere kunstværker – billeder og skulpturer som virkelig taler til mig. Som en person der siger: "Anne kig – få dig en oplevelse"! Stort følelsesunivers Lidt mørkegrønne, lidt sorte og lidt mørkerøde farver – tænksom musik. Mødte ikke nogen – kæmpestort følelsesrum hvor kun jeg var.
33. gang (03/09)	Du kunne huske at du var et sted med kunst og at du ikke mødte nogen.
Husket	
Samtalen	Vi snakkede også om din "kæreste" som pga. diverse omstændigheder har fundet sig en anden kvinde. Du kunne sagtens forstå ham og hun syntes at han har vist dig respekt ved at være ærlig overfor dig. Du var dog også ked af det og følte dig lidt som et andenrangs menneske. Det fik snakken til at handle om hvad det vil sige at være menneske. Vi blev ikke enige om nogen entydig definition. Din def. var: "et mennesker tænker, føler og agere". A var lidt mere til at sammenligne mennesker med dyr. Jeg var ude i noget med at mennesker er i stand til at forestille sig selv i fremtiden – at have et klart selvbillede. I den første del af fantasirejsen hvor jeg gennemgår kroppen blev du pludselig meget begejstret da du opdagede at du kunne bevæge dit venstre ben mere end du plejer. Denne oplevelse fik dig jævnlige til at klukke af grin resten af sessionen.
Musikken/ tema	Et sted med ro til at være sig selv. Musikken var J.S. Bach O Mein Jesu.

Fantasirejsen	Stor grøn græsplæne – solen oven over. Græsset bøjede sig efter mig – jeg fløj rundt. Musikken lå som en dyne og indhyllede alt. Ro fandt jeg alle steder. Jeg omfavnede en lysende universkugle som gav mig ro. Holdte den helt ind til hjertet. Rolige følelser – flydende følelser – Bhaaaaaa
34. gang (10/09)	Var du der ikke
35. gang (17/09) Husket (solo session)	
Samtalen	Vi startede med snakke om at A havde været forbi om formiddagen og i havde snakket godt sammen. Blandt andet om A's selvstændighedsproces. Efter dette snakkede vi om den oplevelse du havde sidste onsdag hvor nogen om natten bankede på dine døre. Du blev bange og følte dig handlingslammet, overladt til en andens forgodtbefindende. Du følte dig prisgivet. Du kunne ikke genkende til at det er den samme oplevelse du har med din personlige gud. Du sagde: "min private gud har jodet mig – han har skuffet og såret mig". Fælles for de to oplevelser er oplevelsen at være uden for indflydelse. Denne snak ledte os ind på at snakke om at den enkelte har en indflydelse og et ansvar for eget liv. Vi har et valg!!!! Snakken om at være prisgivet fik dig til at fortælle om din oplevelse af mordet på Anna

	Lindh. Du kunne huske ret mange detaljer – hvilket må siges at være imponerende da det er en begivenhed der ikke er en uge gammel. Vi kom desuden til at snakke om at du ind imellem må kigge dig i spejlet for at samle dig. Samle den vrede og den accepterende side af dig selv. Du navngav de to sider. ANNE er den vrede og ikke accepterende side. MARIANNE er den søde og accepterende side. Vi snakkede om at det måske i virkeligheden var Marianne der ikke kunne acceptere den vrede Anne - og ikke omvendt. Du endte med at sige: "jeg må forstå at de to skal leve sammen".
Musikken/ tema	Anne og Marianne skulle mødes på en eng. Musikken var Hayden : Cello Concerto in C (Adagio). Jeg spurgte til dine indre billeder undervejs
Fantasirejsen	En pensel der maler. En eng med forskellige grønne og hvide nuancer Anne er på samme størrelse som mig – jeg klapper hende på skuldrene. Marianne er kæmpe stor og altfavnende – kan ikke klappe hende – jeg kan kærtegne hende. Marianne er rød og hvid i farverne – kærlighed og uskyld. <i>Jeg spørger om de to kan være i samme billede og du svarer:</i> Næsten ikke. En gang imellem røre deres fingre hinanden –

	så er der en oplevelse af enhed. Tænke musik De rør hinanden i accept af at de begge er til. Er stadig på engen – engen er altid anderledes alt efter årstiden. En blomster eng eller en eng med sne. Jeg oplever både en forårseng og en frosteng med snestorm. En accept af mig selv i min fulde helhed – både plusser og minusser.
36. gang (24/09) Husket	Du kunne efter lidt tid huske at vi havde snakket om Anne og Marianne. Du kunne også huske lidt af din fantasirejse.
Samtalen	Derpå snakkede vi lidt om A og hvordan personalet på Borgervej til tider har givet hende et ansvar overfor dig, som hun ikke brød sig om. Hun fortalte at hun syntes at du er god til at snakke om dine følelser. Hun fortalte også at hun selv syntes, at hun er blevet meget bedre til at styre sit temperament. Du fortalte om din metode til at styre dit temperament på – du kigge på, og snakke med dig selv i spejlet. Jeg spurgte A til hvordan det går med at bo alene, og hun svarede at det var hun meget glad for – også fordi hun har sin kat at snakke med. Hun føler at hun har ro til at være – og katten gør at hun ikke er helt alene. Vi snakkede om det at være alene og A fortalte at hun ikke kan hold dig selv ud – eller for den sags skyld at være i sin krop. Hun fandt årsagen til denne manglende selvaccept i, at hendes omgivelser altid har været trætte af hende – faktisk lige siden hun kom til

	Danmark. Hun fortalte også at hun har svært ved at nuancere sin verden – enten er tingene gode eller dårlige – sorte eller hvide. Du sluttede samtalen af med at fortælle at du bruger de ting vi snakker om i sessionerne når du taler med sig selv i spejlet.
Musikken/ tema	Du skulle i fantasien forestille dig at dine indre billeder af Marianne og Anne mødtes et sted hvor du var tryk. Musikken var Brahms: 3rd symphony.
Fantasirejsen	Marianne og Anne smeltede ikke sammen til en De var stadig hver for sig De gav hinanden lov til at være som de er hver især. området jeg var i var en stor græsplæne og en blålig himmel Der var store uskyldige skyer Man fatter hvordan tingene er, når man hører musikken En del af mig kan gå lige ind i Anne Noget af mig kan også gå ind i Marianne Jeg må forstå at de er en og samme person Efter fantasirejsen tegnede du din rejse – det er den første gang at du har tegnet en tegning med to personer i/på. Det var en ny udvikling hos dig.
37. gang (01.10) Husket	Du kunne fra forrige session huske flere ting – bla at Marianne og Anne mødtes.
Samtalen	Snakken fortsatte med at du beskrev Marianne som din gud – hende du snakker med når du nede. Du fortalte at det er vigtigt for dig er at får

	styr på dig selv – du fortsatte med at sige at det arbejde nok ville fortsætte indtil din død, at det handler om aldrig at være tilfreds – acceptere at livet er en proces. Gentagelsen findes ikke, og det vil man kunne se ved at være opmærksom på nuancerne. C startede med at fortælle om at han stadig levede med det vil havde talt om sidste gang. Han fortalte at han syntes at han grublede for meget over tingene – de blev til mere end de var. C fortalte at han gerne ville have nogle redskaber med sig som gjorde det lettere at takle sine tanker. Jeg foreslog ham at skrive sine tanker ned – bare med få ord -, for på den måde at distancere sig fra sine tanker. Derved bliver tankernes indhold og årsag ofte klarere. C fortalte også at han gerne ville finde en partner – ikke kun for det seksuelle men også for at være sammen med en for hvem han betød noget specielt. Vi snakkede lidt om at kontaktannoncer var en mulighed. C fortalte også at han gerne vil ud i det almindelige samfund og arbejde. Du tilføjede at vi jo har brug for at blive set. C kom med nogle forslag til hvad han selv kunne gøre for at komme ud på arbejdsmarkedet. Man kunne ringe til en sagsbehandler på kommunen. C ville gerne ud og være på en arbejdsplads hvor de blev glade for at se en – glad for at man kom. Slutteligt samlede vi op på samtalen ved snakkede vi om accept af sig selv, og det at indse at det kun er
--	---

	en selv der kan ændre på ens liv – vi har et valg – vi vælger enten at gøre det ene eller det andet. Det svære i den sammenhæng er at bære det ansvar det giver en.
Musikken/ tema	Om at konfrontere og mærke de forskellige følelser og sider af en. Dette skulle i gøre ved at træde udenfor jer selv og derpå dykke ind i jer selv og mærke følelserne. Musikken var Bach: Concerto for 2 Violiner.
Fantasirejsen	Det essentielle er den hele oplevelse – og accepten. Noget flyvende noget – min følelse bliver flyvende. Disse følelser ligesom kigger på mig – og kan se hvordan jeg har det. Det er vigtigt at forstå at det liv man har er modsætninger der mødes. Acceptorer sit både og. Nogle dage er man fyldig andre dage er man en tynd streg.

14. SUMMARY

This thesis is about musictherapy with brain damaged people. It is a qualitative analysis of two brain damaged women's fantasy journeys. The musictherapy method used is modified Guided Imagery and Music inspired by Torben Moe (1997 and 1999). In analyzing the journeys I have used two major theories. The first theory used is Daniel Sterns (1985/2000) theory about the subjective self experience. The second theory used is Irvin Yalom (1998) theory about existential psychotherapy, and the four existential ground conditions. At the same time the thesis describes the receptive music therapy placed at a activity center in Aarhus, it further goes on to discuss which brain areas that has an influence on the ability to work towards insight, and finally the thesis is also a general introduction to some of the assumptions about music's effect on the brain. All the theories form thesis is viewed through Henrik Rydals musictherapy meta-model (Rydahl 2003).

The main goal of the thesis is an attempt to enlighten the reader about brain damaged people's intrapsychic experience in musictherapy. In reaching that goal, the thesis works with following sub questions:

- In which way does the placement of brain damage influence the music therapeutic work? – and the clients ability to work towards insight?
- Which function does the music have in this specific kind of musictherapy with this client group?
- Is it possible on behalf of the clinical work, possible to describe a change in the clients self experience – if so which?
- Is it possible on behalf of the clinical work, to identify the clients existential themes? – if so has there been a change in the way they relate to them?

The answer to the first question takes its starting point in the neurologist Antonio Damasio (1999) research. He has identified a number of brain areas that all work in making decisions on a personal and social level. All of these areas is dealing with emotion/feeling and rationality. I believe that if the brain damage is placed in these areas it will compromise the individual's ability to work towards insight.

In answering the second question I have found that music influences a large number of areas within the brain. The way the individual experiences mu-

sic has to do with his or hers musical background. Beside that the structures from the music experience according to Hannibal (2000) on a pre-verbal level is experienced as contours, tempo, timbre, dynamics, and so on. Because the fantasy journeys is experienced in a pre-verbal state of mind, the music can create a dynamic movement in journey.

To answer my third question I have analyzed two clients' fantasy journeys and found that there has been a change in their subjective self experience. This in the direction of a larger self-constancy, drive and improvement of social skills.

In answering the last question, I have used Irvin Yalom (1995) theory about existential psychotherapy, and the four existential ground conditions. I have analyzed how the two clients relate to the four existential ground conditions (death, meaning, freedom and isolation) in their fantasy journeys. Moreover the two clients have related to the four ground conditions in speech. According to Yalom (1995) the conscious relating to the ground conditions will change/transform the anxiety linked to the ground condition. Therefore it is possible that the clients way of relating to the ground conditions has changed.

To make a link between the theories and the clinical work I finish the thesis of by viewing the theories through Rydahls meta-model (Rydahl 2003).